

T.C.
İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’NİN AB YOLCULUĞUNDA DIŞ POLİTİKA
STRATEJİLERİ: İSMAİL CEM DÖNEMİ (1997-2002)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Batuhan ATUÇURANOĞLU

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı

**ŞUBAT 2025
İSTANBUL**

**T.C.
İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE’NİN AB YOLCULUĞUNDA DIŞ POLİTİKA
STRATEJİLERİ: İSMAİL CEM DÖNEMİ (1997-2002)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Batuhan ATUÇURANOĞLU
(221211012)**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Can AKBAY

İstanbul 2025

T.C.
İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü

Jüri Tez Onay Formu

25.02.2025

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Bu çalışma 25.02.2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Tezli Yüksek Lisans) Programı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Can AKBAY

Danışman

İstanbul Gedik Üniversitesi

Doç. Dr. Sezai ÖZTOP

Üye (İmza)

Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZCAN

Üye (İmza)

İstanbul Gedik Üniversitesi

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’nin AB Yolculuğunda Dış Politika Stratejileri: İsmail Cem Dönemi (1997-2002)” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.(25./02/2025)

Batuhan ATUÇURANOĞLU

ÖNSÖZ

Bu çalışma, 1997-2002 yılları arasında Türkiye Dışişleri Bakanı olarak görev yapan İsmail Cem'in döneminde AB'ye yönelik uygulanan dış politika stratejilerini tanımlayarak bu stratejilerin Türkiye-AB ilişkilerindeki mevcut sorunlar ve engellerle nasıl başa çıktığını değerlendirmektedir. Ayrıca, bu stratejilerin AB üyelik sürecindeki kritik sorunlara olan etkileri analiz edilmiş ve Türkiye-AB ilişkilerindeki mevcut durum ile stratejilerin uzun vadeli etkileri üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışma, akademik gelişim sürecimde önemli bir aşamayı temsil etmekte olup, çalışmamın şekillenmesinde ve ilerlemesinde katkıda bulunan birçok değerli akademisyene ve yakınıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Öncelikle, araştırmam süresince rehberliği, bilgi birikimi ve yönlendirmeleriyle bana her zaman destek olan saygıdeğer tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Can AKBAY'a en içten ve en derinden teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın gelişiminde kıymetli katkıları bulunan Dr. Öğr. Üyesi Selim SEZER, Prof. Dr. Ali TEKİN, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZCAN hocalarıma da minnettarlığımı ifade etmek isterim. Bu çalışmanın değerlendirilmesi sürecinde sağladıkları değerli katkı ve rehberlik için jüri üyelerimiz Doç. Dr. Sezai ÖZTOP, Prof. Dr. Cengiz ÇAĞLA ve Prof. Dr. Süha ATATÜRE hocalarımıza da teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde ve akademik temellerinin atılmasında, lisans eğitimim süresince aldığım derslerin önemli bir rolü olmuştur. Özellikle Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Osman ÇATI'nın derslerinde edindiğim akademik perspektif bu araştırmanın yöneliminde belirleyici olmuştur. Bunun yanı sıra, Prof. Dr. Füsun ÖZERDEM'in Avrupa Birliği derslerinde ele aldığı konular ve konulara geliştirdiği bakış açısı araştırmaya duyduğum ilgiyi artırarak konu seçimimi şekillendirmiştir.

Hayatta hiçbir başarı yalnızca kişinin kendi emeğiyle değil, ona inanan ve destek olan insanların sevgisiyle büyür. Bu tez, yalnızca akademik bir sürecin sonucu olmanın ötesinde, yılların emeğini, fedakârlıklarını ve hayallerin gerçeğe dönüşmesini simgelemektedir. Ancak bu yolculukta tek başıma yürümedim. Sevgili aileme: Beni her zaman koşulsuz seven, cesaretlendiren ve ne olursa olsun yanımda

duran en değerli varlıklarına... En yorgun anlarımda bile bana g veren anneme, desteğini hiç esirgemeyen babama sonsuz teşekkür ederim. İyi ki varsınız. Sizin sevginiz olmadan bu süreci tamamlamak mümkün olmazdı. Sizlere olan minnetimi kelimelerle anlatmak zor; ancak bilin ki bu başarı hepimizin...

şubat 2025

Batuhan ATUURANOğLU

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
ÖZET	xii
ABSTRACT	xiii
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE AVRUPA BİRLİĞİ	6
2.1. Strateji Kavramı	6
2.2 Strateji Türleri	7
2.3. Dış Politika ve Strateji İlişkisi	10
2.4. Dış Politika Stratejileri	13
2.4.1. Tarafsızlık	14
2.4.2. Dengeleme	14
2.4.3. Peşine takılma.....	15
2.4.4. İzolasyonizm (yalnızlık).....	15
2.4.5. Bağlantısızlık	16
2.4.6 İttifak oluşturma	16
2.4.7. Sorumluluğu başkasına devretme	16
2.4.8. Tasmayı gevşetme.....	17
2.4.9. Korunmak	17
2.4.10. Prangalanmak	17
2.4.11. Bağlamak	18
2.4.12. Bedavacılık arayışı	18
2.4.13. Yatırtırmak.....	18
2.5. Avrupa Birliği	19
2.5.1. Avrupa’da ilk birleşme hareketi: benelux topluluğu.....	20
2.5.2. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)	20

2.5.3. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)	21
2.5.4. Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan (AET) Avrupa Birliği'ne (AB) geçiş süreci.....	22
3. DÜNDEN BUGÜNE TÜRKİYE'NİN AB STRATEJİLERİ.....	24
3.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile İlişkileri.....	24
3.1.1. Ankara Anlaşması	24
3.1.2. Katma protokol'ün yürürlüğe girişi ve geçiş dönemi.....	25
3.1.3. Tam üyelik için başvuru ve gümrük birliği.....	26
3.2. AB Politikaları	29
3.3. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlarının Uyguladıkları Politikalar	30
3.3.1. Çağlayangil dönemi Türkiye-AET ilişkileri.....	30
3.3.2. Vahit Melih Halefoğlu dönemi Türkiye-AET ilişkileri (1983-1987)	32
3.3.3. Mesut Yılmaz dönemi Türkiye-AET ilişkileri (1987-1990).....	33
3.3.4. Hikmet Çetin dönemi Türkiye-AB ilişkileri (1991-1994).....	35
3.3.5. Abdullah Gül'ün dışişleri bakanlığı ve başbakan yardımcılığı dönemi (2003-2007)	36
3.3.6. Ahmet Davutoğlu dışişleri bakanlığı dönemi ve etkisi (2009-2014).....	38
4. İSMAİL CEM DÖNEMİ TÜRKİYE'NİN AB STRATEJİLERİ (1997-2002) 41	
4.1. İsmail Cem Kimdir?	41
4.1.1. Hayatının ilk dönemi ve eğitimi	42
4.1.2. İsmail Cem'in gazetecilik hayatı	45
4.1.3. TRT Genel Müdürü İsmail Cem	46
4.1.4. Politik faaliyetleri	49
4.1.5. Dışişleri bakanı olarak İsmail Cem	50
4.1.5.1 Türk-Amerikan ilişkileri	54
4.1.5.2. Terörle mücadele.....	56
4.1.5.3. Kıbrıs sorunu ve Yunanistan ile ilişkiler	58
4.1.5.4. Avrasya ile ilişkiler	61
4.1.5.5. Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler	62
4.1.5.6. Türkiye'nin tarihi coğrafyasında etkinleşmesi	63
4.1.5.7. Medeniyetler buluşması girişimi	66
4.1.5.8. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri	67
4.1.6. İsmail Cem'in vefatı	68

4.1.7. İsmail Cem'in yayımlanmış eserleri.....	69
4.2. İsmail Cem'in dış politika anlayışı bağlamında Türkiye-AB ilişkileri	70
4.3. İsmail Cem öncesi Türkiye-AB ilişkileri ve diplomatik gelişmeler.....	71
4.3.1. Kardak Krizi (25 Aralık 1995–31 Ocak 1996).....	72
4.3.2. Dublin Zirvesi (13-14 Aralık 1996).....	73
4.4. İsmail Cem dönemi	75
4.4.1. “Gündem 2000” Raporu	77
4.4.2. Lüksemburg Zirvesi (12-13 Aralık 1997).....	79
4.4.3. Lüksemburg sonrası Türkiye-AB ilişkileri.....	80
4.4.4. Cardiff Zirvesi (15-16 Haziran 1998).....	81
4.4.5. Viyana Zirvesi (12-13 Aralık 1998)	82
4.4.6. Köln Zirvesi (4 Haziran 1999).....	83
4.4.7. Helsinki Zirvesi öncesi	83
4.4.8. Helsinki Zirvesi (10-11 Aralık 1999)	85
4.4.9. Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB)	86
4.4.10. Nice Zirvesi (7-8 Aralık 2000)	88
4.4.11. Ulusal Program	88
4.4.12. 2001 yılı Türkiye ilerleme raporu.....	92
4.4.13. Laeken Zirvesi (14-15 Aralık 2001).....	92
4.4.14. Sevilla Zirvesi (21-22 Haziran 2002).....	93
4.5. İsmail Cem'in dış politika anlayışı.....	94
4.5.1. İsmail Cem'in Türk dış politikasına kritiği	98
4.5.2. İsmail Cem'in dışişleri bakanlığı döneminde Türk dış politikasındaki yenilikler.....	101
4.5.3. Genel olarak İsmail Cem döneminde Türkiye-AB ilişkileri	103
4.5.4. İsmail Cem dönemi Türkiye-AB ilişkilerinin diğer dışişleri bakanlarının dönemleriyle karşılaştırılması	107
5. SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA.....	114

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DPA	: Dış Politika Analizi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTM	: TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı,
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
İKÖ	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KFOR	: NATO Barış Gücü
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NTV	: Nergis Televizyonu
OÇA	: Ohri Çerçeve Anlaşması
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
PKK	: Partîya Karkerên Kurdistanê
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu

TRT : Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
UNESCO : United Nations Educational, Scientific and Cultural
Organization
YÖK : Yükseköğretim Kurulu

ÖZET

ÖZET

Bu çalışmanın ana amacı, 1997-2002 yılları arasında İsmail Cem'in Türkiye Dışışleri Bakanı olarak görev yaptığı dönemdeki dış politika stratejilerinin, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecine etkilerini detaylı bir şekilde incelemektir. Çalışmada, söz konusu stratejilerin Türkiye-AB ilişkilerindeki mevcut sorunlar ve engellerle başa çıkma konusunda ne ölçüde etkili olduğu değerlendirilmiştir. Araştırma çerçevesinde, İsmail Cem döneminde uygulanan dış politika stratejilerini tanımlanmaya, bu stratejilerin AB üyelik sürecindeki kritik sorunlara yönelik etkileri analiz edilmeye ve Türkiye-AB ilişkilerindeki mevcut durumu ve stratejilerin uzun vadeli etkileri değerlendirilmeye gayret edilmiştir. Araştırma yöntemi olarak, niteliksel analiz teknikleri kullanılmış, dönemin belgeleri, konuşmaları, diplomatik yazışmaları ve medya yayınları detaylı bir şekilde incelenmiştir. İsmail Cem'in 1997-2002 yıllarındaki Dışışleri Bakanlığı görevi sırasında, Türkiye'nin dış politikasında önemli yenilikler gerçekleştirilmiştir. Bu dönem, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinde stratejik bir dönüşüm süreci olarak ön plana çıkmaktadır. Cem, AB ile ilişkilerde daha aktif ve stratejik bir yaklaşım benimsemiş, Türkiye'nin adaylık statüsünün Helsinki Zirvesi'nde tanınmasını sağlamıştır. Ayrıca, AB üyelik sürecinde karşılaşılan siyasi engellerle mücadele etmiş, Türkiye'nin hem Avrupa hem de Avrasya'da dengeli politikalar izlemesiyle uluslararası alanda etkin bir rol almasına katkıda bulunmuştur. İsmail Cem'in dönemi, Türkiye'nin kültürel ve tarihsel değerlerini dış politikada etkin şekilde kullanma vizyonu ile da dikkat çekmektedir.

Anahtar kelime: *İsmail Cem, Türkiye, AB, Türkiye-AB İlişkileri, Türk Dış Politikası*

ABSTRACT

ABSTRACT

The primary objective of this study is to conduct a detailed examination of the impact of the foreign policy strategies implemented during İsmail Cem's tenure as Turkey's Minister of Foreign Affairs from 1997 to 2002 on Turkey's European Union (EU) membership process. The study evaluates the extent to which these strategies were effective in addressing the existing problems and obstacles in Turkey-EU relations. Within the research framework, efforts have been made to define the foreign policy strategies pursued during İsmail Cem's tenure, analyze their impact on critical issues in the EU accession process, and assess the current state of Turkey-EU relations as well as the long-term effects of these strategies. As the research method, qualitative analysis techniques were employed, and official documents, speeches, diplomatic correspondences, and media publications from the period were examined in detail. During İsmail Cem's tenure as Minister of Foreign Affairs from 1997 to 2002, significant innovations were introduced in Turkey's foreign policy. This period stands out as a phase of strategic transformation in Turkey's relations with the European Union. Cem adopted a more active and strategic approach in relations with the EU, securing Turkey's official candidacy status at the Helsinki Summit. Moreover, he played a key role in overcoming political obstacles in the EU accession process, contributing to Turkey's active engagement on the international stage through balanced policies in both Europe and Eurasia. İsmail Cem's tenure is also notable for his vision of effectively incorporating Turkey's cultural and historical values into foreign policy.

Keywords: *İsmail Cem, Turkey, EU, Turkey-EU Relations, Turkish Foreign Policy*

1. GİRİŞ

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyeliği süreci, 14 Nisan 1987'de resmi başvuru ile başlamıştır. Ancak Türkiye-AB ilişkileri, 1963 Ankara Anlaşması ile ortaklık kurulmasına dayanmaktadır. 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke statüsü kazanması, İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde gerçekleşmiş bir dönüm noktasıdır. Bu çalışma, 1997-2002 yılları arasında İsmail Cem'in dış politika stratejileri üzerine odaklanarak Türkiye'nin AB üyeliği yolculuğundaki kritik bir dönemi ele alacaktır.

Türkiye'nin AB üyeliği süreci geniş bir literatür araştırması konusudur; ancak İsmail Cem dönemindeki dış politika stratejileri özelinde yapılan çalışmalar sınırlıdır. Cem'in AB ile ilişkilerde izlediği politikalar, Türkiye'nin AB yolculuğunda önemli bir evreyi temsil eder. Bu dönemdeki stratejilerin derinlemesine incelenmesi, Türkiye-AB ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde uyguladığı dış politika stratejilerini inceleyecektir. Kapsam, Cem'in AB'ye tam üyelik perspektifini, müzakere sürecinde karşılaşılan engelleri, AB ülkeleri ile ilişkileri ve Türk kamuoyunun AB üyeliğine bakışını içerecektir. Çalışma, 1997-2002 yılları arasındaki dönemi kapsayacak; bu dönem dışındaki gelişmeler çalışmanın kapsamı dışında bırakılacaktır.

Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde yaşanan sorunlar arasında, AB'nin politik kriterler, insan hakları, demokrasi standartları ve Kıbrıs sorunu gibi konularda Türkiye'den beklentileri yer alır. Ayrıca, AB içindeki bazı ülkelerin Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkışları, İslamofobi ve Türkiye'nin jeopolitik konumu da süreci etkileyen faktörlerdendir. İsmail Cem döneminde bu sorunlara karşı izlenen stratejiler ve bunların etkinliği, literatürde yeterince ele alınmamıştır.

Türkiye-AB ilişkileri üzerine yapılan çalışmalarda, genellikle geniş çaplı analizler yapılmaktadır; ancak belirli dönemler ve kişilerin katkıları detaylı bir şekilde incelenmemektedir. İsmail Cem'in AB ile ilişkilerde izlediği politikaların,

Türkiye'nin AB yolculuğundaki rolü ve bu politikaların sonuçları, bu çalışmayla daha detaylı bir şekilde irdelenecektir. Bu, Türkiye'nin AB üyeliği sürecinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı dönemi, Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde önemli bir evreyi temsil etmektedir. Bu çalışma, Cem'in döneminde izlenen dış politika stratejilerinin Türkiye-AB ilişkilerine etkisini analiz ederek Türkiye'nin AB yolculuğundaki mevcut durumu ve gelecekteki perspektifleri hakkında derinlemesine bir anlayış sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın araştırma sorusu: "1997-2002 yılları arasında, İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde uygulanan dış politika stratejileri, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecine nasıl bir etki yapmıştır ve bu stratejiler, Türkiye-AB ilişkilerindeki mevcut sorunların ve engellerin üstesinden gelmede ne ölçüde etkili olmuştur?" şeklinde belirlenmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, 1997-2002 yılları arasında İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde uygulanan dış politika stratejilerinin, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecine olan etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektir. Çalışma, bu stratejilerin Türkiye-AB ilişkilerindeki mevcut sorunlar ve engellerle başa çıkma konusundaki etkinliğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın hedefleri arasında: İsmail Cem döneminde uygulanan dış politika stratejilerini tanımlamak ve kategorize etmek; bu stratejilerin AB üyelik sürecindeki kritik sorunlara ve engellere yönelik etkilerini analiz etmek; Türkiye-AB ilişkilerindeki mevcut durumu ve bu stratejilerin ilişkiler üzerindeki uzun vadeli etkilerini değerlendirmek yer almaktadır. Ayrıca dış politika stratejilerinin etkinliğini ölçmek ve gelecekteki politika önerileri için temel oluşturmak da hedeflenmektedir.

Çalışma entegrasyon teorileri, dış politika analizi teorilerine ve karar alma modeline dayanmaktadır. Entegrasyon teorileri, Avrupa Birliği üyeliğine yönelik süreçleri ve karar alma mekanizmalarını anlamak için kullanılmaktadır. Dış politika analizinden (DPA) devletlerin dış politika kararlarının arkasındaki motivasyonları ve süreçleri incelemek için yararlanılmaktadır. Karar Alma Modelleri ise Türkiye'nin AB üyeliği sürecindeki karar alma mekanizmalarını ve dış politika stratejilerinin şekillendirilmesini anlamak için kullanılmaktadır.

Araştırmanın hipotezleri aşağıda verildiği gibi belirlenmiştir:

Hipotez 1: İsmail Cem döneminde uygulanan dış politika stratejileri, Türkiye'nin AB üyelik sürecinde önemli ilerlemeler kaydetmesine yardımcı olmuştur.

Hipotez 2: Bu stratejiler, Türkiye-AB ilişkilerindeki mevcut sorunların ve engellerin üstesinden gelmede kısmen etkili olmuştur, ancak bazı temel konularda yetersiz kalmıştır.

İsmail Cem'in döneminde izlenen dış politika stratejileri, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini güçlendirmede belirgin bir rol oynamıştır, ancak üyelik sürecindeki yapısal ve siyasi engeller bu etkiyi sınırlamıştır.

Bu çalışma, "Türkiye'nin AB Yolculuğunda Dış Politika Stratejileri: İsmail Cem Dönemi (1997-2002)" başlığı altında, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecindeki dış politika stratejilerine odaklanan bir araştırmadır.

İsmail Cem'in dış politika stratejilerini derinlemesine incelemek için niteliksel araştırma yöntemleri kullanılacaktır. Belge analizi, dönemsel konuşmalar, diplomatik yazışmalar ve dönemin basın yayınları detaylı olarak incelenecektir. Dönemin Türkiye-AB ilişkileri, önceki ve sonraki dönemlerle karşılaştırmalı olarak analiz edilecek, İsmail Cem'in dönemindeki farklılıklar ve etkiler ortaya konulacaktır.

Mevcut literatürde, İsmail Cem'in dönemine odaklanan detaylı bir dış politika analizi yeterli değildir. Bu çalışma, bu eksikliği gidererek bu dönemin Türkiye-AB ilişkilerine olan etkisini kapsamlı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. İsmail Cem'in dış politika yaklaşımının, Türkiye'nin AB üyelik sürecine etkileri üzerine yeni teorik ve metodolojik çerçeveler geliştirilecek, bu dönemin özgün analizleri sunulacaktır.

Çalışma, dış politika analizinde kullanılan metodolojileri zenginleştirecek, özellikle dönemsel dış politika stratejilerinin incelenmesi için yeni yaklaşımlar sunacaktır. İsmail Cem'in dış politika stratejilerinin, ulusal ve uluslararası politika yapım süreçlerine etkileri bağlamında yeni kavramlar geliştirilecek ve mevcut teorilere yeni boyutlar eklenecektir. Türkiye'nin AB üyelik sürecine dair kuramsal çerçeveler yeniden değerlendirilecek ve İsmail Cem döneminin bu süreçteki rolüne dair yeni teorik açıklamalar getirilecektir.

YÖK Tez Tarama Merkezi'nde yapılan ön incelemeler göstermiştir ki İsmail Cem dönemiyle ilgili Türkiye-Yunanistan ilişkileri, dış politika analizinde karar alma yaklaşımı, Soğuk savaş sonrası Türkiye'nin jeopolitik vizyonunun ve kimliğinin dış politika yoluyla yeniden inşası konularında çalışmalar olmasına rağmen dış politika stratejileri ve AB'ye yönelik politikaları üzerine odaklanan kapsamlı bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışma, bu boşluğu doldurarak akademik literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

Türkiye'nin AB üyelik sürecindeki mevcut sorunlara ve engellere ilişkin yeni sorular ortaya koyacak ve bu sorunların üstesinden gelmek için potansiyel çözümler sunacaktır. Çalışma, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, AB çalışmaları ve Türkiye'nin dış politikası gibi çeşitli disiplinler arasında köprüler kuracak ve bu alanlarda yeni araştırma yolları açacaktır.

Sonuç olarak bu tez çalışması, Türkiye'nin AB yolculuğunda İsmail Cem döneminin dış politika stratejilerine odaklanarak akademik literatüre metodolojik, kavramsal ve kuramsal özgün katkılarda bulunmayı hedeflemektedir.

“Türkiye'nin AB Yolculuğunda Dış Politika Stratejileri: İsmail Cem Dönemi (1997-2002)” başlıklı çalışmada, literatür taraması, doküman analizi ve söylem analizi yöntemleri temel araştırma araçları olarak kullanılmıştır.

Bu çalışma, İsmail Cem döneminde Türkiye'nin AB üyelik süreci ve dış politika stratejileri hakkında yayınlanmış eserlerin kapsamlı bir incelemesini içermektedir. Literatür taraması yöntemiyle (Koroğlu, 2015) araştırma konusunun kapsamı netleştirilmiş, önceki çalışmalardan elde edilen bilgiler ışığında yeni araştırma fırsatları belirlenmiş, geçmişte denenip başarısız olmuş yöntemler ayıklanmış ve gelecekteki araştırmalar için potansiyel konular ortaya konmuştur.

Araştırma, İsmail Cem'in dönemine ait resmi belgeler, diplomatik yazışmalar, konuşma metinleri ve basın yayınları gibi yazılı materyallerin detaylı bir incelemesini içermektedir. Doküman analizi (Kıral, 2020), dönemin dış politika stratejilerinin derinlemesine anlaşılmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır. Doküman analizi, söz konusu belgelerin sistematik bir şekilde incelenerek dönemin dış politika yaklaşımlarının ve AB ile ilişkilerin detaylı bir resmini çıkarmak için kullanılmıştır.

İsmail Cem'in dönemindeki dış politika söylemleri, söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Söylem analizi (Çelik ve Ekşi, 2013), dönemin dış politika

stratejilerinin nasıl iletişim kurduğu, hangi temaların öne çıktığı ve bu söylemlerin Türkiye-AB ilişkilerine nasıl yansıdığı konularında derinlemesine bir anlayış sunar. Söylem analizi, dönemin politik söylemlerinin ve kamuoyu iletişiminin, dış politika kararlarını ve Türkiye'nin AB üyelik sürecine olan etkilerini anlamak için kritik bir araç olarak kullanılmıştır.

Bu üç yöntem, çalışmanın, İsmail Cem döneminde Türkiye'nin AB üyelik sürecindeki dış politika stratejilerini kapsamlı ve çok yönlü bir şekilde analiz etmesine olanak tanımıştır. Bu yöntemlerin birleşik kullanımı, konu hakkında daha derin ve entegre bir anlayış geliştirmek için elzemdir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE AVRUPA BİRLİĞİ

2.1. Strateji Kavramı

Strateji kavramı, belirli hedeflere ulaşmak için planlı, sistematik ve uzun vadeli bir yol haritası oluşturma sürecidir. Kelimenin kökeni, eski Yunancada “ordu” anlamına gelen stratos ile “yönetmek, yönlendirmek” anlamındaki ago sözcüklerinden türemiştir. Kimi kaynaklar, eski Yunan’da yönetim sanatıyla öne çıkan generallerden Strategos ile bağlantılı olarak kullanıldığını da belirtmektedir. Ayrıca, bazı araştırmalarda strateji kelimesinin Latincedeki “yol, çizgi” anlamına gelen stratum kelimesinden türediği de öne sürülmektedir (Tunçbilek, 2019: 1). Strateji kavramı tarihsel olarak askeri bir terim olarak ortaya çıkmıştır. Askeri strateji, savaş alanında orduların belirlenen hedeflere ulaşmasını sağlamak için geliştirilen yönetim sanatı olarak tanımlanır. Bu bağlamda stratejinin temel amacı, mevcut kaynakları en verimli ve etkili biçimde kullanarak zafere ulaşmaktır (Ülgen ve Mirze, 2016: 33). Zamanla strateji kavramı askeri alandan çıkarak farklı disiplinlere yayılmış ve özellikle yönetim bilimleri, işletme alanındaki stratejiler ve uluslararası ilişkilerde önemli bir kavram haline gelmiştir (Uçar, 2010: 10).

Stratejinin zaman içinde genişleyen bu kullanım alanları, yalnızca savaş veya rekabet bağlamında değil, aynı zamanda devletlerin dış politikalarını belirleme süreçlerinde de kritik bir unsur haline gelmesini sağlamıştır. İşletme dünyasında strateji, bir organizasyonun iç ve dış çevresini analiz ederek uzun vadeli hedeflerine ulaşmasını sağlamak için geliştirdiği kararlar bütünü olarak tanımlanırken (Özer, 2015: 71) uluslararası ilişkilerde ise strateji, devletlerin küresel ve bölgesel politikalarını şekillendiren temel bir araç olarak görülmektedir (Kosinova vd., 2016, 25’ten akt. Gökçek, 2020). Dış politika açısından strateji, bir devletin uluslararası arenada konumunu belirleyen, güç dengelerini korumasını sağlayan ve küresel hedeflerine ulaşmasına yardımcı olan bir mekanizmadır. Güç mücadelesi, ittifaklar, ekonomik politikalar ve diplomasi gibi unsurlar dış politika stratejilerinin temel bileşenleridir (Çubukcu, 2018: 78). Örneğin, Soğuk Savaş döneminde ABD ve

SSCB'nin izlediği stratejiler, sadece askeri ve siyasi değil, aynı zamanda ekonomik ve ideolojik bir rekabetin de ürünü olmuştur.

Özetle, strateji kavramı başlangıçta askeri alanda gelişmiş olsa da, günümüzde devletlerin uluslararası düzeyde hedeflerine ulaşmalarını sağlayan çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, ulusal güvenlik, ekonomik çıkarlar ve küresel güç mücadelesi gibi unsurlar, dış politika stratejilerinin belirlenmesinde temel faktörler arasında yer almaktadır (Sevinç, 2014: 228).

2.2 Strateji Türleri

Stratejiler, değişen çevresel koşullara uyum sağlamak ve belirlenen hedeflere ulaşmak amacıyla geliştirilen uzun vadeli planlardır. İşletme, örgüt yönetimi ve uluslararası ilişkiler gibi farklı alanlarda uygulanabilen stratejiler, genel olarak dinamik bir yapıya sahiptir ve değişen şartlara göre güncellenmelidir (Ülgen ve Mirze, 2016: 33). Devletlerin ve kurumların başarılı bir strateji geliştirmesi için iç ve dış çevre analizini iyi yapması, kısa ve uzun vadeli hedefleri belirleyerek sürdürülebilir politikalar oluşturması gerekmektedir. Genişleme odaklı stratejiler, bir organizasyonun veya devletin etki alanını artırmayı, ekonomik, politik ve askeri gücünü genişletmeyi hedefler. Büyüme stratejisi olarak adlandırılan bu yaklaşım, örgütler için pazar payını artırma veya yeni pazarlara açılma anlamına gelirken, devletler için bölgesel ve küresel düzeyde nüfuz kazanma girişimleriyle ilişkilendirilebilir (Ülgen ve Mirze, 2016: 221). Örneğin, Birleşmiş Milletler ve NATO gibi uluslararası organizasyonlar aracılığıyla küresel ölçekte daha fazla söz sahibi olmaya çalışmak ya da yeni ticaret anlaşmaları yaparak ekonomik büyümeyi teşvik etmek, büyüme stratejisine örnek olarak gösterilebilir. Tarihsel olarak, ABD'nin 20. yüzyılda uyguladığı genişleme stratejisi, ekonomik kalkınmayı destekleyen uluslararası ticaret ağları kurarak küresel bir hegemonya sağlamaya yönelik bir model oluşturmuştur.

Bazı durumlarda, devletler ve organizasyonlar mevcut konumlarını koruyarak daha az risk içeren bir strateji benimseyebilirler. Durağan strateji, özellikle belirsizliklerin yüksek olduğu dönemlerde uygulanan bir yaklaşımdır (Sevinç, 2014: 222). Siyasi ve ekonomik istikrarın korunması, mevcut ittifakların sürdürülmesi ve agresif politika değişimlerinden kaçınılması, durağan strateji anlayışının temel unsurları arasındadır. Örneğin, tarafsızlık politikası izleyen ülkelerin, uluslararası

kriz dönemlerinde askeri ve diplomatik alanda temkinli davranması, durağan bir stratejinin uygulama biçimi olarak değerlendirilebilir. Bazı stratejik yaklaşımlar ise geri çekilmeyi ve kaynakların daha verimli yönetilmesini içeren adımlarla şekillenir. Küçülme stratejisi, bir devletin veya organizasyonun belirli faaliyetlerini azaltmasını veya tamamen sona erdirmesini ifade eder. Bu strateji, özellikle ekonomik krizler, askeri başarısızlıklar veya dış politikadaki öncelik değişiklikleri nedeniyle uygulanabilir. Örneğin, Birleşik Krallık'ın 20. yüzyılın ikinci yarısında birçok sömürgesinden çekilmesi, ekonomik ve siyasi koşulların zorlamasıyla alınmış stratejik bir küçülme kararıdır. Günümüzde ise, askeri üslerin azaltılması, diplomatik misyonların kapatılması veya uluslararası yatırım projelerinden çekilme gibi adımlar, küçülme stratejisi kapsamında değerlendirilebilir.

Karma strateji, bir devletin ya da organizasyonun farklı stratejik yaklaşımları aynı anda benimseyerek uzun vadeli hedeflerine ulaşmasını sağlayan bir yöntemdir (Bay, Akpınar ve Yılmaz, 2016: 1412). Bu strateji, genellikle ekonomik, askeri ve diplomatik unsurların dengeli bir şekilde kullanılmasıyla şekillenir ve devletlerin küresel ya da bölgesel güç mücadelelerinde avantaj sağlamalarına yardımcı olur. Tarih boyunca, karma stratejiyi benimseyen birçok devletin, tek yönlü güç kullanımına dayalı stratejilere kıyasla daha uzun süreli başarılar elde ettiği gözlemlenmiştir (Freedman, 2013).

Tarihsel perspektiften bakıldığında, 14. yüzyılda Kutsal Roma İmparatoru IV. Karl'ın uyguladığı strateji, karma stratejiye dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Karl, Avrupa'daki askeri dengeleri korumak adına doğrudan savaş yönteminden kaçınmış, bunun yerine siyasi ittifaklar, diplomatik girişimler ve ekonomik reformlarla imparatorluğunu güçlendirmiştir. 1356 yılında ilan ettiği Altın Bulla ile Kutsal Roma İmparatorluğu içindeki yönetim sistemini merkeziyetçi bir yapıya kavuştururken, yerel prensliklerin özerkliğini de belirli ölçülerde koruyarak iç dengeleri sağlamıştır (Whaley, 2012). Bu süreçte Karl'ın diplomatik hamleleri, Avrupa tarihindeki merkeziyetçi yönetim anlayışının gelişimine önemli katkılarda bulunmuş, aynı zamanda ekonomik ve yönetsel reformlarla askeri harcamalarını minimize ederek uzun vadeli istikrar sağlamıştır.

Benzer şekilde, modern Avrupa tarihinden Almanya'nın 1990 yılında yeniden birleşme süreci, karma stratejinin askeri güç kullanımına gerek kalmadan bir devletin küresel düzeyde güç kazanmasını sağlayabileceğini göstermektedir. Soğuk Savaş'ın

sona ermesiyle birlikte Almanya, Doğu ve Batı Almanya'yı birleştirerek hem ekonomik hem de diplomatik açıdan büyük bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Batı Almanya, Doğu Almanya'nın ekonomik altyapısını güçlendirmek için büyük ölçekli yatırımlar yaparken, NATO ve Avrupa Birliği (AB) içindeki konumunu sağlamlaştırarak uluslararası etkisini artırmıştır (Sarotte, 2014). Böylece Almanya, askeri gücünü ön planda tutmadan, ekonomik ve diplomatik araçlarla Avrupa'nın lider ülkelerinden biri haline gelmeyi başarmıştır.

Asya'da 16. yüzyılda Babür İmparatoru Ekber Şah'ın uyguladığı strateji, farklı yönetim ve askeri stratejileri bir araya getiren önemli bir örnektir. Ekber, Hindistan'daki geniş Müslüman ve Hindu nüfus arasında denge kurarak imparatorluğunu güçlendirmiştir. Askeri fetihler yoluyla sınırlarını genişletirken, yönetim anlayışında hoşgörü politikaları benimseyerek toplumsal bütünleşmeyi sağlamaya çalışmıştır. Özellikle Hindu soylularla ittifak kurması, yerel yönetimlere geniş yetkiler tanınması ve farklı inanç gruplarına yönelik esnek politikalar izlemesi, askeri güçle diplomatik manevraları dengelediğini göstermektedir (Richards, 1993). Bu yaklaşım, Hindistan'da Babür İmparatorluğu'nun uzun süreli istikrar sağlamasına olanak tanımış ve kültürel çeşitliliğin imparatorluk yönetimine entegre edilmesi açısından dikkat çekici bir model oluşturmuştur.

Modern Asya tarihinden başka bir karma strateji örneği, 21. yüzyılda Çin'in "Kuşak ve Yol Projesi" girişimidir. Bu proje kapsamında Çin, Orta Asya, Avrupa ve Afrika'da büyük altyapı yatırımları yaparak ekonomik nüfuzunu genişletirken, aynı zamanda askeri ve diplomatik dengeyi koruma stratejisi izlemektedir (Rolland, 2017). Özellikle ABD ve Avrupalı ülkelerle doğrudan askeri bir rekabete girmekten kaçınan Çin, küresel tedarik zincirleri ve ticaret yolları üzerindeki kontrolünü artırarak ekonomik üstünlük elde etmeye çalışmaktadır. Bu süreçte Çin'in ekonomik büyümesini destekleyen genişleme politikaları ile Tayvan ve Güney Çin Denizi gibi hassas konularda temkinli ve durağan bir yaklaşım izlemesi, karma stratejinin modern bir örneği olarak değerlendirilmektedir.

Orta Doğu'da 12. yüzyılda Selahaddin Eyyubi'nin uyguladığı strateji, askeri zaferin diplomasi ile nasıl desteklenebileceğini gösteren bir örnektir. Selahaddin, Haçlılarla mücadelesinde sadece askeri güce dayanmak yerine, aynı zamanda diplomatik ilişkileri de büyük bir ustalıkla yönetmiştir. 1187'de Hittin Savaşı'nda Kudüs Krallığı'na karşı kazandığı zaferin ardından, şehri ele geçirdiğinde büyük bir

misillemeye başvurmamış, aksine Hristiyan nüfusun serbestçe şehirden ayrılmasına izin vererek Avrupa ile yeni bir diplomatik sürecin kapısını aralamıştır (Hillenbrand, 1999). Özellikle III. Haçlı Seferi sırasında İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard ile doğrudan savaşmaktan ziyade, diplomatik müzakereler yoluyla Kudüs'ün Müslümanların elinde kalmasını sağlayan bir anlaşma yapması, askeri başarı ile diplomatik dengeyi harmanlayan bir stratejik model ortaya koymuştur.

Yakın Orta Doğu tarihinden en dikkat çekici karma strateji örneklerinden biri, 1973 Yom Kippur Savaşı sonrası Arap ülkelerinin uyguladığı petrol ambargosu stratejisidir. Mısır ve Suriye'nin İsrail'e karşı başlattığı savaşın ardından, Arap ülkeleri askeri açıdan büyük bir zafer elde edememiş olsa da, petrol ambargosu uygulayarak Avrupalı devletler üzerinde ekonomik ve diplomatik baskı kurmuştur. OPEC'in 1973'te aldığı petrol üretimini kısma kararı, enerji fiyatlarını küresel ölçekte artırarak Avrupa'nın Orta Doğu'daki politikalarını değiştirmesine neden olmuş, bu da askeri güç kullanımına gerek kalmadan jeopolitik dengelerin değişmesine yol açmıştır (Yetiv, 2004). Bu strateji, doğrudan askeri bir zaferle değil, ekonomik araçlarla elde edilen bir stratejik başarı örneği olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, karma strateji tarih boyunca devletler için yalnızca askeri zaferin değil, ekonomik, diplomatik ve yönetsel unsurların da büyük önem taşıdığını göstermektedir. Devletlerin uzun vadeli başarılar elde edebilmesi, farklı stratejik unsurları dengeli bir şekilde kullanmalarına bağlıdır. Günümüz uluslararası ilişkilerinde de karma stratejiler, küresel güç dengelerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamaya devam etmektedir.

2.3. Dış Politika ve Strateji İlişkisi

Dış politika, bir devletin uluslararası alandaki çıkarlarını koruma, güçlendirme ve yönlendirme amacıyla izlediği stratejik bir süreçtir. Devletler, dış politika kararlarını oluştururken ekonomik güç, askeri kapasite, ittifaklar, jeopolitik konum ve uluslararası sistemin genel dinamiklerini dikkate alırlar. Bu bağlamda, dış politika ve strateji birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Strateji, dış politikayı şekillendiren en temel araçlardan biri olup, devletlerin uzun vadeli hedeflerine ulaşmasını sağlar (Gönlübol, 2000: 27-28). Stratejinin yalnızca savaş veya askeri hareketlerle sınırlı olmadığı, diplomatik, ekonomik ve ideolojik düzeyde de

uygulanabilen çok yönlü bir süreç olduğu kabul edilmektedir (Kürkçüoğlu, 1980: 312).

Dış politika, bir devletin küresel ve bölgesel düzeydeki konumunu koruma, tehditleri bertaraf etme ve ulusal çıkarlarını gerçekleştirme sürecidir. Devletler bu süreci yönetirken farklı stratejik yönelimler benimseyebilirler. Bu yönelimler, tarihsel bağlam, mevcut uluslararası konjonktür, ekonomik ve askeri kapasite gibi değişkenler tarafından şekillenir. Gönlübol (2000: 27-28) ve Kürkçüoğlu (1980: 312) gibi yazarların belirttiği üzere, dış politika kararları yalnızca güvenlik ve diplomasi odaklı olmayıp, devletlerin ekonomik çıkarları ve ulusal güvenlik kaygıları doğrultusunda şekillenmektedir. Bazı devletler, küresel veya bölgesel güç dengelerinde etkilerini artırmak için büyüme ve genişleme stratejileri benimserken, bazıları mevcut düzeni koruma eğilimindedir. Öte yandan, belirli koşullarda devletler uluslararası alandaki etkilerini sınırlamayı veya geri çekilmeyi de tercih edebilirler.

Tarih boyunca devletler, güçlerini artırmak ve nüfuzlarını genişletmek amacıyla dış politika stratejileri geliştirmiştir. Arı (2004: 21-23), bu stratejik hamlelerin yalnızca askeri alanlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda kültürel, ekonomik ve diplomatik alanlarda da devletlerin uluslararası arenada etkilerini artırmak için çeşitli araçlar kullandıklarını ifade etmektedir. Örneğin, 19. yüzyılda Avrupa'daki sömürgeci genişleme politikaları, devletlerin ekonomik ve askeri kapasitelerini en üst düzeye çıkararak küresel etki alanlarını büyütme çabalarının bir yansımasıdır. Benzer şekilde, Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği'nin etki alanlarını genişletme mücadelesi, ideolojik ve askeri genişleme stratejilerine dayanmaktaydı. Bu süreçte ekonomik gücün de bir dış politika aracı haline geldiği görülmektedir (Yalvaç, 2016). Çin'in günümüzde yürüttüğü "Kuşak ve Yol Projesi", küresel ticaret ağları üzerinde kontrol sağlamayı amaçlayan ekonomik genişleme stratejisinin bir örneğidir. Çin'in bu girişimi, yalnızca ekonomik avantajlar sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda stratejik ortaklıkları artırarak jeopolitik etkisini de güçlendirmektedir.

Ancak tüm devletler genişleme stratejisi benimsememektedir. Bazı devletler, mevcut uluslararası dengelerin korunmasını ve istikrarın sürdürülmesini öncelikli hale getirir. Örneğin, Avrupa Birliği'nin dış politika stratejileri, büyük ölçüde statükoyu koruma eğiliminde olup, mevcut ekonomik ve siyasi sistemin sürdürülebilirliğini sağlamaya yöneliktir. NATO'nun uluslararası güvenlik

politikaları da büyük ölçüde mevcut düzeni korumaya odaklanmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası örgütler ve güvenlik ittifakları, devletlerin statükoyu koruma stratejilerini destekleyen kurumsal mekanizmalar olarak işlev görmektedir. Arı (2001: 23), bu tür stratejik tercihlerin devletlerin yalnızca mevcut güç dengelerini koruma amacıyla değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel krizleri önlemeye yönelik politikalar geliştirmelerini sağladığını da vurgulamaktadır. Bunun yanında, bazı devletler belirli dönemlerde dış politikada daha ihtiyatlı ve savunmacı bir strateji izleyerek mevcut pozisyonlarını güçlendirmeyi tercih edebilirler.

Buna karşılık, bazı durumlarda devletler uluslararası arenadaki angajmanlarını azaltmayı veya bölgesel etkilerini sınırlandırmayı seçebilirler. Özellikle iç politikadaki ekonomik veya sosyal krizler, devletlerin dış politika stratejilerini küçülme veya geri çekilme yönünde değiştirmelerine neden olabilir. Şener (2011), bu tür geri çekilme stratejilerinin genellikle maliyetleri düşürmek ve iç politik istikrarı korumak amacı taşıdığını belirtmektedir. Tarihsel süreçte bu tür stratejiler, savaş sonrası yıpranmış devletlerde sıkça gözlemlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Britanya İmparatorluğu'nun birçok sömürgeci devletten çekilmesi, bu duruma verilebilecek en belirgin örneklerden biridir. Benzer şekilde, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi, yalnızca askeri bir geri çekilme değil, aynı zamanda değişen uluslararası önceliklerin bir yansımasıdır. Devletlerin geri çekilme stratejileri, çoğu zaman ekonomik maliyetleri düşürme, iç politik istikrarsızlıkları önleme veya uluslararası sistemde değişen dengelere uyum sağlama amacı taşır.

Uluslararası sistemin dinamik yapısı, devletlerin stratejik yönelimlerini sürekli olarak yeniden şekillendirmelerine neden olmaktadır. Bölgesel krizler, küresel ekonomik dalgalanmalar ve askeri gelişmeler, devletlerin dış politika stratejilerinde değişimlere yol açabilmektedir. Yalvaç (2016), bu değişimlerin uluslararası politikadaki güç dengelerini doğrudan etkilediğini ve devletlerin stratejik tercihlerinde esneklik sağlamaları gerektiğini vurgular. Devletler, zaman zaman büyüme odaklı genişlemeci politikalar izlerken, bazen mevcut düzeni koruma stratejisi benimseyebilir veya iç baskılar nedeniyle geri çekilme stratejisine yönelebilirler.

Sonuç olarak, dış politika ve strateji arasındaki ilişki, devletlerin uluslararası sistemde nasıl konumlandığını anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Bir devletin dış politika kararları, yalnızca kendi iç dinamiklerine bağlı olmayıp, aynı

zamanda küresel dengeler ve uluslararası sistemin genel yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Uluslararası ilişkiler disiplini, bu stratejik yönelimlerin küresel dengeler üzerindeki etkilerini ve devletlerin uluslararası aktörlerle nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır (Şener, 2011). Bu çerçevede, dış politika stratejileri, yalnızca devletlerin kısa vadeli çıkarlarını değil, aynı zamanda küresel istikrarı ve uluslararası iş birliğini de doğrudan etkileyen unsurlardır.

2.4. Dış Politika Stratejileri

Dış politika, bir devletin ulusal çıkarlarını gerçekleştirme amacıyla diğer devletlerle ve uluslararası kurumlarla yürüttüğü diplomatik, siyasi, ekonomik, askeri ve hukuki ilişkiler bütünüdür. Bu politikalar, devletler arası ilişkilerin yönünü belirler ve olası anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini sağlar (Gönlübol, 2000: 28). Dış politikanın yönünü belirleyen temel faktörler, devletlerin kendilerine belirledikleri ulusal çıkar ve güvenlik hedefleridir. Ulusal çıkar kavramı, devletin güç potansiyeline ve uluslararası arenadaki pozisyonuna göre değişkenlik gösterir ve bu nedenle tam bir tanımı zordur (Kürkçüoğlu, 1980: 312).

Örneğin, Ahmet Davutoğlu'nun 2009 yılında Dışişleri Bakanlığı görevine başlaması, Türkiye'nin dış politikasında önemli değişikliklere neden olmuştur. Davutoğlu'nun stratejisi, Türkiye'nin uluslararası alanda daha etkin bir rol almasını ve yumuşak güç unsurlarını kullanmasını öngörmüştür. Bu dönemde, Türkiye'nin ulusal çıkar tanımı genişletilmiş ve uluslararası etki alanı geniş bir perspektife oturtulmuştur (Sümer, 2013).

Devletlerin dış politikaları, ulusal çıkarlarını maksimize etme amacı güderken, uluslararası ve bölgesel konjonktürler, ulusal ve bölgesel çevre ile karar merkezlerinin stratejik düşünce biçimleri ve bazen de ideolojiler tarafından şekillendirilir. İdeoloji, genellikle ulusal ve yerel politikaları etkileyen bir faktör olsa da, dış politika ve uluslararası pozisyon belirlemede de etkili olabilmektedir. Örneğin, Arap Birliği'nin Müslüman çoğunluklu ülkelerden oluşması, Türkiye'nin bu organizasyonla ilişkilerinin işbirliği düzeyinde devam etmesine rağmen, bağımsız Arap devletlerinin varlığı gibi faktörler de dikkate alınmalıdır (Çelikpala, 2005).

Dış politika stratejileri belirlenirken, devletlerin coğrafi konumları, komşuları ile ilişkileri, ekonomik ve siyasi durumları ile bölgedeki diğer uluslararası aktörlerin

güç dengeleri göz önünde bulundurulur. Türkiye'nin dış politikası, coğrafi konumu nedeniyle çeşitli motivasyonları barındıran unsurları bir arada gösterir (Öymen, 2012). Örneğin, Türkiye, NATO üyesi olup Avrupa Birliği'ne tam üyelik için çabalarını sürdürürken, aynı zamanda İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi olarak Ortadoğu ve Afrika'daki etkinliğini artırmaya çalışmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde en çok tartışılan konulardan biri ulusal çıkarın güç mü yoksa güvenlik mi olduğudur. Realist görüş, bu amaçlar arasındaki önceliğin farklılık gösterdiğini ve devletlerin stratejilerinin bu amaçlara ulaşmak için değişebildiğini savunur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, dış politika stratejileri arasında "güç dengesi"ne yönelik yaklaşımlar çeşitlenmiş ve yeni stratejiler ortaya çıkmıştır (Ş, 2010). Örneğin, "sorumluluğu başkasına devretme", "korunmak" ve "yatıştırmak" gibi stratejiler, uluslararası ilişkilerde önem kazanmıştır. Bu değişimler, dış politika ve uluslararası ilişkiler alanında devam eden dinamik bir sürecin parçasıdır (Özlük, 2017).

2.4.1. Tarafsızlık

Tarafsızlık, bir devletin, çatışmalar veya potansiyel savaş durumlarında hem fiili hem de hukuki olarak savaş dışı kalmayı seçmesi ve savaşan taraflar tarafından bu durumun kabul edilmesini talep etmesi sürecidir. Bu strateji, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda baskılara rağmen savaşa girmeme kararının başarılı bir örneği olarak değerlendirilmektedir. O dönemde yaşanan ekonomik zorluklara rağmen, İsmet İnönü'nün "Ben sizi aç bıraktım ama babasız bırakmadım" sözü, Türkiye'nin bu zorlu dönemde savaşın dışında kalarak izlediği tarafsızlık politikasının bir yansıması olarak görülmektedir. Tarafsızlık, sadece savaş koşullarında değil, savaş dışı dönemlerde de herhangi bir askeri ittifaka katılmama şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Gautam, 2014).

2.4.2. Dengeleme

Dengeleme, dış politika stratejileri arasında merkezi bir yere sahip olan, devletlerin uluslararası sistemde güç dengesini korumayı veya yeniden sağlamayı amaçlayan bir yöntemdir. Bu strateji, genellikle bir veya birden fazla devletin yükselen bir güce veya mevcut bir hegemonyaya karşı koymak amacıyla diğer devletlerle ittifaklar kurması veya mevcut askeri ve ekonomik kapasitelerini artırma yönünde adımlar atması şeklinde uygulanır. Dengeleme, Realist teori tarafından

sıklıkla vurgulanan, devletlerin kendi güvenliklerini maksimize etmeye çalıştıkları bir uluslararası çevrede kendi hayatta kalma ve çıkarlarını koruma çabalarının bir parçası olarak görülür (Özlük, 2017).

Dengeleme stratejisinin uygulanması, çeşitli zorluklar içerir. En büyük zorluklardan biri, uygun ve güvenilir müttefikler bulma ve bu ittifakların uzun vadede sürdürülebilirliğidir. Ayrıca, dengeleme çabaları, hedeflenen devlete karşı beklenmedik tepkileri tetikleyebilir ve böylece bölgesel veya küresel istikrarsızlığı artırabilir. Dengeleme stratejisinin başarılı olabilmesi için, devletlerin kendi iç kapasitelerini doğru bir şekilde değerlendirmeleri ve uluslararası sistemdeki dinamikleri anlamaları gerekmektedir (Layne, 2002).

2.4.3. Peşine takılma

Peşine takılma (Bandwagoning) stratejisi, dış politikada devletlerin daha güçlü bir aktöre stratejik yakınlık göstererek güvenlik ve çıkarlarını maksimize etmeye çalıştıkları bir yaklaşımdır. Bu strateji, genellikle daha zayıf veya güvenlik açısından kendini tehdit altında hisseden devletler tarafından tercih edilir. Bu devletler, bölgesel veya küresel bir güç tarafından oluşturulan tehditlere karşı korunma sağlamak amacıyla güçlü devletlerle ittifak kurar veya onların politikalarını destekler. Peşine takılma, bazı riskler taşır. Bu stratejiyi benimseyen devletler, ittifak kurdukları güçlü devlete bağımlı hale gelebilir ve ulusal egemenliklerini sınırlı bir dereceye kadar yitirebilirler. Ayrıca, büyük güçlerin politikalarındaki değişiklikler, peşine takılan devletler için beklenmedik zorluklara yol açabilir (Schweller, 1994).

Peşine takılma stratejisi, Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği arasında sıkça gözlemlendi. Örneğin, Avrupa ve Asya'daki birçok devlet, ya ABD'nin ya da Sovyetler Birliği'nin liderliğindeki bloklara katılarak güvenlik garantileri ve ekonomik yardımlar elde etti. Günümüzde ise, ABD'nin küresel liderlik rolü çerçevesinde peşine takılma, özellikle güvenlik garantileri ve ekonomik fırsatlar arayan devletler için geçerli bir strateji olmaya devam etmektedir (Schweller, 1994).

2.4.4. İzolasyonizm (yalnızlık)

İzolasyonizm, bir devletin uluslararası sorunlara sınırlı katılım gösterme, diğer siyasi birimler veya toplumlar ile minimum düzeyde diplomatik ve ticari ilişki

kurma ve askeri müdahalelerden kaçınma stratejisidir. Bu strateji, özellikle belirli bir düzeni korumak ve konsolide edilmiş gücünü sürdürmek isteyen devletler tarafından benimsenmiştir. Çin, Kuzey Kore ve Küba bu stratejiyi zaman zaman kullanmıştır. ABD, Monroe Doktrini ile izolasyonizm politikasını benimseyerek, 1823'te Avrupa'nın problemlerinden uzak durma ve Amerika kıtasındaki egemenliğini pekiştirme hedefini kongreye sunmuştur (Özdil, 2017).

2.4.5. Bağlantısızlık

Bağlantısızlık, özellikle iki kutuplu sistemde Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri tarafından benimsenen, II. Dünya Savaşı sonrası ve Soğuk Savaş döneminde popüler olan bir dış politika stratejisidir. Bu strateji, rekabet halindeki bloklardan herhangi birine dahil olmama ve uluslararası ilişkilerde bağımsız hareket etme özgürlüğünü ifade eder. 1961'de Belgrad'da düzenlenen konferansta, Hindistan Başbakanı Nehru, Yugoslavya Başkanı Tito, Mısır Cumhurbaşkanı Nasır, Endonezya Cumhurbaşkanı Sukarno ve Gana Cumhurbaşkanı Kwame Nkrumah tarafından dile getirilen bağlantısızlık politikası, karşılıklı toprak bütünlüğüne ve egemenliğe saygı, müdahale etmeme, eşitlik ve karşılıklı çıkarların gözetilmesi ilkelerini öne çıkarmıştır (Sarı, 2015; Kaya, 2024).

2.4.6 İttifak oluşturma

İttifak oluşturma stratejisi, devletlerin ortak hedeflere ulaşamayacakları durumlarda diğer devletlerle birlikte hareket etme yolunu seçmeleridir. Bu süreç, tek başına amaçlarına ulaşamayacak olan veya öz kaynaklarının yetersiz kaldığı durumlar için bir çözüm sunar. Örneğin, NATO'nun kuruluşu, Sovyet tehdidine karşı birlikte hareket etme gerekliliğinden doğmuştur. ABD ve diğer üye ülkeler, bu ittifakı hem savunma güçlerini artırmak hem de maliyetleri paylaşarak daha etkili bir güç oluşturmak için kullanmışlardır (Kaya, 2024). İttifaklar, sadece savunma amaçlı olmayıp, aynı zamanda stratejik meşruiyet sağlama, maliyetleri düşürme ve uluslararası arenada prestij kazanma gibi çeşitli amaçlara da hizmet eder.

2.4.7. Sorumluluğu başkasına devretme

Bu strateji, savunma gereksinimlerini karşılamak amacıyla başka devletlerin gücünden yararlanmayı içerir. Örneğin, 1930'lu yıllarda İngiltere ve Fransa'nın, Nazi Almanyası'na karşı mücadelede Sovyetler Birliği'ni öne sürmeleri bu stratejinin bir

örneğidir (Christensen ve Snyder, 1990). Devletler, olası bir tehdide karşı maliyeti ve riski azaltmak amacıyla bu yolu tercih edebilirler. Bu strateji aynı zamanda, müttefik devletlerin gücüyle tehditlere karşı daha güçlü bir duruş sergileyebilme avantajını da beraberinde getirir (Lind, 2004).

2.4.8. Tasmayı gevşetme

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, tek kutuplu dünya düzeninde devletler, hegemon gücü dengelemek ve kendi bağımsızlıklarını güçlendirmek amacıyla ittifaklarını gözden geçirmeye başlamışlardır. Avrupa Birliği'nin 1999'da oluşturduğu Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, ABD'ye olan bağımlılığı azaltma çabasıdır. Bu politika, ABD'nin dış politika adımlarından bağımsız hareket etme ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Gautam, 2014). Charles de Gaulle'ün 1960'larda ABD'ye karşı izlediği politika ise, Fransa'nın bağımsızlığını koruma ve Batı Avrupa'da bir savunma politikası oluşturma çabasını gösterir. Bu strateji, Fransa'nın ABD'nin hegemonik etkisini sınırlama ve Avrupa'nın güvenlik alanında daha bağımsız bir rol oynamasını sağlama amacını taşır (Gautam, 2014).

2.4.9. Korunmak

Korunmak, potansiyel çatışmalardan veya mevcut duruşları nedeniyle ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklardan kaçınmak amacıyla uygulanan bir stratejidir. Tek kutuplu düzende, bu strateji genellikle ikincil güçler tarafından, hegemon gücü dengelemenin yüksek maliyetinden kaçınmak için benimsenir. Devletler, hegemon gücün öne çıktığı bir sistemde, kendi çıkarlarını koruyacak şekilde hareket ederler. Ayrıca, belirsizlik ve yüksek risk altında, çeşitli önleyici politikaları devreye sokarak korunmayı amaçlarlar (Brooks ve Wohlforth, 2005; Kuik, 2008). Örneğin, yükselen Çin, ABD'nin hegemonyasına karşı çevreleme politikasına karşı savunma pozisyonuna geçmiş ve uluslararası sistemde kendi güvenliğini ve çıkarlarını korumaya yönelik stratejiler geliştirmiştir.

2.4.10. Prangalanmak

Prangalanmak, bir ittifak içerisindeki devletlerin güvenliklerini birbirlerine bağlı hale getirmeleri sürecidir. Kenneth Waltz'a göre, bir devlet savaşa yöneldiğinde, kaçınılmaz olarak müttefiklerini de bu sürece dahil eder (Waltz, 1967). Bu strateji, büyük bir müttefikin yenilgisi ya da güç kaybı durumunda, tüm ittifakın

dengesinin sarsılmasına yol açar ve diğer devletler kendi politikalarını ve stratejilerini müttefiklerinin ihtiyaç ve korkularına göre ayarlamak zorunda kalır. Prangalanmanın belirgin bir örneği, I. Dünya Savaşı sırasında İtalya'nın Üçlü İttifak'tan ayrılması ve ardından Avusturya-Macaristan, Almanya, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan'ın Avrupa'da stratejik olarak yalnız kalışıdır. Bu, İttifak Devletleri'nin yenilgisiyle sonuçlanmış ve Avrupa'daki monarşilerin çöküşüne yol açmıştır (Karadayı Aksu, 2019).

2.4.11. Bağlamak

Bağlamak, devletlerin tehdit algılarına rağmen ittifaklar kurarak bu tehditleri yönetme stratejisidir (Özlük, 2017). Bu süreç, devletlerin birbirlerini potansiyel tehdit olarak gördükleri durumlarda bile, çatışma riskini minimize etmek ve kontrol sağlamak için ittifaklar oluşturmalarını içerir. 1939'daki Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki Saldırmazlık Antlaşması, kısa süreliğine çatışmayı önlemiş olmasına rağmen, bu tür ittifaklar genellikle karmaşık sonuçlar doğurur. Weitsman'a göre, devletler bu stratejiyi, tehdit algıladıkları tarafları daha iyi kontrol edebilmek amacıyla tercih eder (Karadayı Aksu, 2019).

2.4.12. Bedavacılık arayışı

Bedavacılık, uluslararası politikada, zayıf devletlerin güçlü müttefiklerin sağladığı güvenlik imkânlarından az maliyetle yararlanmaları sürecidir (Doğan, 2017). Örneğin, İsrail ve Hindistan'ın, sırasıyla ABD ile olan güvenlik işbirliklerinde bu tür stratejiler uyguladıkları gözlemlenmiştir. Bu strateji, güçlü devletlerin kapasitelerini kullanarak, kendi güvenliklerini maksimize etme çabası içerisinde olan devletler tarafından benimsenir.

2.4.13. Yatıştırmak

Yatıştırma stratejisi, bir saldırı tehdidi karşısında pasif bir politika uygulayarak, saldırgan devletin taleplerine kısmen veya tamamen boyun eğmek şeklinde tanımlanabilir (Yıldırım, 2014). Bu stratejinin ikonik bir örneği, İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain'in Nazi Almanyası'na karşı takip ettiği politikadır. Münih Anlaşması ile Sudetenland'ın Almanya'ya bırakılması, yatıştırma stratejisinin bir sonucu olarak görülür, ancak bu yaklaşım Almanya'nın daha fazla toprak talep etmesine yol açmıştır (Özkan Borsa, 2016).

2.5. Avrupa Birliği

Avrupa’da birlik oluşturma süreci, uzun bir tarihi arka plana sahiptir ve bu süreç, birçok aşamadan geçerek günümüzdeki Avrupa Birliği’nin temellerini atmıştır. 18. yüzyılda İngiltere ve Fransa arasında başlayan ticaret anlaşmaları, Avrupa’da entegrasyonun ilk adımları olarak kabul edilebilir. Bu dönemde, iki ülke arasındaki ticaret engellerinin kaldırılması, karşılıklı ekonomik faydaları teşvik etmiştir. Ancak Fransız Devrimi’nin ardından bu süreç sekteye uğramıştır (Dedeoğlu, 1996: 65).

19. yüzyılın başlarında, özellikle 1815’ten sonra, Prusya ve Almanya’nın i gümrük duvarlarını kaldıran Maasen Tarifesi gibi önlemlerle, bölgesel entegrasyon çabaları yeniden ivme kazanmıştır. Bu dönemde İngiltere ve Fransa da kendi aralarındaki ticaret engellerini azaltmaya yönelik adımlar atmışlardır. Ancak milliyetçilik akımlarının güçlenmesi ve ulusal çıkarların ne çıkarılmasıyla, bu süreç yine aksamıştır.

20. yüzyılın başlarında, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da birlik oluşturma yönünde yeniden ciddi adımlar atılmıştır. 1923 yılında Kont Richard Coudenhove-Kalergi tarafından kurulan Pan Avrupa Hareketi, kıtadaki birlik fikrini yayma konusunda önemli bir rol oynamıştır. Bu hareket, Avrupa’nın çeşitli bölgelerindeki entegrasyon fikrini destekleyen bir dizi organizasyonun ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. 1926’da Cenevre’de kurulan Avrupa İşbirliği Derneği (Association for European Cooperation) da bu organizasyonlardan biridir (Bozkurt, 1993:28).

Bu tarihsel sürecin devamında, II. Dünya Savaşı’nın ardından Avrupa’nın yeniden yapılandırılması ve barışın korunması amacıyla daha somut adımlar atılmıştır. 1951’de altı ülkenin katılımıyla Avrupa Kömür ve elik Topluluğu’nun (AKÇT) kurulması, Avrupa entegrasyonunda dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu topluluk, ye ülkeler arasındaki kömür ve elik üretimi üzerindeki kontrolün ortaklaşa yönetilmesini öngörmüş ve böylece savaş ihtimalini azaltmayı hedeflemiştir.

AKÇT’nin kurulmasından sonra, 1957’de Roma Antlaşmaları ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur. Bu adımlar, ekonomik entegrasyonu daha da derinleştirmiş ve Avrupa’nın siyasi birliğine doğru ilerlemesine zemin hazırlamıştır. Günümüzde

Avrupa Birliği, bu tarihi sürecin bir ürünü olarak kıtadaki barışı, istikrarı ve refahı teşvik etme misyonunu sürdürmektedir.

2.5.1. Avrupa’da ilk birleşme hareketi: benelux topluluğu

Winston Churchill’in 1946’da önerdiği, Almanya ve Fransa’nın bir yanda, İngiltere ve İngiliz Milletler Topluluğu’nun diğer yanda yer aldığı iki ayrı birlik modeli, bu birliklerin daha sonra “Avrupa Birleşik Devletleri” adı altında bir konfederasyon çerçevesinde bir araya gelmesi fikri, Avrupa’da federalist ve fonksiyonalist yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu iki görüş, 1947’de çeşitli örgütlerin bir araya gelerek bir komite oluşturmalarına ilham kaynağı olmuş, ancak görüş ayrılıkları nedeniyle komite belirlenen amaca ulaşamamıştır (Bozkurt, 1993: 37).

Soğuk Savaş döneminde, özellikle Doğu Avrupa’da yükselen sosyalist hareketler, ABD’nin güvenlik ve ekonomik çıkarlarını tehdit etmeye başlamıştır (Bilgin, 2009). Bu duruma karşılık olarak ABD, Avrupa’nın yeniden inşası ve ekonomik istikrarının sürekliliğinin sağlanması amacıyla Marshall Planı’nı devreye sokmuştur. Plan, Avrupa devletlerinden ekonomik programlar hazırlamalarını ve ticaret engellerini azaltmalarını talep ederek karşılığında mali yardım sağlamıştır. Bu strateji, 1948’de Lahey’de düzenlenen Avrupa Birleşik Devletleri Kongresi’yle daha da pekiştirilmiş ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün (OEEC) kurulmasıyla somut bir yapı kazanmıştır. Kısa sürede elde edilen olumlu sonuçlar, 1950’de Avrupa Ödemeler Birliği’nin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Çimen, 1996: 45-46).

Bu süreçler, Avrupa’nın ekonomik açıdan daha istikrarlı bir yapıya kavuşmasını sağlamış ve zamanla ABD, Kanada, Japonya gibi ülkelerin de katılımıyla OEEC, Ekonomik İş Birliği ve Gelişme Örgütü’ne (OECD) dönüşerek genişlemiştir (Bilici, 2005: 35). Bu evrim, Avrupa’da ekonomik entegrasyon ve iş birliğinin temellerini atarak kıtadaki barış ve refahın korunmasında önemli bir rol oynamıştır.

2.5.2. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)

1951 yılında Almanya’nın yeniden yükselişi ve Sovyetler Birliği’nin Çekoslovakya ve Doğu Almanya ile yakınlaşarak Avrupa’nın güvenliğini tehdit etmesi, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nun (AKÇT) kurulmasına ön ayak

olmuştur (Önen, 1989:122). Bu dönemde, kömür ve çelik gibi kritik kaynakların karşılıklı denetimi, özellikle Fransa ve Almanya arasında bir bağımlılık ilişkisi kurarak Avrupa'da barışın sağlanmasına yönelik çabalara katkıda bulunmuştur. AKÇT'nin kuruluşu, Belçika, Lüksemburg, Hollanda ve İtalya'nın da dahil olduğu altı kurucu ülkenin ekonomik entegrasyonunu ve milli ticaret sınırlarının ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir (Bilici, 2005: 37-38).

AKÇT'nin diğer hedefleri arasında, topluluğun onayladığı yatırım projelerini hızla uygulamaya koymak, demir ve çelik sektöründeki işgücünü artırarak çalışanların ev sahibi olmalarını sağlamak, demir ve çelik üretimini teşvik ederek ekonomik gelişimi desteklemek ve kömür ile çelik üretiminden elde edilen gelirlerle birlikte üye ülkelerden sağlanan krediler ve borçlar aracılığıyla topluluğun finansal kaynaklarını oluşturmak bulunmaktadır (Tekin, 1990: 178).

AKÇT'nin kurulmasıyla birlikte, Avrupa'da ekonomik ve siyasi entegrasyonun temelleri atılmış, bu süreç zamanla Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) ve sonrasında Avrupa Birliği'nin (AB) oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler, Avrupa'da uzun süreli barış ve istikrarın sağlanmasında kritik bir rol oynamış, ayrıca üye ülkeler arasında ekonomik iş birliğini ve birlikteliği pekiştirmiştir. Bu bağlamda, AKÇT'nin kurulması, Avrupa tarihinde dönüştürücü bir adım olarak kabul edilmekte ve Avrupa entegrasyon sürecinin önemli bir kilometre taşı olarak görülmektedir (Fontaine, 2014).

2.5.3. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)

Kömür ve Çelik endüstrilerindeki başarılı entegrasyon adımlarının ardından, Avrupa'da ekonomik bütünleşmenin daha geniş bir yelpazeye yayılması sağlanmıştır. Özellikle, Orta Doğu'da yaşanan Mısır-İsrail çatışmalarının tetiklediği enerji krizleri sonucunda, enerji ihtiyacını karşılamak üzere 1957'de Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur. Aynı zamanda, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) de ekonomik entegrasyonu derinleştirmek amacıyla hayata geçirilmiştir. AET'nin temel amacı, ortak pazarın oluşturulması ve üye devletlerin ekonomik politikalarının uyumlaştırılması yoluyla, üye ülkelerin refah seviyesinin maksimize edilmesini sağlamaktır (Karluk, 2007: 46-47).

Avrupa Birliği'nin (AB) temellerinin atılmasında önemli bir dönüm noktası olan Maastricht Antlaşması ile birlikte, adalet ve içişlerinde iş birliği ile ortak güvenlik ve dış politikalar gibi alanlarda da entegrasyon derinleştirilmiştir. Roma Antlaşmaları, AET'nin yapı taşlarını oluşturan altı temel organı; Konsey, Komisyon, Parlamento, Adalet Divanı, Sayıştay ve Ekonomik, Sosyal Danışma Komiteleri olarak belirlemiştir (Akdemir, 2018: 188; Bilici, 2005: 49).

Bu entegrasyon süreci, zaman içinde Avrupa'nın ekonomik ve siyasi yapısını önemli ölçüde dönüştürmüştür. Üye devletler arasındaki sıkı iş birliği ve koordinasyon, Avrupa kıtasının karşılaştığı çeşitli zorluklara ortak yanıtlar geliştirme kapasitesini artırmıştır. Aynı zamanda, AB, uluslararası alanda bir aktör olarak daha etkin bir rol oynamaya başlamış ve küresel meselelerde önemli bir ses haline gelmiştir. Bu süreç, Avrupa'da barış, istikrar ve refahın sürdürülebilirliğine katkıda bulunmuş ve üye devletlerin kaderlerini daha sıkı bir şekilde birbirine bağlamıştır (Akdemir, 2018: 199-200)

2.5.4. Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan (AET) Avrupa Birliği'ne (AB) geçiş süreci

Roma Antlaşması tarafından kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) altyapısını güçlendiren ilk önemli adım, 1959'da yapılan ilk gümrük indirimleriyle atılmıştır. 1968'de ise, üye ülkeler arasındaki ticarete gümrük vergileri ve benzeri engellerin ortadan kaldırılması amacıyla Gümrük Birliği'nin oluşturulmasıyla bu süreç daha da ileriye taşınmıştır. Maastricht Antlaşması'nın 1992'de imzalanması ve 1993'te yürürlüğe girmesiyle, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun temel yapısı önemli ölçüde dönüşmüş ve ekonomik, siyasi ve sosyal entegrasyonun sağlanması hedeflenmiştir (Bilici, 2005: 37-39).

Maastricht Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun adı Avrupa Topluluğu olarak değiştirilmiş ve Avrupa Birliği'nin temelleri atılmıştır. Bu antlaşma ile serbest piyasa ekonomisinin desteklenmesi, kamu maliyesinin sağlıklı bir şekilde yönetilmesi ve ikame etme ilkesi olmak üzere üç temel ilke benimsenmiştir (Karlık, 2007: 82). Ayrıca, Maastricht Antlaşması, 1957'de Roma Antlaşmasıyla belirlenen ortak politikaları revize ederek Avrupa Birliği'nin daha kapsamlı bir yapıya bürünmesini sağlamıştır.

Avrupa Birliği kavramı, Avrupa Toplulukları (AKÇT, EURATOM, AET) aracılığıyla izlenen politikalar ve Maastricht Antlaşmasıyla getirilen yeni hedef ve eylem alanlarını (Ekonomik ve Parasal Birlik, Avrupa Vatandaşlığı ile Ortak Güvenlik ve Dış Politika) kapsayan geniş bir entegrasyon ve iş birliği vizyonunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kapsamlı yaklaşım, Avrupa'da ekonomik ve sosyal ilerlemenin yanı sıra, bireylerin hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi, demokratik değerlerin pekiştirilmesi ve dış politika alanında ortak bir tutum sergilenmesi açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bu süreçler, Avrupa'nın küresel düzeyde birlik ve bütünlük içinde hareket etme kapasitesini artırmış ve uluslararası ilişkilerde daha etkin bir rol üstlenmesini sağlamıştır (Akdemir, 2018).

3. DÜNDEN BUGÜNE TÜRKİYE’NİN AB STRATEJİLERİ

3.1. Türkiye’nin Avrupa Birliği ile İlişkileri

Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) tam üyelik amacıyla 1959 yılında yaptığı başvuru, Topluluğun, Türkiye’nin ekonomik gelişim düzeyinin tam üyelik gerekliliklerini karşılamadığına dair değerlendirmesi sonucunda kabul edilmemiştir. Bununla birlikte, tam üyelik şartlarının oluşması durumunda geçerli olacak bir ortaklık anlaşmasının imzalanması teklif edilmiştir.

Bu bağlamda, Türkiye’nin AET’ye tam üye olarak katılabilesinin önünü açan “Ankara Anlaşması”, 12 Eylül 1963’te Ankara’da imzalanmış ve 1 Aralık 1964’te yürürlüğe girmiştir. Ankara Anlaşması, Türkiye-AB ilişkilerini sadece malların serbest dolaşımıyla sınırlı tutmamakta, aynı zamanda iş gücü, hizmetler ve sermayenin serbest dolaşımını da kapsayacak şekilde Türkiye’nin Avrupa Tek Pazarı’na entegrasyonunu hedeflemektedir. Anlaşma, “hazırlık dönemi”, “geçiş dönemi” ve “son dönem” olmak üzere üç aşamalı bir süreci öngörmekte ve geçiş döneminin sonunda Gümrük Birliği’nin tamamlanmasını hedeflemektedir.

3.1.1. Ankara Anlaşması

Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) üyelik süreci, 1959 yılında başlamış ve bu süreçte Ankara Anlaşması, Katma Protokol gibi önemli adımlar atılmıştır. Türkiye, AET’ye ilk başvurusunu 31 Temmuz 1959’da yapmış ve bu süreçte, AET’nin Türkiye’nin ekonomik yapısını değerlendirerek tam üyelik yerine ortaklık anlaşması önermesi, iki taraf arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Ankara Anlaşması 12 Eylül 1963’te imzalanmış ve 1 Aralık 1964’te yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma, Türkiye’nin tam üyeliğe adım adım hazırlanmasını öngören, hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç aşamalı bir süreci kapsamaktadır (Karluk, 2007: 391-392; Bozkurt, Özcan ve Köktaş, 2021: 342-344; Uysal, 2001:142-153).

Hazırlık dönemi, aslında beş yıl süreceken, yaşanan gecikmeler nedeniyle sekiz yıl sürmüştür. Bu dönemde AET, Türk ekonomisinin güçlendirilmesi için tek

tarafı yükümlülükler üstlenmiş, özellikle tarım ürünleri üzerinde ithal kolaylıkları sağlamıştır. 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol ile başlayan geçiş dönemi ise, tarafların karşılıklı ve dengeli yükümlülükler temelinde, sanayi ürünleri ticaretinde Gümrük Birliği'nin kademeli olarak kurulmasını hedeflemiştir. Son dönemde ise, Gümrük Birliği'nin tamamlanması ve ekonomi politikaları arasındaki eşgüdümün güçlendirilmesi ngrlmştir (Bozkurt, zcan ve Köktaş, 2021: 346-351; Uysal, 2001:142-153).

Türkiye'nin dış politikasının şekillenmesinde ise Avrupa, Asya ve Ortadoğu'dan gelen etkiler önemli rol oynamıştır. Avrupa, Türkiye'nin modernleşme ve laikleşme süreçlerinde etkili olmuş, özellikle Cumhuriyet'in kurululuşundan sonra Batı Avrupa, Türkiye'nin laik yapısını güçlendirmek ve demokratik kurumlarını inşa etmek için model alınmıştır. Asyalılık ve Ortadoğululuk ise Türkiye'nin kültürel ve tarihi derinliğini, Müslümanlık öğesinin etkisini ve bölgesel ilişkilerdeki rolünü vurgulamaktadır (Tezcan, 2013: 19).

Türkiye'nin İkinici Dünya Savaşı sonrası dönemde de Avrupa ile ilişkilerini güçlendirme eğilimi devam etmiş, Soğuk Savaş döneminde NATO, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve OECD gibi uluslararası kuruluşlara üyeliklerle bu yönelim pekiştirilmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin dış politikasının Avrupa ile uyumlu hale gelmesine ve uluslararası alanda Avrupa dünyasının bir parçası olarak kabul edilmesine katkıda bulunmuştur (Bozkurt, zcan ve Köktaş, 2021: 344).

3.1.2. Katma protokol'n yürürlüğe girişi ve geçiş dönemi

Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle başlayan Hazırlık Dönemi süresince, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na herhangi bir yükümlülük altına girmediği görülmektedir. Bu dönemi takiben Katma Protokol ile Geçiş Dönemi'nin başlatılması TBMM'de farklı partiler arasında çeşitli görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Adalet Partisi ve Cumhuriyeti Güven Partisi milletvekilleri protokolü desteklerken, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Parti milletvekilleri Türkiye'nin bu dönemle birlikte üstleneceği ekonomik yükümlülükler konusunda endişelerini dile getirerek protokole karşı çıkmışlardır (Uysal, 2001: 142-153).

Katma Protokol'n detaylarına bakıldığında, sanayi ürünleri için Gümrük Birliği'nin kurulması, Ortak Gümrük Tarifesi'nin kabul ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasını içeren 'Malların Serbest Dolaşımı' başlıklı bölümün yanı sıra,

'Kişilerin ve Hizmetlerin Dolaşımı' başlığını taşıyan ikinci kısım işçilerin serbest dolaşımı, yerleşme hakkı ve hizmet edimi gibi konuları ele almaktadır. Ayrıca, ekonomi ve ticaret politikalarının yakınlaştırılmasıyla ilgili olarak Türkiye'nin Topluluğun rekabet ve vergileme politikalarına nasıl uyum sağlayacağını da belirlendiği görülmektedir (Uysal, 2001: 144-150).

1970'ler boyunca Türkiye ekonomisi, Topluluğun ilerleme dalgaları, Avrupa Serbest Ticaret Alanı'nın oluşturulması ve Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi gibi faktörlerin yarattığı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, Türkiye'nin tarım ürünlerindeki avantajlarının azalması ve sanayi ürünlerine yönelik yükümlülüklerinin artması gibi sonuçlara yol açmıştır. Özellikle, Akdeniz Politikası'nın getirdiği gümrüksüz pazar erişimi ve tarım ürünlerine tanınan ayrıcalıklar Türkiye'nin rekabet avantajlarını olumsuz etkilemiştir (Uysal, 2001: 146-151; Ülger, 2003).

Türkiye'nin 1980'lerde yaşadığı ekonomik ve politik zorluklar, Türkiye-AT ilişkilerini daha da karmaşık hale getirmiştir. İç politikada yaşanan istikrarsızlık, dış politikadaki zorluklar ve Avrupa ile ilişkilerdeki sorunlar, Türkiye'nin Topluluk ile olan ilişkilerini yeniden değerlendirmesine neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye, ekonomide dışa açık bir büyüme modelini benimseyerek Topluluk ile ilişkilerini iyileştirme yönünde adımlar atmış, ancak 1980 askeri darbesi ile siyasi ilişkilerde yeni bir sorun dönemi başlamıştır (Uysal, 2001: 140-153).

1980 sonrası dönemde Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'deki insan hakları ve demokratik özgürlüklerin sağlanana kadar mali yardımın askıya alınması tavsiyesi, Türkiye-AT ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Bu dönemde politik kararların ve karşılıklı beklentilerin ön planda olduğu, uzun süreli etkileşimlerin yaşandığı bir süreç başlamıştır (Uysal, 2001: 149-153).

3.1.3. Tam üyelik için başvuru ve gümrük birliği

ANAP hükümeti lideri Turgut Özal'ın yönlendirmesiyle, Türkiye 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğuna tam üye şeklinde başvuruda bulunmuştur. Bu başvuru, Roma Antlaşması'nın 237. maddesine dayanarak yapılmıştır ve "Her Avrupa Devleti Topluluğa üye olmayı talep edebilir" ilkesini temel almaktadır (Uysal, 2001: 142-153). Türkiye'nin başvurusu üzerine hazırlanan ve 17 Aralık 1989 tarihli Rapor, azınlık ve Kıbrıs meselesindeki endişeleri içermekte ve bu hususlar, başvurunun reddi için siyasi gerekçeler olarak sunulmuştur. Bakanlar Konseyi, 5

Şubat 1990'da toplanarak Komisyon raporunu onaylamış ve Türkiye'nin üyelik başvurusunu kabul etmemiştir (Uysal, 2001: 142-153; Çayhan ve Ateşoğlu, 1996: 103-104).

Komisyon, Türkiye'nin Avrupa Topluluğundan tümüyle kopmasını engellemek amacı ile, ortaklığın güçlendirilmesine yönelik bir iş birliği paketi hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bu kapsamda, Ankara Anlaşması maddelerinde hedeflenen Gümrük Birliği'nin 1995 yılına kadar tamamlanması ve Türkiye'nin tarım ve tekstil üzerine olan ihracatının serbestleştirilmesi yönünde adımlar atılması öngörülmüştür. Gümrük Birliği Kararı'nın 1 Ocak 1996 itibarıyla yürürlüğe girmesi, Ankara Anlaşması'nın son döneminin başlangıcını işaret etmiştir. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, Gümrük Birliği'nin işleyişi hakkındaki hükümleri içeren bir belge olarak kabul edilmiştir (Uysal, 2001: 149; Çayhan ve Ateşoğlu, 1996).

Gümrük Birliği Kararı ile Türkiye, tam üye olmaksızın Gümrük Birliği'ne dahil olan ilk ve tek ülke olmuş ve tek taraflı olarak tam üyelere benzer yükümlülükler üstlenmiştir. Türkiye, AB'nin dış ticaret politikaları ve kararlarına uymak zorunda kalmıştır, ancak bu politikaların belirlenmesi sürecinde herhangi bir söz hakkına sahip olmamıştır (Uysal, 2001: 148-152; Manisalı, 1998:43-44).

1990'lı yılların başında, Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye üyelik için başvurması, AB'nin gündeminde genişleme ve derinleşme tartışmalarının artmasına neden olmuştur (Ülger, 2003). Bu süreçte düzenlenen zirvelerde Türkiye ile ilgili çeşitli kararlar alınmıştır. Maastricht, Lizbon, Kopenhag, Cannes, Dublin ve Lüksemburg Zirveleri, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde önemli dönüm noktaları olmuştur. Özellikle Kopenhag Kriterleri'nin ortaya konulduğu Kopenhag Zirvesi, Türkiye'nin AB üyeliği yolunda karşılaşıcağı temel koşulları belirlemiştir. Lüksemburg Zirvesi ve Gündem 2000 raporu ise, Türkiye'nin AB genişleme sürecine dahil edilip edilmeyeceği ve üyelik için gerekli şartların neler olduğu konusunda önemli belirlemelerde bulunmuştur (Bozkurt, Özcan ve Köktaş, 2021: 370; Çalış, 2006: 347-360).

1997 yılının 12-13 Aralık tarihlerinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi, Avrupa Birliği'nin (AB) genişleme sürecinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Zirvede, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Kıbrıs Rum Kesimi, Polonya, Macaristan ve Estonya'dan oluşan ilk grup ülkelerle 1998 yılının Nisan ayında üyelik

müzakerelerine başlanacağı kararlaştırılmıştır. Buna karşılık, Romanya, Bulgaristan, Slovakya, Litvanya ve Letonya gibi ikinci grup ülkelerin ise katılım ortaklıkları kapsamında daha sıkı ekonomik ilişkilerin kurulacağı, ancak üyelik müzakereleri için bir süre daha beklmeleri gerektiği belirtilmiştir (Uysal, 2001: 146-152; Ülger, 2003). Zirvede Türkiye'ye ayrılan bölümde, tam üyelik için uygunluk ve diğer adaylarla aynı kriterlere tabi olacağı vurgulanmıştır. Ancak Ankara Anlaşması'nın 28. maddesine yapılan atıfla, Türkiye-AB ilişkilerinin 1987'deki tam üyelik başvurusu yerine, 1964'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması temelinde yürütüleceği belirtilmiştir. Türkiye, bu durumu ayrımcılık olarak algılamış ve Avrupa Konferanslarına katılımı reddetmiştir. AB'nin insan hakları, azınlıkların korunması, Yunanistan ile sorunların çözümü ve Kıbrıs'ta siyasi çözüm bulunması gibi beklentileri, Türkiye'nin AB ile siyasi diyalogu askıya almasına neden olmuştur (Uysal, 2001: 145-147, 151).

Lüksemburg Zirvesi'nin ardından Komisyon, Konsey ve Parlamento'ya Türkiye'nin üyeliğe hazırlanma sürecindeki ilerlemeler hakkında düzenli raporlar sunmaya başlamıştır. Bu raporlar, Türkiye-AB ilişkilerini, siyasi ve ekonomik kriterler açısından Türkiye'nin durumunu ve AB üyelik yükümlülüklerini üstlenme kapasitesini kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir. 15-16 Haziran 1998'deki Cardiff Zirvesi'nde de Türkiye için Avrupa Stratejisi'nin geliştirilmesi ve Türkiye'nin Topluluk müktesebatına uyum çalışmalarının devam etmesi vurgulanmıştır (Bozkurt, Özcan ve Köktaş, 2021: 371; Soyaltın Colella, 2020: 28).

22 Temmuz 1998'de Türkiye, "Türkiye ile AB Arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesi için Strateji" başlıklı belgeyi Komisyon'a sunmuş ve bu girişim, Komisyon'un 4 Kasım 1998 tarihli ilk Düzenli Raporunda Türkiye'ye yer verilmesiyle bir anlamda onaylanmıştır. Viyana Zirvesi'nde Türkiye'nin tam üyeliğe hazırlanması için Avrupa Stratejisi'nin ilerletilmesi önemli bulunmuştur. 1999'daki Helsinki Zirvesi ise, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmış ve Türkiye'nin tam üyeliğe adaylık statüsünü tescil etmiştir. Bu zirvede, Türkiye'nin diğer aday ülkelerle eşit konumda olduğu belirtilmiş ve Katılım Ortaklığı Belgesi'nin hazırlanması öngörülmüştür. İlk Katılım Ortaklığı Belgesi 8 Mart 2001'de AB Konseyi tarafından onaylanmış, Türkiye de Ulusal Programını 26 Mart 2001'de Komisyona sunmuştur.

3.2. AB Politikaları

Avrupa Birliği (AB), üye ülkeler arasında ekonomik, siyasi ve sosyal entegrasyonu teşvik etmek amacıyla oluşturulmuş bölgesel bir birliktir. AB politikaları, geniş bir yelpazede düzenlemeler ve yönetmelikler içerir ve bu politikalar, üye devletlerin yasal sistemlerine entegre edilerek uygulanır. AB'nin politikaları temel olarak dört ana kategori altında incelenebilir: İç Pazar, Dış İlişkiler, Adalet ve İç İşleri ile Sürdürülebilir Kalkınma.

AB'nin en temel politikalarından biri, İç Pazarın oluşturulmasıdır. Bu politika, mal, hizmet, sermaye ve işgücünün AB içinde serbestçe dolaşımını sağlayarak, bütünleşmiş bir ekonomik alan yaratmayı amaçlar. İç Pazar, rekabeti teşvik ederken, tüketici haklarını koruma ve çevresel standartları yükseltme gibi konulara da odaklanır (Ecer ve Güner, 2020).

AB'nin dış politikaları, küresel bir aktör olarak Birliğin dünya sahnesindeki rolünü belirler. Bu politikalar, ticaret, yardım, güvenlik ve diplomatik ilişkileri kapsar. AB, ayrıca çeşitli uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak, küresel sorunların çözümüne katkı sağlamayı hedefler. Özellikle komşu bölgelerle stabilize ve kalkınmayı teşvik eden politikalar geliştirir (Okano-Heijmans, 2011)

AB'nin adalet ve iç işleri politikaları, üye ülkeler arasında hukuki ve iç güvenlik iş birliğini artırmayı amaçlar. Bu alanda, suçla mücadele, terörizmin önlenmesi, veri koruma ve sınır yönetimi gibi konular öne çıkar. Schengen Bölgesi bu politikanın bir parçası olarak, üye ülkeler arasında pasaportsuz seyahat imkânı sunar (Tecer, 2007)

AB, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal adalet konularında da öncü politikalar geliştirmiştir. İklim değişikliği ile mücadele, yenilenebilir enerji kullanımının teşviki ve doğal kaynakların korunması, AB'nin öncelikli konularındandır. Ayrıca, ekonomik kalkınmayı sosyal entegrasyon ve çevresel sürdürülebilirlik ile dengelenmesi hedeflenir (Yaman ve Gül, 2018).

AB politikaları, genel olarak bütünleşme ve üye ülkeler arası iş birliğini artırma yönünde şekillenmiştir. Bu politikalar, AB'nin global bir aktör olarak etkinliğini artırma ve içinde bulunduğu bölgede istikrarı sağlama çabalarını destekler niteliktedir. Bu politikalar aynı zamanda AB vatandaşlarının yaşam kalitesini

artırmayı ve ortak bir Avrupa kimliği oluşturmayı amaçlar (Erdem ve Yenilmez, 2017).

3.3. Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlarının Uyguladıkları

Politikalar

Bu bölümde, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinin, farklı dönemlerde görev yapmış dışışleri bakanları çerçevesinde nasıl şekillendiği ele alınacaktır. Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme süreci, her dönemde farklı siyasi, ekonomik ve diplomatik dinamiklere bağlı olarak gelişmiş, bu süreçte çeşitli dış politika hamleleri belirleyici olmuştur. İlk olarak, Çağlayangil Dönemi (1965-1978) ele alınarak, Türkiye'nin Ankara Antlaşması sonrası AET ile entegrasyon süreci ve Katma Protokol'e geçiş çabaları incelenecektir. Ardından, Vahit Melih Halefoğlu Dönemi (1983-1987) kapsamında, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini yeniden canlandırma girişimleri ve serbest dolaşım hakkı konusundaki müzakereler değerlendirilecektir. Daha sonra, Mesut Yılmaz Dönemi (1987-1990) ele alınarak, Türkiye'nin tam üyelik başvurusu süreci ve bu dönemdeki siyasi reformlar incelenecektir. Hikmet Çetin Dönemi (1991-1994) ise Gümrük Birliği müzakereleri ve demokratikleşme adımları çerçevesinde değerlendirilecektir. Abdullah Gül Dönemi (2003-2007) Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakerelerini başlattığı, hukukun üstünlüğü ve insan hakları reformlarına odaklandığı bir dönem olarak incelenecektir. Son olarak, Ahmet Davutoğlu Dönemi (2009-2014) ele alınarak, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde çeşitlendirme ve stratejik derinleşme politikaları değerlendirilecektir.

Bu bağlamda, her kilometre taşında Türkiye'nin Avrupa ile entegrasyon sürecine yönelik attığı adımlar, yaşanan engeller ve elde edilen kazanımlar karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilecektir.

3.3.1. Çağlayangil dönemi Türkiye-AET ilişkileri

Çağlayangil dönemi Türkiye-AET ilişkileri, Türk dış politikasının en kritik evrelerinden birini temsil etmektedir. İhsan Sabri Çağlayangil, 1965-1971 ve 1975-1978 yılları arasında beş kez kurulan Demirel hükümetlerinde Dışışleri Bakanı olarak görev yapmış, Türkiye'nin dış politikasında belirleyici roller üstlenmiştir. Bu süreç, Soğuk Savaş'ın devam ettiği yıllara denk gelmiş ve ABD, Rusya, Avrupa ile

İslam ülkeleri arasında önemli diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Özellikle Kıbrıs sorunu, Avrupa ortak pazarı ve ABD'ye ambargo uygulama gibi meseleler bu dönemde öne çıkmıştır (Çağlayangil, 1966).

Çağlayangil'in dışişleri tecrübesiz olmasına rağmen gösterdiği başarılar, dönemindeki Türk dış politikasının etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır. Kendisi, tecrübesizliğine rağmen Türkiye'yi uluslararası arenada başarıyla temsil etmiş, ülke menfaatlerini koruyarak önemli dış politika meselelerinde düşüncelerini ve icraatlarını etkili bir şekilde ortaya koymuştur. Göreve başladığında eleştirilere maruz kalan Çağlayangil, zamanla Türkiye Cumhuriyeti'nin en başarılı dışişleri bakanlarından biri olarak kabul edilmiştir (Akçay, 2012).

Çağlayangil döneminde, 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması'nın ardından Türkiye, AET ile üyelik sürecine girmiştir. Bu antlaşma, Türkiye'nin Avrupa topluluğuna katılma arzusunu ve Atatürk'ün belirttiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma hedefini destekler nitelikteydi. Antlaşma, Türkiye için ekonomik ve politik avantajlar sağlama potansiyeline sahipti ve üç aşamalı bir süreç öngörüyordu. İlk beş yıl hazırlık süreci olarak planlanmış, ardından geçiş sürecine geçilmesi öngörülmüştü (Türkiye-AET Ortaklık Konseyi, 1967; Yıldırım, 2019).

Demirel hükümeti, Geçiş Dönemi için başvuruda bulunmuş, ancak AET tarafından henüz hazır olunmadığı yönünde eleştiriler gelmişti. Ancak Türkiye, 1967 yılında Almanya ve Brüksel ziyaretlerinde AET-Türkiye Ortaklık Konseyi toplantılarında bu sürece geçiş için ısrarını sürdürmüştür. Çağlayangil bu toplantılarda Türkiye'nin ikinci aşamaya geçiş için gerekli çalışmaları yaptığını ve yoğun bir çaba içinde olduklarını belirtmiştir (Çağlayangil, 1969).

Ancak, AET'nin Türkiye'nin ikinci aşamaya geçiş için hazır olmadığını düşünmesine rağmen, Türkiye'nin ısrarcı tavrı nedeniyle müzakerelere başlanmıştır. Bu süreçte Türkiye, ekonomik seviyesini yükseltip daha iyi şartlarda geçiş dönemi şartlarını üstlenebilmek için hazırlık döneminin uzatılması gerektiğini savunan iç kamuoyu eleştirilerine karşın, Çağlayangil ve Demirel hükümeti antlaşmanın yapılması yönünde kararlı bir tutum sergilemiştir (Birand, 1985).

Özellikle 1968 yılında yaşanan DPT ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki çekişmeler, Türkiye'nin AET ile müzakerelerini karmaşık bir hale getirmiştir. Turgut Özal liderliğindeki DPT, Dışişleri'nin dış ekonomik ilişkilerdeki yetkisini

devralmaya çalışmış, bu durum iki kurum arasında yetki mücadelesine yol açmıştır. Çağlayangil, bu süreçte kararlı duruşunu koruyarak, Türkiye'nin AET ile olan müzakerelerinde etkin bir rol oynamış ve sonuçta 1970 yılında Katma Protokolü imzalanarak Türkiye AET ile ikinci aşama müzakerelerine resmi olarak başlamıştır (Birand, 1985).

Çağlayangil'in Dışişleri Bakanlığı dönemi, Türkiye-AET ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreç, Türkiye'nin Avrupa ile entegrasyon çabalarında önemli adımların atıldığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir (Çağlayangil, 1970; Yıldırım, 2019).

3.3.2. Vahit Melih Halefoğlu dönemi Türkiye-AET ilişkileri (1983-1987)

Vahit Melih Halefoğlu'nun Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı 1983-1987 yılları arasında Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ilişkileri, Turgut Özal liderliğindeki yeni hükümetin ekonomik ve siyasi reformlarla Avrupa ile entegrasyon sürecine yeniden başlama çabalarını yansıtmaktadır. Bu dönem, Türkiye'nin dış politikasında Avrupa ile ilişkilerin canlandırılması ve uluslararası alanda yeniden konumlanma çabaları açısından kritik bir evreyi temsil etmektedir (Güçlü, 2015).

1983 yılında, ANAP'ın tek başına iktidara gelmesiyle başlayan bu dönem, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini yeniden yapılandırma ve Avrupa ile ekonomik entegrasyon sürecini hızlandırma amacı gütmüştür. Özal hükümeti, ekonomik liberalizasyon politikaları ve siyasi reformlarla iç ve dış politika alanlarında yenilikçi adımlar atmış, bu süreçte Vahit Halefoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı dönemi önemli gelişmelere sahne olmuştur (Ataman, 2003).

Turgut Özal'ın Başbakan olarak atandığı ilk dönemde, Avrupa ile ilişkilerde yaşanan donukluk, Özal'ın proaktif dış politika anlayışıyla aşılmaya çalışılmıştır. Özal, ekonomi ve dış politika alanında önemli kararlar alırken, Halefoğlu Avrupa'daki muhataplarıyla ilişkileri canlandırma görevini üstlenmiştir. Bu süreçte, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerin canlandırılması, Türkiye'nin dış politika öncelikleri arasında yer almıştır (Özdağ, 2003; Birand, 2005).

Halefoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı döneminde, 1984 yılında Avrupa Konseyi'nin Türkiye'ye yönelik eleştirilerine karşılık verilmesi ve Türkiye'nin demokratikleşme sürecine ilişkin Avrupa'nın endişelerinin giderilmesi önemli bir mesele olmuştur. Halefoğlu, Avrupa Konseyi toplantılarında Türkiye'nin

demokratikleşme sürecine dair somut adımlar attığını ve bu sürecin geri dönüşü olmayan bir yola girdiğini vurgulamıştır (Güçlü, 2015).

1984 yılında Avrupa Konseyi'nin Türk parlamento üyelerinin toplantılara katılmasını kabul etmesi, Türkiye'nin uluslararası alandaki itibarını yeniden kazanma yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde Halefoğlu'nun liderliğindeki Türk heyeti, Avrupa Ekonomik Topluluğu yetkilileriyle bir dizi görüşme gerçekleştirerek, Türkiye'nin Avrupa ile ekonomik ve siyasi entegrasyon sürecini güçlendirmek için çaba göstermiştir (Erhan ve Arat, 2002).

Halefoğlu'nun döneminde, AET ile ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla 1986 yılında Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi planlanmış, ancak bu süreçte çeşitli engellerle karşılaşmıştır. Türkiye'nin serbest dolaşım hakları konusundaki talepleri, Avrupa tarafından çekincelerle karşılanmış ve bu durum müzakerelerde zaman zaman gerilime neden olmuştur (Karabulut, 2007).

Özal döneminde, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkileri, ekonomik liberalleşme politikaları ve Avrupa ile siyasi entegrasyon çabaları çerçevesinde değerlendirilmeli ve bu sürecin Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme sürecinde önemli bir kilometre taşı olduğu unutulmamalıdır (Birand, 2005). Özellikle, Halefoğlu'nun Avrupa ile ilişkileri geliştirme çabaları ve Türkiye'nin Avrupa Konseyi ile ilişkilerinin yeniden tesis edilmesi, dönemin dış politikasında kaydedilen başarılar arasında yer almaktadır (Erhan ve Arat, 2002).

Sonuç olarak, Vahit Melih Halefoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı dönemi, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini yeniden canlandırma ve ekonomik entegrasyon sürecini derinleştirme çabalarını içermekte olup, bu dönem Özal hükümetinin proaktif dış politika anlayışının ve ekonomik reformlarının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu süreç, Türkiye'nin uluslararası alanda yeniden konumlanmasına önemli katkılar sağlamış ve Avrupa ile ilişkilerde yeni bir sayfa açılmasına olanak tanımıştır.

3.3.3. Mesut Yılmaz dönemi Türkiye-AET ilişkileri (1987-1990)

Mesut Yılmaz'ın Dışişleri Bakanlığı dönemi, Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ilişkilerinde yeni bir dönemi temsil etmektedir. 1987 yılında Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'nin (ANAP) yeniden tek başına iktidara gelmesiyle başlayan bu dönem, Türkiye'nin Avrupa ile entegrasyon sürecini daha da

derinleştirmeyi amaçlamıştır. Yılmaz'ın görevde olduğu yıllar, Türkiye'nin Avrupa topluluklarına tam üyelik başvurusu yapmasının ardından gerçekleşen teknik ve siyasi hazırlıkların yoğunlaştığı bir dönemdir (Günoğur, 1995).

1987 yılının başlarında, Yılmaz'ın Dışişleri Bakanı olarak atanması, Türkiye-AET ilişkilerinde yeni bir ivme kazandırmıştır. Dönemin başlıca gündem maddelerinden biri, İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkı olmuştur. Bakanlar Kurulu'nda alınan kararlar doğrultusunda, Yılmaz'ın girişimleriyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Türkiye'den bireysel başvuruların yapılabilmesi için gerekli düzenlemeler tamamlanmış ve bu hak Avrupa Konseyi tarafından olumlu karşılanmıştır (Erhan ve Arat, 2002).

Bu dönemde, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinde insan hakları ve demokratikleşme önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Mesut Yılmaz'ın Dışişleri Bakanlığı döneminde Türkiye, AB ile uyum sürecinde siyasi reformlar ve insan haklarına yönelik iyileştirmeler konusunda adımlar atmayı hedeflemiştir. Bu çabalar, düşünce ve ifade özgürlüğü önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik bir zemin hazırlamıştır. Özellikle, düşünce özgürlüğünün önündeki en büyük engellerden biri olarak görülen Türk Ceza Kanunu'nun 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılmasına yönelik süreç, bu dönemde hız kazanmıştır. Bu maddeler, sınıf bazında örgütlenmeyi ve şeriat devleti kurmayı savunan fikirleri suç kapsamına alıyordu. Her ne kadar bu maddelerin kaldırılması, Yılmaz'ın Dışişleri Bakanlığı görevinden sonra, 31 Ocak 1991'de Bakanlar Kurulu'nda alınan kararlar ve 12 Nisan 1991'de TBMM'de kabul edilen Terörle Mücadele Kanunu ile gerçekleşmiş olsa da Yılmaz'ın döneminde başlatılan reform çalışmaları bu sürecin temelini oluşturmuştur.

Bu reformlar, AB'nin demokrasi ve insan hakları konusundaki beklentilerinin bir yansıması olarak, Türkiye'nin Avrupa ile entegrasyon çabalarının önemli bir parçası haline gelmiştir. Yılmaz'ın Avrupa Konseyi ve diğer platformlarda Türkiye'nin demokratikleşme çabalarını vurgulaması, bu süreçte önemli bir itici güç olmuştur. 141, 142 ve 163. maddelerin kaldırılması ve yerine daha demokratik düzenlemelerin getirilmesi, Türkiye'nin ifade özgürlüğü alanında önemli bir ilerleme kaydetmesini sağlamış ve AB ile ilişkilerinde pozitif bir etki yaratmıştır. (Karabulut, 2007).

14 Nisan 1987’de yapılan tam üyelik başvurusu ile Türkiye, AET’ye tam üye olmayı hedeflemiştir. Bu başvuru, Türkiye’nin AET ile ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmayı amaçlamış ve Türkiye’nin Avrupa topluluklarına entegrasyon sürecinde kararlı adımlar atılmasını sağlamıştır. Başvurunun ardından gelen tepkiler, başvurunun Avrupa tarafından ciddiye alındığını ve teknik süreçlerin başlatılacağını göstermiştir. Yılmaz, bu süreçte Avrupa topluluklarıyla yapılan müzakerelerde aktif bir rol oynamış ve Türkiye’nin Avrupa’daki yerini pekiştirmek için çaba göstermiştir (Bozkurt, 2001).

Yılmaz’ın döneminde Avrupa Topluluğu Komisyonu, Türkiye’nin tam üyelik başvurusunu 1993 yılına kadar ele almayacağını belirtmiş olsa da Türkiye’nin Avrupa ile entegrasyon çabaları devam etmiştir. Avrupa Komisyonu’nun başvuruyu ele alma kararı, Türkiye’nin Avrupa politikasında uzun vadeli stratejik düşüncüyü teşvik etmiştir. Özellikle, Yılmaz’ın Avrupa’daki çeşitli platformlarda yaptığı konuşmalar ve katıldığı toplantılarda, Türkiye’nin Avrupa içindeki konumunu güçlendirmek için yaptığı vurgular dikkat çekmiştir (Karabulut, 2007).

Türkiye’nin Avrupa Topluluğu ile ilişkileri, Mesut Yılmaz’ın Dışişleri Bakanlığı döneminde önemli bir dönüşüm geçirmiş ve bu süreçte Türkiye, Avrupa ile olan bağlarını güçlendirmeyi ve Avrupa toplulukları içinde daha etkin bir rol oynamayı hedeflemiştir. Yılmaz’ın bu çabaları, Türkiye’nin Avrupa ile olan ilişkilerini derinleştirme ve bu ilişkiler üzerinden uluslararası alanda daha güçlü bir konum elde etme yönünde önemli adımlar atmıştır (Karabulut, 2011).

Sonuç olarak, Mesut Yılmaz’ın Dışişleri Bakanlığı dönemi, Türkiye’nin Avrupa ile ilişkilerinde önemli bir ilerleme kaydedildiği ve Türkiye’nin Avrupa entegrasyon sürecinde aktif bir rol oynadığı bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Yılmaz’ın Avrupa politikası, Türkiye’nin Avrupa’da daha fazla söz sahibi olmasını sağlamış ve Türkiye’nin Avrupa ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmasına katkıda bulunmuştur.

3.3.4. Hikmet Çetin dönemi Türkiye-AB ilişkileri (1991-1994)

Hikmet Çetin, Türkiye’nin Avrupa ile entegrasyon sürecinde önemli bir rol üstlenmiş ve özellikle Dışişleri Bakanlığı yaptığı 1991-1994 yılları arasında bu çabaları yoğunlaştırmıştır. Çetin’in liderliğinde Türkiye, Avrupa ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini güçlendirme yolunda kapsamlı adımlar atmıştır. Bu dönemde,

Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerde reform süreci hızlanmış, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokratikleşme konularında ilerleme kaydedilmiştir (Beyazipek, 2018).

1991 yılında, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye, yeni uluslararası dengelere uyum sağlama çabası içine girmiştir. Bu süreçte, Avrupa Birliği ile entegrasyon hedefi çerçevesinde Gümrük Birliği müzakereleri büyük önem kazanmıştır. Hikmet Çetin, bu müzakerelerin siyasi zemininin hazırlanmasında etkin bir rol oynamış ve Türkiye'nin Avrupa standartlarına uygun reformlar gerçekleştirmesi yönünde çaba göstermiştir. Bunun yanı sıra, insan hakları ve demokratikleşme reformları Türkiye'nin Avrupa ile uyum sürecini destekleyen önemli adımlar olarak dikkat çekmiştir (Uysal, 2001).

Hikmet Çetin'in dönemi, sadece Avrupa ile ilişkilerle sınırlı kalmamış, Türkiye'nin bölgesel diplomasideki aktif rolüyle de şekillenmiştir. Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'daki gelişmeler bu dönemde Türkiye'nin dış politika önceliklerini belirlemiştir. Özellikle, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Balkanlar'da istikrarın sağlanmasına yönelik girişimler ile Kafkaslar'daki çatışmalara arabuluculuk çabaları öne çıkmıştır. Çetin, bu bölgelerde barış ve istikrarın korunması için Türkiye'nin aktif bir diplomasi yürütmesini sağlamış, Türkiye'nin bölgesel gücünü pekiştirmiştir (Özkan, 2010; Beyazipek, 2018).

Sonuç olarak, Hikmet Çetin'in Dışışleri Bakanlığı dönemi, Türkiye'nin Avrupa ile entegrasyon sürecinde attığı stratejik adımlarla ve bölgesel diplomasi çabalarıyla dikkat çeken bir dönem olmuştur. Çetin, Avrupa platformlarında Türkiye'nin reform çabalarını uluslararası kamuoyuna tanıtmış ve ülkenin Avrupa'daki yerini güçlendirmek için çalışmıştır. Bu dönem, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası arenada daha aktif bir aktör olarak konumlanmasına zemin hazırlamış ve bölgesel barışa katkı sağlama hedefine yönelik önemli bir süreç olarak kayıtlara geçmiştir (Beyazipek, 2018).

3.3.5. Abdullah Gül'ün dışışleri bakanlığı ve başbakan yardımcılığı dönemi (2003-2007)

Abdullah Gül'ün Dışışleri Bakanlığı dönemi, Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri açısından stratejik bir dönemdir. Bu dönem, özellikle 2003-2007 yılları arasında, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde yeni politik ve ekonomik açılımların

gerçekleştirildiği bir evreyi kapsamaktadır. Gül'ün bu görevdeki etkin diplomasisi, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile bütünleşme sürecinde önemli adımlar atmasına olanak sağlamıştır (Karaca, 2022).

2003 yılında başlayan ve 2007 yılına kadar süren dönemde, Abdullah Gül'ün politikaları, Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerini güçlendirmeye yönelik stratejik adımlar atılmasını teşvik etmiştir. Gül'ün Dışişleri Bakanı olarak atanmasıyla birlikte, Türkiye-AB ilişkileri daha fazla ivme kazanmış, özellikle tam üyelik müzakereleri ve insan hakları konularında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (Gül, 2014).

Abdullah Gül'ün döneminde, Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakereleri önemli bir yer tutmuştur. Bu süreçte, Türkiye'nin Avrupa pazarına entegrasyonunun derinleştirilmesi amaçlanmış ve AB müktesebatına uyum çalışmaları planlanarak Avrupa pazarlarına daha rahat erişim sağlanması hedeflenmiştir. Gül, konu ile ilgili çalışmaları aktif bir şekilde yönlendirerek, Türkiye'nin Avrupa ile ticari ve ekonomik ilişkilerini güçlendirme yönünde kritik roller üstlenmiştir.

Abdullah Gül'ün dış politikadaki en önemli önceliklerinden biri, Türkiye'nin demokratikleşme sürecini güçlendirmek ve insan hakları standartlarını yükseltmek olmuştur. Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ile ilişkiler bu dönemde daha da yoğunlaşmış, Türkiye uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmek için kapsamlı adımlar atmıştır. Gül'ün liderliği, ifade özgürlüğü, kadın hakları ve yargı reformu gibi temel alanlarda gerçekleştirilen reformlarla, Avrupa Birliği ile yürütülen müzakere sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin insan hakları alanında yaptığı iyileştirmeler, demokratik değerlerle uyumlu bir yönetim anlayışını güçlendirmiş ve uluslararası alanda daha olumlu bir görünüm kazanmasına olanak tanımıştır. Abdullah Gül'ün bu çabaları, Türkiye'nin Avrupa ile kurduğu ekonomik ve siyasi bağları derinleştiren önemli bir dönemi temsil etmektedir (Kantar, 2017).

Abdullah Gül'ün uluslararası sahadaki en zorlu sınavlarından biri, Kıbrıs meselesini çözüme kavuşturma yönündeki çabaları olmuştur. Bu süreçte, Annan Planı etrafında yapılan müzakereler ve ardından gelen referandum süreci, Gül'ün yoğun diplomatik temaslarıyla yön bulmuştur. Türk toplumunun planı geniş ölçekte desteklemesine karşın, Rum tarafının “hayır” oyu kullanması yeniden birleşme

umudunu önemli ölçüde törpülemiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen Gül, Türkiye'nin dünya arenasındaki tutumunu güçlü biçimde savunmayı sürdürerek, adil bir çözüme ulaşma konusundaki kararlılığını net bir şekilde ortaya koymuştur.

Abdullah Gül'ün Dışişleri Bakanlığı dönemi, aynı zamanda Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakereleri için zemin hazırlama çabalarını da içermektedir. Gül, Türkiye'nin Avrupa normlarına uyum sağlaması, hukukun üstünlüğünü garanti altına alması ve ekonomik reformları derinleştirilmesi yönünde önemli politikalar geliştirmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmasına ve müzakerelerin başlaması için gerekli kriterlerin karşılanmasına yönelik önemli bir dönemeç olmuştur (Çalış ve Metkin, 2017).

Sonuç olarak, Abdullah Gül'ün Dışişleri Bakanlığı dönemi, Türkiye-Avrupa ilişkileri açısından stratejik adımların atıldığı, Türkiye'nin uluslararası alanda daha etkin bir rol oynamaya başladığı ve Avrupa ile bütünleşme sürecinin hız kazandığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönem, Türkiye'nin Avrupa ile olan ilişkilerinde atılan adımların yanı sıra, ulusal politikada yapılan reformların da bir yansımasıdır.

3.3.6. Ahmet Davutoğlu dışişleri bakanlığı dönemi ve etkisi (2009-2014)

Ahmet Davutoğlu'nun dönemi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri açısından dönüşüm, derinleşme ve çeşitlenme süreçlerini içerir. Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı dönemi (2009-2014), Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde hem stratejik derinleşme hem de diplomatik çeşitlilik açısından öne çıkan bir dönem olmuştur. Bu süreçte, Avrupa ile tam üyelik müzakerelerinin ivme kaybetmesine rağmen, Türkiye'nin AB perspektifini koruyan politikalar izlenmiş ve Türkiye'nin küresel diplomasideki etkinliğini artıracak bir vizyon geliştirilmiştir. Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun" politikası, Türkiye'nin Avrupa ile olan ilişkilerini ekonomik, siyasi ve kültürel boyutlarda yeniden değerlendirmesine olanak sağlamış ve Avrupa'nın Türkiye'nin dış politika vizyonundaki yeri daha geniş bir bağlamda ele alınmıştır. Bu dönemde özellikle, Türkiye'nin AB müktesebatına uyum çalışmalarının belirli sektörlerde devam ettiği, aynı zamanda enerji iş birliği, vize serbestisi ve mülteci politikaları gibi konuların öne çıktığı bir ilişki zemini oluşturulmuştur. Davutoğlu'nun liderliğindeki dış politika vizyonu, Türkiye'nin yalnızca bir aday ülke değil, aynı zamanda bölgesel bir aktör olarak Avrupa'nın

güvenlik ve ekonomik politikalarına katkı sağlayan bir ortak olarak konumlanmasını hedeflemiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin Avrupa nezdinde yalnızca entegrasyon süreciyle değil, küresel güç dengeleriyle de ilişkilendirilmesine olanak tanımıştır. (Doğan, 2021).

Ahmet Davutoğlu'nun öne çıkan dış politika stratejisi, "Stratejik Derinlik" kavramı üzerine kuruludur. Bu strateji, Türkiye'nin coğrafı, tarihi ve kültürel derinliğini kullanarak, uluslararası sistemde etkin bir rol oynamasını hedefler. Avrupa ile ilişkiler bu stratejinin önemli bir parçasıdır. Davutoğlu, Türkiye'nin hem Avrupa ile hem de kendi coğrafyasındaki ülkelerle dengeli bir politika izlemesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci, Davutoğlu'nun dış politikasının merkezi unsurlarından biri olmuştur (Davutoğlu, 2002; Oran, 2013).

Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı dönemi (2009-2014), Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde stratejik bir dönüşüm ve yenilikçi bir yaklaşımı temsil etmiştir. Bu dönemde Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve Avrupa Birliği ile müzakere başlıklarının açılması gibi konular gündeme gelmiş, ancak tam üyelik müzakerelerinde kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Bu süreçte Türkiye, demokratikleşme, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi alanlarda reform çalışmalarını sürdürmüş ve bu reformlar, Davutoğlu'nun dış politika anlayışında önemli bir yer tutmuştur (Kösebalaban, 2014; Köse, 2014). Avrupa ile entegrasyon, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi ilişkilerinin ötesine geçerek kültürel ve tarihsel bağların da ön plana çıkarıldığı çok boyutlu bir stratejiyle ele alınmıştır.

Davutoğlu'nun Avrupa ile ilişkilerde izlediği politika, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini sürdürülebilir kılarken, ülkenin kültürel ve jeopolitik kimliğini koruma çabalarını da içermiştir. Avrupa ile ilişkiler, Davutoğlu'nun dış politikadaki vizyonunda yalnızca bir entegrasyon hedefi değil, aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel ve küresel etkisini artırma amacını taşımıştır. Türkiye'nin Avrupa'daki tarihi ve kültürel bağlarını güçlendirme yönündeki girişimler, bu dönemin dış politika stratejisinin ayrılmaz bir parçası olmuştur (Şener, 2011). Bu yaklaşım, Türkiye'nin Avrupa'da daha etkin bir aktör olarak kabul edilmesine katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, Davutoğlu'nun dönemi Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde, Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme sürecinin derinleştirilmesi ve çeşitlendirilmesi

açısından stratejik bir dönem olmuştur. Bu dönem, Türkiye'nin uluslararası alanda daha etkin bir rol oynamasının yanı sıra, iç reform sürecinin hızlandırılmasına da önemli katkılar sağlamıştır.

4. İSMAİL CEM DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN AB STRATEJİLERİ (1997-2002)

4.1. İsmail Cem Kimdir?

Bu bölümde, İsmail Cem’in yaşamı, entelektüel kimliği ve Türkiye’nin dış politikasına etkileri ele alınacaktır. Özellikle Cem’in yetiştiği ortam, aldığı eğitim ve kariyer basamakları, ilerleyen yıllarda geliştirdiği siyasal ve diplomatik vizyonun anlaşılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Cem’in fikir dünyasını şekillendiren temel unsurlar, gazetecilikten siyasetçiliğe uzanan geniş kariyer yelpazesi içinde önemli izler bırakmıştır. İsmail Cem, yalnızca bir siyasetçi değil; aynı zamanda gazeteci, entelektüel ve diplomasi ustası olarak da öne çıkmıştır. Yetiştirme tarzı, ailesinden miras aldığı değerler ve aldığı eğitim, kariyerinde temel taşları oluşturmuştur. İstanbul’da doğan ve Selanik kökenli bir aileden gelen Cem, toplumsal bilinç, demokrasi ve özgür düşünce kavramlarını daha genç yaşlarda içselleştirmiştir. Babasının insancıl ve demokrat tavrı, annesinin ise soğukkanlı ve dengeli kişiliği, karakterini derinden etkilemiştir. Robert Koleji’nde aldığı eğitim, dünyaya bakış açısını genişletmiş, yabancı diller öğrenmesini ve Batı dünyasının sosyal ve siyasi yapısını daha iyi kavramasını sağlamıştır. Bu dönemde fotoğrafçılığa ve gazeteciliğe olan ilgisini geliştirmiş ve daha lise yıllarında toplumsal olayları belgeleyerek basında yer almayı başarmıştır. ABD’de geçirdiği öğrenci değişim programı, Cem’in demokrasi ve özgürlük kavramlarına olan bakış açısını pekiştirmiştir. Ardından, Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne giderek hukuk eğitimi almış, ancak akademik kariyer yerine gazeteciliğe ve toplumsal meselelerle ilgilenmeye yönelmiştir. Cem’in erken dönem hayatı, sadece bireysel başarılarla değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk bilinciyle de şekillenmiştir. Gençliğinde "Neden ben bu imkânlarla sahipken başkaları değil?" sorusuyla büyümesi, hayatı boyunca eşitsizliklerle mücadele etme isteğini körüklemiştir. Bu bilinç, siyasette ve diplomatik alandaki faaliyetlerinde sosyal adalet ve eşitlik vurgusunun temelini oluşturmuştur.

Cem’in gazetecilik kariyeri, toplumsal olaylara duyarlılığını ve eleştirel bakış açısını şekillendirmiştir. Milliyet, Cumhuriyet, Politika ve Güneş gibi gazetelerde çalışarak Türkiye’nin iç ve dış politikası hakkında önemli analizler yapmış,

gazetecilik aracılığıyla toplumu bilinçlendirme misyonu üstlenmiştir. Ancak Cem'in asıl fark yarattığı dönem, TRT Genel Müdürlüğü göreviyle başlamıştır. TRT'de yaptığı reformlarla modern ve tarafsız bir medya anlayışının temelini atmış, kamu yayıncılığında objektifliği ve çeşitliliği ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Ancak Cem'in en büyük etkisi, Dışişleri Bakanlığı dönemiyle olmuştur. 1997-2002 yılları arasında yürüttüğü dış politika, Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumunu değiştiren hamlelerle doludur. Türk-Yunan ilişkilerinde diplomasi yoluyla yakınlaşmayı sağlamış, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) adaylık sürecini resmileştiren Helsinki Zirvesi'nde kritik bir rol oynamış, çok boyutlu dış politika anlayışını benimseyerek Türkiye'nin sadece Batı'ya değil, Orta Doğu, Kafkasya ve Avrasya gibi bölgelere de yönelmesini sağlamıştır. Cem'in diplomasi anlayışı, Türkiye'nin bölgesel güç olma yolundaki stratejisini daha geniş bir perspektifle ele alan bir vizyonu temsil etmektedir.

Bu bölümde, İsmail Cem'in siyasal düşüncesinin temelleri, gazetecilik yılları, TRT Genel Müdürlüğü dönemi ve Dışişleri Bakanlığı süreci ele alınarak, Türkiye'nin demokrasi, medya ve dış politika alanlarındaki etkisi detaylandırılacaktır. Cem'in çok boyutlu diplomasi vizyonu, uluslararası ilişkilerdeki realist ve liberal yaklaşımları dengeleme çabaları ve Türkiye'nin AB sürecine katkıları, bu bölümün ana eksenini oluşturacaktır.

4.1.1. Hayatının ilk dönemi ve eğitimi

İsmail Cem, 15 Şubat 1940 tarihinde İstanbul'da, Selanik göçmeni bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ailesinin kültürlü ve varlıklı yapısı, çocukluğunu ve gençliğini şekillendiren önemli faktörlerden biri olmuştur. Babası İhsan İpekçi, Türkiye'nin sinema sektöründe öncü roller üstlenmiş, aynı zamanda insancıl ve demokrat değerlere sahip bir kişiliğiyle tanınmıştır. İsmail Cem de babasının bu değerlerinden etkilenecek yaşamı boyunca yenilikçi, romantik ve insancıl bir karakter sergilemiştir. Annesi Rikkat İpekçi ise aile içinde sakin ve soğukkanlı yapısıyla bilinirken, bu özelliklerinin de İsmail Cem üzerinde belirgin bir etkisi olmuştur. Cem'in çocukluk ve gençlik dönemi, bu denge ve uyum içindeki aile ortamında geçmiştir (Dündar, 2012: 29).

Cem'in büyükbabası, 1912 yılında ailesiyle birlikte Selanik'ten İstanbul'a göç etmiş, böylece ailenin kökleri İstanbul'a taşınmıştır. Cem, babasının entelektüel ve

hümanist yaklaşımını evin genel atmosferine yansıttığını belirtmiş, bu atmosferin kendi düşünce yapısının ve değerlerinin oluşumunda önemli rol oynadığını vurgulamıştır. Babasının liberal ve açık görüşlülüğü, Cem'in kendi yaşamında ve kariyerinde de özgür düşünce ve çağdaş değerlere önem vermesini sağlamıştır (Dündar, 2012: 8).

Cem, varlıklı bir çevrede yetişmesine rağmen, çevresindeki sosyal adaletsizliklere karşı duyarlı bir bilinç geliştirmiştir. Bu durum, onun yaşamının ilerleyen dönemlerinde sosyal sorumluluk anlayışını ve “daha çok şey yapma” gerekliliğini içselleştirmesine yol açmıştır. Bu bilinç, Cem'in gazetecilikten siyasete uzanan kariyerinde, Türkiye'yi daha adil ve yaşanabilir bir ülke haline getirme amacını taşımasının temelini oluşturmuştur (Engin, 2009: 87-88).

Cem'in yaşamı ve kariyeri, Türkiye'nin evlatlarının kendi dışındaki sorunlarla uğraşmalarının kaçınılmazlığını yansıtmaktadır. Cem, bu zorunluluğu kendi yaşamında, Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik sorunlara duyarlı bir şekilde yaklaşarak ve bu sorunlara çözüm arayarak karşılamıştır. Gazetecilikten diplomatlığa, siyasetçiliğe kadar uzanan kariyerinde her zaman yenilikçi, adil ve çağdaş bir Türkiye vizyonunu savunmuştur. İsmail Cem'in yaşamı, bir bireyin ailesinden aldığı değerlerle, topluma ve ülkesine nasıl olumlu katkılarda bulunabileceğinin canlı bir örneği olarak tarihe geçmiştir (Bahadır, 2019: 35).

İsmail Cem'in eğitim yolculuğu, İstanbul'daki Işık İlkokulu'ndan başlayıp, Robert Koleji'nde devam etmiş ve bu kurumun sunduğu olanaklardan maksimum düzeyde faydalanmasını sağlamıştır. İngilizce bilgisini ilerletmiş, klasik müzikle iç içe bir yaşam sürmüş ve edebiyat dünyasının ölümsüz eserleriyle tanışma imkânı bulmuştur. Özellikle “Murat Reis'in Oğlu”, “Yiğitlik Buna Derler” ve “Pal Sokağının Çocukları” gibi eserler, Cem'in adalet ve milli duygularına olan duyarlılığının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Örmeci, 2011b: 17).

Zengin bir aileden gelmesine rağmen toplumsal eşitsizliklere duyarlı bir tutum sergilemiş, bu durumu “Neden ben bu imkânlara sahipken başkaları değil?” sorusuyla sorgulayarak sorumluluk duygusu kazanmıştır (Dündar, 2012).

Robert Koleji'ndeki öğrenci protestolarını fotoğraflayan Cem, bu eserleri Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlama başarısı göstermiş, böylece genç yaşta toplumsal olaylara duyarlı bir birey olduğunu kanıtlamıştır. ABD'de geçirdiği

öğrenci değişim programı sırasında ise Amerikan toplumunun dinamiklerini gözlemleme fırsatı bulmuş ve demokrasi ile ifade özgürlüğü konularında önemli izlenimler edinmiştir. Bu deneyim, Cem'in ilerleyen yaşamında ve siyasi kariyerinde temel değerler olarak ön plana çıkmasına katkıda bulunmuştur (Muradoğlu, 2002: 122).

Türkiye'ye dönüşünde Robert Koleji'ndeki lise eğitimine devam eden Cem, bu dönemde siyasi düşüncelerini geliştirme yoluna gitmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin gençlik kollarına katılarak aktif siyasetin içine girmiştir. Ancak 27 Mayıs 1960 darbesiyle bu faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır (Bahadır, 2019: 23).

Fotoğrafçılık tutkusu, babasının hediye ettiği ilk fotoğraf makinesi ile başlamış ve bu hobisi, Cem'in görsel sanatlara olan ilgisinin ve yaratıcılığının bir göstergesi olmuştur. Toplumsal sorunlara duyarlılık, eğitimde ve sosyal yaşamda elde ettiği imkânları sorgulama eğilimi, Cem'in karakterini ve dünya görüşünü şekillendiren önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Bu sorumluluk duygusu, onu toplum için daha fazla çalışmaya ve imkânları olmayan insanları düşünmeye yönlendirmiştir (Dündar, 2012).

Cem, çocukluğunun ve ilk gençlik yıllarının mutluluk içinde geçtiğini, bu dönemlerin hayatını ve siyasi yaklaşımlarını derinden etkilediğini belirtmiştir. Bu deneyimler, Cem'in hayata bakış açısını, adalet, eşitlik ve demokrasiye olan inancını şekillendirmiştir. İsmail Cem'in yaşam öyküsü, kişisel gelişiminde ailesinin ve çevresinin etkisinin yanı sıra, toplumsal olaylara karşı duyarlılığının ve adalet arayışının önemini vurgulamaktadır (Engin, 2009: 18). İsmail Cem, Robert Koleji'ndeki eğitimini tamamladıktan sonra, babasının yönlendirmesiyle üniversite için Lozan şehrine gitmeye karar vermiştir. Başlarda Türkiye'deki siyasi gerginlikler nedeniyle tereddüt etse de Ankara'da katıldığı bir döviz sınavında gösterdiği başarı ve yakın arkadaşlarının da İsviçre'ye gitmesi onu bu kararı almaya ikna etmiştir. Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde başladığı eğitim sürecinde Fransızca öğrenmiş ve Avrupa'nın siyasi atmosferine kendini kaptırmıştır. Türk Talebe Cemiyeti'nde başkanlık yaparak liderlik yeteneklerini geliştiren Cem, boş zamanlarını Dome Kahvehanesi'nde geçirerek siyasi tartışmalara katılmıştır. 27 Mayıs 1960'taki Askeri Darbe'yi başlangıçta olumlu karşılansa da sonrasında idam kararları ve ordunun siyasi alandaki etkinliğinden duyduğu rahatsızlık onun demokrasiye olan inancını pekiştirmiştir (Dündar, 2012).

Lozan'daki yıllar, Cem'in kişisel ve siyasi gelişimi açısından oldukça bereketli geçmiştir. Cem, bu dönemde edindiği bilgi ve deneyimlerin, duygusal ve ideolojik temellerini oluşturduğunu belirtmiştir. Disiplinli çalışmayı öğrendiği, dünya basınına takip ettiği ve üniversitenin kütüphanesindeki zengin kaynaklardan faydalandığı Lozan, Cem'in düşünce dünyasının şekillenmesinde kritik bir role sahiptir. Sol siyasi görüşler hakkında okuduğu eserler, onun ideolojik bakış açısının gelişimine katkıda bulunmuştur (Örmeci, 2011b: 24-25).

1962'de üniversiteden mezun olan Cem, babasının doktora yapması yönündeki ısrarına rağmen Türkiye'ye dönmeyi ve çalışma hayatına atılmayı seçmiştir. Bu kararı, Cem'in memleketine olan bağlılığını ve Türkiye'nin sosyal ve siyasi sorunlarına duyduğu sorumluluğu göstermektedir. Türkiye'ye dönüşü, Cem'in kariyerinde yeni bir sayfa açmış ve onun gazetecilikten diplomatlığa, siyasetçiliğe uzanan geniş bir alanda etkin rol oynamasının temellerini atmıştır. İsmail Cem'in yaşam öyküsü, eğitim ve erken yetişkinlik dönemindeki tecrübelerin, bir bireyin düşünce yapısını ve kariyerini nasıl şekillendirebileceğinin önemli bir örneğidir (Kıvrak, 2022: 40).

4.1.2. İsmail Cem'in gazetecilik hayatı

İsmail Cem'in profesyonel kariyeri, Milliyet Gazetesi'nde başlamış ve burada kendini dış politika haberleri yazarak ifade etmiştir. "İsmail Cem" ismiyle yazılarını yayınlama tercihi, ailevi bir hassasiyetten kaynaklanmış, bu sayede kuzeni Abdi İpekçi ile olan soy isim benzerliğinin kamuoyunda yanlış algılanmasının önüne geçilmiştir. Gazetecilikteki bu ilk adımlar, Cem'in daha sonraki yıllarda TRT Genel Müdürlüğü görevinde resmi yazışmalarda dahi "İsmail Cem" ismini kullanmasına kadar uzanmıştır. Bu durum, zamanla siyasi çevrelerden tepki çekse de Cem'in isim değişikliği için mahkemeye başvurarak "İpekçi" soy ismini resmi olarak "İsmail Cem" olarak değiştirmesine neden olmuştur (Muradoğlu, 2002: 125).

Gazetecilik kariyeri boyunca Türk-İş'e bağlı Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın aktif üyesi olarak da görev alan Cem, toplumun farklı kesimleriyle etkileşimde bulunmuş ve Türkiye'nin sosyal yapısını daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur (Kıvrak, 2022: 40). Üniversite yıllarından beri tanışık olduğu Elçin Trak ile evlenmesi ve bu evlilikten İpek Nur ve İhsan Kerim isimli iki çocuğunun dünyaya

gelmesi, Cem'in kişisel yaşamında önemli bir dönüm noktası olmuştur (Kıvrak, 2022: 40).

Cumhuriyet Gazetesi'nde Yazı İşleri Müdürü olarak görev yapmaya başladığı dönemde, Cem için gazetecilik alanında önemli bir eğitim süreci başlamıştır. Yoğun iş temposu nedeniyle yazı yazmaya çok fazla zaman ayıramasa da gazetenin içeriğine katkıda bulunmanın verdiği tatmin, onun mesleki motivasyonunu artırmıştır. Kolej döneminden arkadaşı Ercan Arıklı ile birlikte ABC dergisini çıkarması, gazetecilikteki yaratıcılığını farklı bir platformda sergilemesine olanak tanımış, ancak ekonomik nedenlerle bu girişimin ömrü kısa olmuştur (Muradoğlu,2002: 125).

Askerlik görevini tamamladıktan sonra tekrar Milliyet'e dönen Cem, 12 Mart 1971 Muhtırası döneminde eleştirel yazılarıyla dikkat çekmiş ve bu duruşuyla sol ideolojiye yakın kesimlerde olumlu bir imaj oluşturmuştur. Özellikle Bülent Ecevit'in dikkatini çeken bu yazılar, Cem'in politikada daha etkin roller üstlenmesinin önünü açmıştır (Muradoğlu,2002: 127).

Cem'in gazetecilik kariyeri, sadece Milliyet ve Cumhuriyet ile sınırlı kalmamış, Politika, Güneş, Yön Dergisi, ABC ve Sabah gibi farklı basın organlarında da devam etmiştir. Siyaset, kültür, dış politika ve tarih gibi çeşitli konularda yazdığı on dört kitapla bilgi birikimini ve düşüncelerini daha geniş kitlelere ulaştırmıştır. İsmail Cem'in yaşamı ve kariyeri, Türkiye'nin yakın tarihinde önemli bir figür olarak yerini almış, gazetecilikten siyasete uzanan yolculuğuyla toplumsal ve kültürel anlamda derin izler bırakmıştır (Kıvrak, 2022).

4.1.3. TRT Genel Müdürü İsmail Cem

İsmail Cem, Bülent Ecevit'in önerisiyle TRT Genel Müdürlüğü pozisyonunu kabul etmiş fakat daha önce herhangi bir devlet görevinde bulunmamış olması sebebiyle yasal engellerle karşılaşmıştır. Yasal düzenlemelerin ardından gerçekleştirilen atama ile Cem, 34 yaşında TRT'nin başına geçmiş, bu durum çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Soyadını kullanmama tercihi, TRT'nin yayın içeriği ve politik tarafsızlık konularında eleştirilere maruz kalmıştır. TRT Genel Müdürlüğü görevi süresince, Kıbrıs müdahalesi gibi önemli olaylarda kurumun haber verme rolünü üstlenmiştir (Solak, 1975).

Cem'in TRT'deki yönetimi, halkla kurumun ilişkisini güçlendirmeye yönelik pek çok yenilikçi uygulamayı hayata geçirmiştir. İsmail Cem'in TRT Genel

Müdürlüğü dönemi, Türk televizyon yayıncılığında yeniliklerin ve dinamizmin ön plana çıktığı bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir. 3 Mart'taki Fenerbahçe-Galatasaray derbisinin canlı olarak ekranlara taşınması, sadece futbolseverlerin değil, geniş bir izleyici kitlesinin de memnuniyetini kazanmıştır. İsmail Cem'in bu yayın sırasında teknik ekipman taşıma gibi fiziksel destek vermesi, onun liderlik anlayışının bir parçası olarak görülmüştür (Canbazoglu, 2020).

Yayın günlerinin artırılması ve haftanın her gününe yayılan program çeşitliliği, TRT'nin izleyici kitlesini genişletmiş ve farklı zevklere hitap eden içerikler sunmuştur. Dizi, eğlence programları, açık oturumlar ve yarışmaların yanı sıra, Necip Fazıl Kısakürek gibi önemli isimlerin ekranlara taşınması, farklı düşünce yapısındaki izleyicilere de hitap eden bir yayıncılık anlayışının göstergesi olmuştur. Eurovision'a aktif üye olarak seçilen TRT'nin, Dünya Futbol Şampiyonası maçlarını canlı olarak yayınlaması ve Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Cenevre ve Atina'dan gerçekleştirilen canlı yayınlar, kurumun uluslararası alanda da önemli bir aktör haline geldiğinin kanıtıdır. TRT'nin, savaşın gelişmelerini ve Kıbrıs'tan gelen haberleri Türk halkına ulaştırmadaki çabaları, ulusal birlik ve beraberlik duygusunun pekişmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1974 yılında Dolmabahçe Stadi'nda düzenlenen Dünya Serbest Güreş Şampiyonası'nın dünyaya naklen yayınlanması ise, TRT'nin spor yayıncılığındaki iddiasını ve teknik kapasitesini göstermiştir. Bu dönemde TRT'nin, İsmail Cem liderliğindeki kadrosuyla dengeli bir yayın politikası izlediği, farklı görüşlerden insanlara ekranlarda yer verdiği ve toplumsal çeşitliliği yansıtan bir içerik sunduğu gözlemlenmiştir. Ancak bu yenilikçi adımlar ve dinamik yayıncılık anlayışı, dönemin siyasi atmosferi içinde bazı çevrelerce eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle Adalet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi gibi sağ-milliyetçi kesimler, TRT'nin yayın politikasını eleştirmiş ve Meclis'te araştırma önergesi vermişlerdir. Buna rağmen, İsmail Cem ve ekibinin uyguladığı dengeli ve kapsayıcı yayıncılık anlayışı, geniş bir izleyici kitlesinin takdirini kazanmıştır (Canbazoglu, 2020).

İsmail Cem'in TRT'deki görev süresi, Türk medyasında ve toplumsal hafızada önemli bir dönem olarak yer etmiş, yayıncılık anlayışı ve liderlik tarzı ile gelecek nesillere ilham kaynağı olmuştur. Ancak bu başarılar, Cem'in muhalefetin ve belli basın organlarının eleştirilerinden kaçınmasını sağlayamamıştır. Sağ-milliyetçi çevrelerden ve medyadan gelen yoğun eleştirilere maruz kalmış, TRT'nin politik bir

tarafsızlık içerisinde olmadığı ve sol eğilimli bir yayın politikası izlediği iddialarıyla karşı karşıya kalmıştır (Örmeci, 2011b: 41).

Bülent Ecevit'in hükümetten ayrılmasıyla birlikte, Cem'e yönelik eleştiriler daha da artmış, sonrasında Milliyetçi Cephe hükümetinin iktidarda olduğu dönemde, görevden alınmasına yönelik baskılar artarak devam etmiştir. Ecevit'in kararnamesiyle yapılan atama sonrasında mahkeme kararıyla iptal edilmiştir (Örmeci, 2011b: 41).

CHP-MSP koalisyon hükümetinin sona ermesi ve Sadi Irmak'ın geçici hükümeti kurma görevi almasıyla, İsmail Cem'in TRT Genel Müdürlüğü dönemi önemli bir dönüm noktasına ulaşır. Başbakan Irmak'ın talimatıyla, Cem'in TRT yönetimindeki çalışmalarını incelemek üzere üç hukukçudan oluşan bir komisyon kurulur. Cem, komisyonun tüm taleplerini karşılayacak şekilde TRT içinde gerekli düzenlemeleri yapar. Ancak Süleyman Demirel'in başbakanlığında kurulan I. Milliyetçi Cephe hükümeti döneminde, inceleme süreci hızlanır ve komisyonun raporu hükümete sunulur (Cem, 1976).

Rapora dair detaylar kamuoyuyla paylaşılmazken, Demirel'in Cem'i görevden alma çabaları artar. Nihayetinde, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün imzasıyla Cem'in görevden alınmasına ve Nevzat Yalçıntaş'ın atamasına dair kararname yayınlanır.

Cem, Danıştay'a başvurarak görevden alınmasına itiraz eder ve Danıştay, Cem lehine karar verir. Ancak bu karara rağmen Cem'in TRT'ye dönüşü engellenir ve gergin bir ortamda TRT binasını terk etmek zorunda kalır. Danıştay kararının uygulanmaması üzerine Cem'in TRT Genel Müdürlüğü görevi fiilen sona erer ve hükümet tarafından memuriyetten de ihraç edilir. 1978'de Danıştay, Cem'in TRT Genel Müdürü olarak görevine devam etme hakkını onaylar, ancak Cem kısa bir süre sonra istifa eder (Cem, 1976).

TRT Genel Müdürlüğü sonrası, Cem sosyalist eğilimli Politika Gazetesi'nin kurucuları arasında yer alır, ancak gazetenin yayın hayatı kısa sürer. Cem aynı anda CHP Kadıköy Teşkilatı'nda aktif bir şekilde görev almaya devam eder. 1979'da Abdi İpekçi'nin suikast sonucu öldürülmesi, Cem'i derinden etkiler ve suikast tehditleri nedeniyle ailesiyle birlikte Paris'e taşınır. UNESCO'da çalışan Cem, sosyal demokrasi üzerine akademik çalışmalar yapar. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

sonrasında Türkiye'ye dönüşü, demokratik ortamın yeniden tesis edilmesinin işaretlerini bekler ve Güneş Gazetesi'nde görev alır. İsmail Cem'in yaşam öyküsü, siyasi ve medya alanlarında önemli roller üstlenmiş bir figürün zorluklarla dolu mücadelesini ve ideallerine olan bağlılığını yansıtır (Dündar, 2012: 153).

4.1.4. Politik faaliyetleri

1970'lerde Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) verdiği destekle bilinen İsmail Cem, 1980'lerde ve 1990'larda sosyal demokrasiye yönelik bir dönüşüm yaşamıştır. Siyasi kariyerinin yanı sıra yazmış olduğu eserlerle sosyal demokrasinin Türkiye'deki önemli bir savunucusu haline gelen Cem, bu dönüşümünü kişisel yaşantısında ve profesyonel faaliyetlerinde net bir şekilde sergilemiştir. 1980 yılında, Türkiye'deki siyasi atmosferin giderek gerginleştiği bir dönemde, bir duyum üzerine ailesiyle birlikte Paris'e yerleşen Cem, burada siyaset sosyolojisi üzerine yüksek lisans eğitimini tamamlamış ve sosyal demokrasi alanında derinlemesine çalışmalar yapmıştır (Dündar, 2012: 148).

Paris'teki eğitimi sırasında, Batı Avrupa'nın sosyal demokrat hareketlerini yakından inceleyen Cem, Türkiye'ye döndüğünde bu fikirleri benimseyerek politik faaliyetlerine yön vermiştir. 1985 yılında, Aydın Güven Gürkan'ın teşvikleriyle Halkçı Parti ile Sosyal Demokrasi Partisi'nin birleşmesi sonucu kurulan Sosyal Demokrat Halkçı Parti'ye (SHP) katılmış ve bu partiden 1987 Genel Seçimleri'nde İstanbul milletvekili olarak seçilmiştir (Dündar, 2012: 167). Bu dönem, Cem'in politik kariyerinde önemli bir yükselişi temsil etmektedir. SHP'nin 1988 kurultayında genel başkanlık için yarışan Cem, bu yarışta başarılı olamasa da partideki etkinliğini ve tanınırlığını artırmıştır (Kıvrak, 2022: 44-45).

1990'lı yılların başında, "yeni sol" ve "üçüncü yol" benzeri terimleri sıkça kullanmaya başlayan Cem, sosyal demokrasinin Türkiye'deki yüzünü yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. 1992'de CHP'nin yeniden kurulmasıyla bu partinin genel başkan yardımcılığı görevine gelmiş ve Deniz Baykal'ın liderliği altında partinin yeniden yapılanmasında aktif rol oynamıştır. 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın vefatı sonrası cumhurbaşkanlığı için aday olan Cem, bu seçimde yeterli desteği alamamıştır (Örmeci, 2011b: 168).

1995'te DYP-SHP/CHP koalisyon hükümetinde Kültür Bakanı olarak atanan Cem, kısa sürede önemli kültürel projelere imza atmış, ancak hükümetin istifasıyla

görevine son verilmiştir. CHP içinde yaşanan anlaşmazlıklar ve Deniz Baykal ile yaşadığı sorunlar nedeniyle Cem, 1995 Genel Seçimlerinde aday olmamayı tercih etmiştir. Bu dönemde, politikada “üçüncü yol” anlayışını benimseyen Cem, sosyal demokrasiyi daha geniş bir perspektifle yorumlamaya çalışmıştır (Örmeci, 2011b: 168).

Bülent Ecevit liderliğindeki Demokratik Sol Parti’ye (DSP) katılan Cem, 1997’de 28 Şubat Süreci sonrası kurulan ANA SOL-D koalisyon hükümetinde Dışişleri Bakanı olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Bu görevi sırasında Türk dış politikasına yeni bir bakış açısı getiren Cem, özellikle Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde diyalog ve iş birliği süreçlerinin başlamasında kilit bir figür olmuştur (Kıvrak, 2022: 44-45).

2002’de siyasi kariyerine son vererek Yeni Türkiye Partisi’ni (YTP) kuran Cem, bu partinin başarısız olması üzerine aktif siyasetten çekilmiş ve akademik çalışmalara yönelmiştir. 2007’de hayatını kaybeden İsmail Cem, Türkiye’de sosyal demokrasi anlayışının gelişimine katkıda bulunan önemli bir siyasetçi ve düşünür olarak anılmaktadır.

4.1.5. Dışişleri bakanı olarak İsmail Cem

İsmail Cem, 1997 ile 2002 arasında Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Cem’in Dışişleri Bakanı olarak gerçekleştirdiği faaliyetler, klasik Türk dış politikasından önemli bir kopuşu temsil etmektedir. Soğuk Savaş döneminde, 1950’lerden itibaren NATO üyesi olan Türkiye’nin dış politikası, esas olarak Amerikan tercihlerine dayanmakta ve güvenlik konularına odaklanmaktaydı. Ancak Berlin Duvarı’nın yıkılması ve SSCB’nin çöküşü sonrasında, Türk dış politikası bir anlamda varoluşsal problemler yaşamaya başlamış, ancak Cem’in görev süresine kadar 21. yüzyılda Türkiye için yeni bir vizyon ortaya koyamamıştır. Bu bağlamda, Cem’in Türkiye’yi öncelikle bölgesel bir güç sonra da bir dünya devleti haline getirme çabası ve Osmanlı Devleti’nin imparatorluk mirasına uygun olarak dış politikada “daha büyük” düşünmeyi ve daha iddialı hareket etmeyi teşvik etmesi, Türk diplomasi tarihinde yeni bir bölüm ve bir dönüm noktasıdır (Örmeci, 2011a: 240-241).

1970’lerden itibaren Cem, Osmanlı İmparatorluğu’nun bazı toplulukçu yönlerini her zaman övmüş ve bir anlamda Osmanlı modelini çağdaş çoğulcu

demokratik toplumun ön bir örneği olarak sunmuştur. Osmanlı modeli hakkındaki olumlu görüşleriyle uyumlu olarak dış politikada da Cem, Osmanlı vizyonunu savunmuş ve Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde daha etkili bir aktör haline gelmesini istemiştir (Uzgel, 2015: 514). Cem her zaman, Türk dış politikasının kültürel köklerinden ve tarihi geçmişinden yabancılaştığını ve Osmanlı devletinden miras kalan zengin kimlik ve tarihi varlıkların farkındalığına dayanan yeni bir anlayışla değiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Cem, Türkiye'nin kendine güvenmesini, geçmişinden utanmamasını ve aynı zamanda gelecek için barışçıl ve cesur olmasını istemiş ve Türk politikacılarının dış politikada pragmatizm eksikliğini ve ülkeleri dost ya da düşman olarak damgalama alışkanlıklarını eleştirmiştir. Cem, çok boyutlu ve gerçekçi bir dış politika önermiş ve Türkiye'nin dış politikada daha esnek ve aktif olmasını istemiştir. İmparatorluk vizyonu, barış yanlısı bir solcu olan Cem'in dış politika yaklaşımında eleştirilebilir olmakla birlikte, bu vizyonun emperyalizm veya sömürgecilik olarak düşünülmediği, ancak ülkesinin ekonomik ve kültürel etkisini artırmak için bir araç olarak görüldüğü belirtilmelidir (Dündar, 2012: 202).

Cem için Türkiye hem Doğulu hem Avrupalı, hem Asyalı hem Avrupalı, hem Müslüman hem laik bir ülkedydi ve tüm bu kimlikleri kullanarak çıkarlarını artırmak için bir strateji geliştirebilirse, bunun Türkiye'nin dış politikadaki en önemli avantajı olabileceğine inanıyordu (Bahadır, 2019: 41-42). Tam üyelik konusunda Avrupa Birliği'ne (AB) tam bir bağlılık içinde olmasına rağmen, katılım müzakerelerinde ciddi sorunlar olacağını ve Türkiye'nin AB'ye karşı düşük bir ülke gibi davranmaması gerektiğinin farkındaydı. Cem, dünya barışı için Türk-Amerikan ittifakının gerekli olduğuna inanıyordu ancak bu, Türkiye'nin tüm Amerikan taleplerini kabul etmesi gerektiği anlamına gelmiyordu. Bu bağlamda, Avrasya ve Orta Doğu ülkeleri ile daha yakın ilişkiler geliştirerek Türkiye'nin dış politika portföyünü artırmaya çalıştı. Ona göre, Türkiye, Türkiye'nin çıkarlarını koruyup geliştirmeye dayanan tüm önemli organizasyonlar ve ülkelerle rasyonel ve barışçıl çok boyutlu ilişki tarzları geliştirmeliydi (Dündar, 2012: 208).

Cem, Türkiye'nin Avrasya bölgesinde yaptığı stratejik enerji anlaşmalarının en erken örneği olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesini işaret etti. Cem'in görev süresi boyunca, Türkiye'nin komşu ülkelerle ekonomik, sosyal ve diplomatik ilişkileri gelişmiş ve Yunanistan ve Suriye ile sorunlarını çözme kapasitesine sahip

olmuştur. Bunu yaparken, Cem, bölgede barışa ulaşmak için diplomasi ve güç kullanmıştır (Dündar, 2012: 237).

Türk-Yunan yakınlaşması konusunda, Cem, kamu diplomasisini son derece iyi kullanmış ve mevkidaşı Papandreou gibi Türkiye'deki Yunanistan hakkındaki olumsuz görüşleri ve önyargıları değiştirmiştir (Fırat, 2015: 471). Ancak Suriye ile ilişkiler konusunda Cem, Türkiye'nin askeri gücünü tehdit olarak kullanmış ve Türkiye-Suriye arasındaki terörizme karşı iş birliği konusundaki anlaşmazlığı çözmeye başarılı olmuştur. Bu bağlamda, Cem, uluslararası ilişkiler teorisinin iki temel ekolü olan Realizm (Suriye'ye karşı) ve Liberalizm (Yunanistan'a karşı) yöntemlerini kullanmıştır. Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerde, Cem, Türkiye'nin Müslüman kimliğinden bahsetmekten çekinmemiştir ancak laiklik veya Türkiye'nin laik devlet yapısı ile hiçbir zaman sorun yaşamamıştır. Türk diplomatların, Osmanlı hâkimiyeti altında yüzyıllarca yönetilen ülkelerle ilişkiler kurarken, kendi görkemli tarihlerinin farkında olmalarını ve kendilerine güvenmelerini istemiştir. Cem, Osmanlı'nın bu kültürel mirasının, başarıyla kullanılırsa, bu bölgelerde Türkiye'nin gücünü ve sempatisini artırabileceğine inanmıştır (Örmeci, 2011a: 242-243).

Cem, dış politikada milliyetçiliğin bir zorunluluk olduğunu düşünmüştür (ancak iç politikada özellikle etnik milliyetçiliği asla onaylamamıştır çünkü bu, diğer etnik gruplara karşı kolayca ırkçılığa ve ayrılıkçılığa dönüşebilir), çünkü dış politika "bir ülkenin çıkarlarının matematiksel denklemi"dir ve güç mücadelelerinin yaşandığı bir alandır. Bu bağlamda, Cem, uluslararası ilişkiler teorisinde liberalizmden ziyade realizme daha yakın sınıflandırılabilir. Ancak Cem dış politikada asla askeri ya da savaş yanlısı bir aktör olmamıştır. Askeri çözümün son çare olduğunu ve sadece insani nedenlerle yapılabileceğini düşünmüştür. 1970'lerde genç bir solcu entelektüel ve TRT'nin başı olarak Kıbrıs Barış Harekâtını desteklemiştir çünkü bu, yasadışı bir askeri cuntaya karşı insani bir müdahale ve katliamları önlemek amacıyla yapılmıştır. Benzer şekilde, terör örgütlerine karşı ülkeler arasında güçlü bir iş birliği olması gerektiğini ve kimsenin terörizmin olumsuz yönlerini desteklememesi veya görmezden gelmemesi gerektiğini düşünmüştür (Kıvrak, 2022 89-93). Cem, kendi ülkesinde olduğu kadar Filistin'de, Kosova'da veya Ruanda'da her yerde barış istemiştir (Kıvrak, 2022 103-104).

Cem'in görev süresinin ardından, AKP hükümeti altında Türkiye bu vizyonu sürdürmeye çalışmış ve Abdullah Gül, Ali Babacan ve Ahmet Davutoğlu'nun

Dışışleri Bakanlığı dönemlerinde daha etkili bir bölgesel ve uluslararası aktör olmaya çalışmıştır. Bu nedenle, Cem, Türkiye'nin çok boyutlu bir dış politikaya kapılarını açan ve Soğuk Savaş'ın klasik Türk dış politikasının sınırlarını kıran ilk kişi olarak nitelendirilebilir. Ancak Türkiye'nin bir bölgesel güç haline gelmesini amaçlayan Cem'in çok boyutlu dış politikası, AKP dönemiyle ve özellikle Davutoğlu'nun dış politikası ile kıyaslandığında Avrupa ile daha işbirlikçi ve dostane olarak nitelendirilebilir. Çünkü AKP'nin Avrupa ile ilişkileri son aylarda Avrupalı ülkeler tarafından daha yakından sorgulanmış ve AKP'nin çok boyutlu dış politikası bazı gözlemciler için daha ideolojik ve İslami çağrışımlara sahiptir. Özellikle Türk-İsrail ilişkileri, AKP hükümeti döneminde ciddi şekilde bozulmuş ve İsraili komandoların abluka altındaki Gazze'ye insani yardım taşıyan Türk gemisi (Mavi Marmara)'ya saldırısı sonrasında Türkiye ile İsrail arasındaki gerilim neredeyse savaş durumuna ulaşmıştır. Cem'in görev süresi boyunca böyle bir kriz yaşanmamış ve Türkiye'nin çok boyutlu dış politikası uluslararası gözlemciler tarafından Avrupa ile daha uyumlu olarak algılanmıştır. Bu anlamda, Cem'in çok boyutlu dış politikası ideolojik değildi ve İslami arzuları yansıtmıyordu, ancak Osmanlı Devleti'nden miras kalan Türkiye'nin tarihi-kültürel varlıklarını rasyonel ve laik bir şekilde kullanmayı amaçlıyordu. Bazı gözlemciler, Cem'in ardından çok boyutlu Türk dış politikasının değiştiğini ve İslamcılığın Türkiye'nin dış politikasında bir ideolojik araç haline geldiğini iddia etmektedir. Burada belirtilmelidir ki, Cem'in çok boyutlu dış politikasında, Türkiye'nin Avrupa kimliğine ve Avrupa ittifakına daha yüksek öncelik verdiği, çünkü ülkesinin konsolide bir demokrasi haline gelmesini istediği ve demokratik rejimlerin yalnızca Batı Avrupa ülkeleri arasında bulunduğu not edilmelidir. İsmail Cem'in Bülent Ecevit'in hükümetinde Dışışleri Bakanı olarak çalışması göz önüne alındığında, Cem'in görev süresi boyunca Türk dış politikasının Ecevit tarafından mı yoksa Cem tarafından mı yönlendirildiği tartışılabilir. Bu konuda, Yaman Başkut dahil birçok gözlemci, Cem'in Ecevit'e büyük saygı duyduğunu, ancak Türkiye'nin dış politikasını şekillendirmede çok aktif ve bağımsız olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, Cem, politikasını ve eylemlerini akademik düzeyde kavramsallaştırmaya çalışan ve amaçlarını açıklamak için kitaplar yazan ve önemli konuşmalar yapan Türk dış politikasının entelektüel gücüydü. Türk Dışışleri Bakanlığı'nın her zaman köklü ve önemli bir kurum olduğu ve muhtemelen Cem'e Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini yönetmede çok yardımcı olduğu da belirtilmelidir. Bu anlamda, Cem'in dış politikası kesinlikle Türk Dışışleri Bakanlığı

tarafından yönlendirilmiş ve Başbakan Bülent Ecevit'in tercihlerine aykırı değildi, ancak görev süresi boyunca Türk dış politikasını belirleme ve uygulamada birincil aktör olduğunu iddia etmek yanlış olmaz (Örmeci, 2011a: 242-243).

4.1.5.1 Türk-Amerikan ilişkileri

Tarihsel perspektiften değerlendirildiğinde, Türk-Amerikan ilişkileri her iki ülke için de büyük öneme sahiptir. İlişkilerin başlangıcı, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası NATO'ya katılımıyla başlamış ve özellikle 1990'lara kadar büyük ölçüde askeri temellere dayanmıştır. Ancak son on beş yılda, ilişkilerin daha çeşitlendirilerek iki eşit ortak arasında geliştirilmesine yönelik çabalar gözlemlenmiştir. Türk-Amerikan ilişkileri tarih boyunca iki önemli olayla sarsılmıştır: birincisi, Başkan Johnson'ın mektubu ve Türkler tarafından gerçekleştirilen 1964-1980 yılları arasındaki Kıbrıs Barış Harekâtı; ikincisi ise yakın zamanda TBMM'de 1 Mart tezkeresinin reddedilmesiyle başlamıştır (Çelikkol, 2015: 43). 2003 yılından itibaren Türk-Amerikan ilişkileri, özellikle Washington'dan gelen özgür Kürdistan ve ılımlı İslam tartışmaları nedeniyle belirsiz bir seyir izlemiştir. Türkiye'deki genel kamuoyu, ABD'nin "Büyük Ortadoğu Projesi" ve Kuzey Irak'ta Türkiye'nin güneydoğu illerine kadar genişletilecek bağımsız bir Kürt devleti kurma yönündeki uzun vadeli planına odaklanmıştır (Karagüzel, 2020: 41-42).

İsmail Cem, gençliğinde Robert Kolej'de ABD ve Amerikan kültürüyle tanışmış, 1956-1957 yıllarında American Field Service değişim programıyla ABD'ye seyahat etmiştir. San Francisco'da bir Amerikan ailesi olan Parkhursts ile kaldığı süre boyunca Amerikan yaşam tarzını gözlemleme ve deneyimleme fırsatı bulmuştur. Amerikan toplumunun teknolojik olanaklarından, büyük şehirlerinden ve düşünce özgürlüğünden etkilenmiş olmasına rağmen, mağdur tarafa duyduğu sempati nedeniyle Amerikan sistemini zayıflar için fazla acımasız ve dezavantajlı bulmuştur. Cem, Amerikan halkını sevmiş, onları yardımsever ve iyimser olarak nitelendirmiş, ancak Amerikan politikalarına gençliğinden itibaren karşı çıkmıştır. Soğuk Savaş koşulları altında ABD'nin, Türk demokrasisinin gelişmesine olumsuz etkilerde bulunduğunu düşünmüştür. Güçlü anti-empyralist kanatlar altında dahi Cem'in solculuğu Bolşevizm veya Maoizm'e yakın olmamış, Avrupa sosyal demokrasisine benzemiştir. Cem, Amerikan empyralizmini veya Türk siyaseti üzerinde yüksek düzeyde Amerikan etkisini onaylamamış, ancak hiçbir zaman Amerikan karşıtı veya

Avrupa medeniyetinin düşmanı olmamıştır. Aynı zamanda Amerika'nın Türk siyasetine müdahalesine ve Soğuk Savaş döneminde Türkiye'de ve dünyanın birçok yerinde ABD öncülüğünde gerçekleştirilen askeri darbelere yönelik eleştirilerde bulunmaktan çekinmemiştir (Örmeci, 2011a: 226).

Türkiye Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı süre boyunca, Cem, ABD'nin iç yaratıcı dinamizmi ve bilgi yayma konusundaki devrim niteliğindeki başarıları nedeniyle 21. yüzyılın başlarında lider güç olduğu görüşünü paylaşmıştır. ABD'yi "süper güç" olarak değil, "süper bilgi ve enformasyon üreticisi" olarak tanımlamayı tercih etmiştir (Cem, 2001: 72-73).

Kendi döneminde Türk-Amerikan ilişkilerinin sağlam zeminde ilerlediğini ifade etmiş, ancak Amerika'nın Kıbrıs ve Irak'a ilişkin politikalarına karşı çıkmıştır. Cem, Türkiye ve ABD'nin küresel çıkarlar bakımından karşılaştırıldığında her iki ülkenin de küresel nitelikte çıkarları olduğunu belirtmiş ve bu iki taraf arasında "her konuda aynı fikirde olmanın" mümkün olduğunu düşünmüştür. Cem, ABD ile Türkiye arasındaki asimetrik ilişkiden rahatsız olmuş ve görev yaptığı süre boyunca Türkiye'nin ABD ile olan ticaret açığını azaltmaya çalışmıştır; ancak özellikle askeri alım harcamaları söz konusu olduğunda Türkiye'nin ABD'ye karşı hala önemli bir dış ticaret açığı verdiğini kabul etmiştir (Cem, 2001: 73-76).

İsmail Cem, Türk-Amerikan ilişkilerini dış ilişkilerde istikrarın bir örneği olarak değerlendirmiş ve bu ilişkileri tutarlılık, öngörülebilirlik ve güvenilirlik terimleriyle açıklamıştır. Cem, Türk-Amerikan ittifakının sadece ideallere dayanmadığını, daha ziyade "gerçeklere ve çıkarlara derinden bağlı" olduğunu düşünmektedir. Türkiye'nin Balkanlar, Bosna, Makedonya, Kosova, Ortadoğu, Arap-İsrail çatışması, Irak'ın sorunları, Körfez, Kafkaslar ve Orta Asya'nın güvenliği, Azeri-Ermeni çatışması, petrol ve enerji politikaları gibi alanlardaki bölgesel rolleri ile ABD'nin küresel rollerinin uyum içinde olduğu görülmektedir. Bu bölgeler, eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olup, Türkiye ile önemli kültürel, ekonomik ve siyasi bağlar barındırmaktadır ve bu durum, Türkiye'nin bu bölgelerde etkili bir aktör olmasını sağlamaktadır. (Örmeci, 2011a: 228).

Türkiye'nin NATO üyeliği, Türk-Amerikan çıkarları açısından da önemli olup, Türkiye Avrupa Birliği'nin savunma teşkilatının gelişimini desteklemektedir ancak NATO hâlâ Avrupa savunmasında merkezi bir konumda bulunmaktadır. Cem,

Türk-Amerikan ilişkilerini “gerekli” olarak nitelendirmiştir ve iki ülkenin ortak demokrasi ve özgürlük değerleri ile pek çok alandaki çıkarlarının örtüşmesi nedeniyle bu ilişkileri “ortak yaşam” olarak tanımlamıştır. Orta Asya ve Kafkaslar konusunda ABD ve Türkiye’nin Bakü-Tiflis-Ceyhan projesiyle paralel politikalar izlediği belirtilmiş ve Trans-Hazar doğal gaz boru hattı, her iki ülkenin de Rusya’ya karşı çıkarlarını koruyan iki büyük projeden biri olarak değerlendirilmiştir (Cem, 2001: 73-76).

Cem, Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceğine dair parlak bir vizyona sahip olmasına rağmen, ABD’nin Irak politikasından ötürü büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Cem, gazeteci Can Dündar’a, kendisinin ve Başbakan Ecevit’in işgalden önce Condoleezza Rice, Donald Rumsfeld ve Dick Cheney ile görüştiklerini ve Amerikalıları Irak’a yönelik bir Amerikan saldırısının olumsuz etkileri konusunda ikna etmek için her şeyi denediklerini ancak başarılı olamadıklarını ifade etmiştir. Türkiye’nin gelecekte ABD ile yakın ilişkilerini sürdürmesi gerektiğine inanan Cem, bu durumun Amerika’nın tüm tekliflerini kabul edeceği anlamına gelmediğini vurgulamıştır. Ayrıca, Cem, AKP’nin ABD ile olan ilişkisini sömürge odaklı olarak nitelendirmiş, bu durumun Türk halkını yaraladığını ve dolayısıyla Amerikan karşıtlığını körüklediğini, iki ülke arasındaki ilişkilere zarar verdiğini belirtmiştir. Cem, 2002 yılında koalisyon hükümetinin dağılmasında ve AKP’nin iktidara gelmesinde ABD’nin önemli bir rol oynadığına inanmıştır (Örmeci, 2011a: 227).

4.1.5.2. Terörle mücadele

Cem’in Dışişleri Bakanı olarak görevde olduğu dönemin belki de en önemli olayı, PKK lideri Abdullah Öcalan’ın yakalanması ve Türkiye ile Suriye arasında gerçekleştirilen Adana Anlaşması olmuştur. 20 Ekim 1998’de imzalanan bu anlaşma, terör örgütlerine karşılıklı destek verilmemesi konusunda iki ülke arasında bir mutabakata varılmasını sağlamıştır. Bu anlaşma, Abdullah Öcalan’ın Suriye’deki PKK kamplarından sınır dışı edilmesine ve sonunda Kenya’daki Yunanistan büyükelçiliğinde yakalanmasına yol açmıştır. Adana Anlaşması’nın kolay olmadığı bilinmektedir. Cem, 1998 yılının, PKK terörünün zirveye ulaştığı bir yıl olduğunu ve Türk toplumunda teröre karşı aşırı bir öfkenin oluştuğunu hatırlamaktadır. Cem, bu durumda Türkiye’nin, PKK terörünün açık destekçisi olan Suriye’ye karşı bir şeyler yapması gerektiğini düşünmüştür. 1998 sonbaharında yapılan Milli Güvenlik

Komitesi toplantısında fikir birliğine varılmış ve bu fikir birliği üzerine Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, Suriye'ye gitmiştir. Suriye sınırında yer alan Hatay'da PKK terörüne verdiği destek nedeniyle Suriye yönetimine sert bir konuşma yapmıştır. Ateş, Suriye'nin Türkiye'nin iyi niyetini istismar ettiğini ve Apo'yu destekleyerek Türkiye'ye zarar verdiklerini belirtmiş, Türkiye'nin her türlü tedbiri alma hakkını saklı tuttuğunu ifade etmiştir (Dündar, 2012: 225).

Ateş'in Suriye hükümetini, teröre verdiği desteğin Türkiye ile Suriye arasında savaşa yol açabileceği konusunda uyardığı konuşması büyük ses getirmiş ve Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, Türkiye ile Suriye arasında savaşın önlenmesi amacıyla arabuluculuk rolü üstlenmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu daha sonra askeri harekâta tam olarak hazır olmadıklarını itiraf etmiş, ancak Türk basını yaklaşan savaş imajını vererek Suriye'nin geri çekilmesinde önemli rol oynamıştır. Türk koalisyon hükümetinin en büyük korkusu askeri bir hamleydi. Ecevit, terör örgütünün Suriye'den sürülmesi halinde Kuzey Irak'a yerleşebileceğini doğru bir şekilde öngörmüştür. Cem ise askeri operasyon yapılması durumunda Arap ülkeleri, Çin ve Rusya'nın Türkiye'ye tepki göstereceğini düşünmüş, ancak özel çabaları sayesinde Türkiye'ye yalnızca Fransa'dan potansiyel destek gelebileceğini öngörmüştür. ABD, Türkiye'nin Suriye'ye karşı askeri güç kullanmasına karşı çıkmış ve Başkan Bill Clinton, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e Türkiye'nin Mübarek'in arabuluculuğunu desteklemesi gerektiğini yazmıştır. Mübarek'in arabuluculuğu, büyük ölçüde Suriye'nin adım atması sayesinde başarılı olmuş, Türkiye'ye karşı tepki ve olaylar sonunda Suriye ile Türkiye arasında Adana Anlaşması'na ve sonunda PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'daki Yunanistan büyükelçiliği yakınında yakalanmasına yol açmıştır. Adana Anlaşması, Türkiye Müsteşar Yardımcısı Uğur Ziyal ve Suriyeli Tümgeneral El-Hasan tarafından imzalanmış ve bu protokolle Suriye, Türkiye'nin güvenlik kaygılarına ilişkin birçok taahhüt altına girmiştir. Cem, bu durumun Suriye'de terör örgütünün tamamen yok edildiği anlamına gelmediğini bilmekteydi ama bu, iki ülke arasında iyi niyetin göstergesi olmuştur (Cem, 2001: 85-86).

Cem, "hiçbir şeyin terörü haklı çıkaramayacağını" her zaman vurgulamış ve Türkiye'nin yanlış anlaşılmalara ve önyargılara nedeniyle Avrupalı siyasi seçkinler ve medya tarafından desteklenen ırk temelli etnik ve bölücü PKK terörünün, 1987'den 1997'ye kadar Türkiye'nin yaşadığı trajedilere katkıda bulunduğunu ileri sürmüştür.

Cem, Avrupalıların Türkiye'deki gerçeklerden tamamen habersiz olduklarını ve kamuoyunun terör örgütünün asılsız iddialarından yana olduğunu düşünmekteydi ancak bazı Avrupalı meslektaşlarını da gerçekleri görmeye ve farklı pencerelerden bakmaya ikna edebilmiştir. Cem ayrıca etnik köken ile etnik ve ırksal temelli politikaların aşırı vurgulanmasının Avrupa'da ve dünyanın başka yerlerinde felakete yol açtığını ve yeniden açabileceğini düşünmekteydi. Genel olarak Balkanlar'ın içinde bulunduğu kötü durumu, özel olarak da Bosna-Hersek'teki soykırımı örnek olarak vererek etnik temelli siyasetin tehlikelerine karşı meslektaşlarını ırka dayalı kriterlerle uğraşırken çok dikkatli olmaları konusunda uyarmıştır. Cem, Türkiye'nin Güneydoğu sorunu olduğunu bilmekteydi ancak bunun tam demokratik bir rejimle çözülebileceğine inanmakta ve Türkiye'nin etnik milliyetçiliklere ulaşmak ve onları desteklemek için felakete yol açabilecek adımlar atmaktan kaçınması gerektiğini vurgulamaktaydı (Cem, 2001: 73-76).

4.1.5.3. Kıbrıs sorunu ve Yunanistan ile ilişkiler

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler, Yunanistan'ın 1821 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmasıyla başlayarak karşılıklı düşmanlık ve uzlaşma dönemleriyle karakterize edilmiştir. Bu süre zarfında, iki ülke Türk-Yunan Savaşı (1897), Balkan Savaşları (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve Türk-Yunan Savaşı (1919-1922) olmak üzere dört büyük savaşta karşı karşıya gelmiştir. Savaş sonrası dönemde, iki güçlü ve vizyoner lider olan Mustafa Kemal Atatürk ve Eleftherios Venizelos, iki devlet arasında normal ilişkilerin kurulması yönünde kararlı olmuşlardır. Yıllar süren müzakerelerin ardından, 1930 yılında bir anlaşma imzalanmış ve Yunanistan, Türkiye üzerindeki tüm toprak iddialarından vazgeçmiştir. Bu anlaşmayı izleyen 1934 yılında, Yunanistan ve Türkiye, Yugoslavya Krallığı ve Romanya ile birlikte karşılıklı yardımlaşma anlaşması çerçevesinde çözülmemiş sorunları ele alan Balkan Paketi'ne katılmışlardır (Bilgiç, 2015). Her iki ülke de NATO'ya üye olmuş ve Sovyetler Birliği'ne karşı ortak savunma amacıyla yeni bir Balkan Paketi oluşturmuşlardır (Bozkurt, Özcan ve Köktaş, 2021: 344).

Türk-Yunan ilişkileri, 1950'lerin sonlarında özellikle 1960 yılında bağımsız bir federal devlet haline gelen İngiliz himayesindeki Kıbrıs'taki sorunlar nedeniyle bozulmaya başlamıştır (Kılınç, 2018). 1960'lı yılların başından itibaren Kıbrıslı

Rumların Yunanistan ile birleşme (enosis) arzusu, özellikle Yunanistan'da gerçekleşen darbe ve 1967 yılında faşist Yunan cuntasının iktidara gelmesiyle birlikte Kıbrıslı Türklere yönelik şiddet eylemlerine ve katliamlara dönüşmüştür (Tosun, 2012). 1974 yılında, EOKA B adlı cunta etrafında örgütlenen bir grup Kıbrıslı Rum milliyetçisi, Kıbrıs Cumhurbaşkanı ve Başpiskopos Makarios'a karşı darbe düzenlemiş ve Nikos Sampson Başkan olarak atanmıştır. Türkiye, garantör statüsünü ve 1959-1960 Zürih ve Londra Anlaşmalarından doğan haklarını kullanarak 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs topraklarının kuzey kısmını işgal etmiştir. Yıllar sonra Yunanistan ile Türkiye arasında savaş kaçınılmaz görünmüş ancak birkaç gün sonra Sampson darbesinin çökmesi ve Makarios'un yeniden iktidara gelmesiyle bu savaş önlenebilmiştir. Bu arada, Türk işgaline karşı koyamayan Atina'daki Yunan askeri cuntası da iktidardan düşmüştür; ancak Türk-Yunan ilişkilerine zarar verilmiş ve Kuzey Kıbrıs'ın Türk birlikleri tarafından kurtarılması, gelecek on yıllar boyunca Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler için bir anlaşmazlık noktası oluşturmuştur (Tamçelik, 2011).

Kıbrıs Rum toplumunun liderliğiyle sekiz yıl süren başarısız müzakerelerin ardından, kuzey, 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti adı altında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu tek taraflı bağımsızlık ilanı, BM ve Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından reddedilmiştir. Son yıllarda adanın meselelerine yeniden birleşme siyaseti hakim olmuş, Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne planlanan katılımının bir çözüme doğru katalizör görevi göreceği umulmuştur ve 2004'te Birleşmiş Milletler'in aracılık ettiği bir barış anlaşması, her iki tarafa yapılan referandumda sunulmuştur. Referandumda Kıbrıslı Türklerin çoğunluğu öneriyi kabul ederken, Kıbrıslı Rumlar ezici bir çoğunlukla reddetmiştir. Sonuç olarak Kıbrıs, Avrupa Birliği'ne bölünmüş bir ada olarak girmiş ve Kuzey Kıbrıs fiilen dışlanmıştır. Kıbrıs meselesi, hâlâ Türk-Yunan ilişkilerinde ciddi bir sorun kaynağıdır ve aynı zamanda Türkiye'nin AB'ye katılımının önünde bir engel teşkil etmektedir. İki ülke arasındaki bir diğer önemli sorun da Ege Denizi'ndeki egemenlik haklarıyla ilgilidir. Halihazırda her iki tarafın da Ege Denizi'nde kıyılarından 6 deniz mili (11 km) açıkta bulunmasına rağmen, Yunanistan tek taraflı olarak 12 deniz miline kadar genişleme hakkını iddia etmektedir (Tamçelik, 2011).

İsmail Cem, dünya medyasının dikkatini en çok Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu ile birlikte Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri geliştirmek

için gösterdiği büyük çabalarla çekmiştir. Cem döneminde, Türkiye ve Yunanistan birçok önemli anlaşmaya imza atmış ve Kardak krizi, Yunanistan'ın PKK terörüne verdiği destek ve Yunanistan'ın Batı Trakya'daki Türk toplumuna muamelesi gibi kötü anıları geride bırakarak birçok alanda işbirliği yapmaya başlamıştır. Şubat 1999'da, Yunanistan Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos, Kürt lider Abdullah Öcalan'ın kaçırılmasının ardından istifaya zorlanmış ve yerine yardımcısı Giorgios Papandreu ile eski müsteşar Ioannis Kranidiotis geçmiştir. Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler dibe vurmuşken, iki yakınlaşma taraftarı olan bu yeni liderler sahneye çıkmış ve iki ülkenin kaderini değiştirmiştir. Ancak Türk-Yunan yakınlaşması uluslararası medyada olumlu eleştiriler alırken Türkiye'de Cem, Yunanistan'ın PKK terörüne verdiği katkıların ortaya çıkmasının ardından Yunanistan'ı köşeye sıkıştırmadığı için eleştirilmiştir (Karpuzcu, 2022: 13-14).

Dünya barışına yaptığı katkılar nedeniyle, Cem, 2000 yılında Yorgo Papandreu ile birlikte Doğu Batı Enstitüsü tarafından "Yılın Devlet Adamı" ödülüne layık görülmüştür. 1999 yazında her iki ülkede de art arda yaşanan depremler, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşmesine başlamıştır. Sözde "deprem diplomasisi" her iki ülkede de sempati yaratmış ve uluslararası medyada övgüyle karşılanmıştır. Bu dönemde Cem ile Papandreu arasındaki sıcak kişisel ilişkiler, Yunanistan'ın Samos adasında Yunan dansı "sirtaki"ye ve şarkıya katıldıkları ünlü bir sahne ile manşetlere çıkmıştır. Bu buluşmayı, iki adam ve ailelerinin Türkiye'de çokça fotoğraflanan bir tatili takip etmiştir (NTVMSNBC, 2000).

Cem ve Papandreu'nun çabaları sayesinde, Türkiye ve Yunanistan, Cem döneminde önemli anlaşmalara imza atarak birçok alanda iş birliği yapmaya başlamıştır. Yunanistan'ın Ankara'ya 38 yıl aradan sonra ilk resmi ziyareti olan Papandreu'nun 17 Ocak 2000 tarihindeki ziyareti, Cem için iki ülke ilişkilerinde "yeni bir sayfa, hatta yeni bir dönem" olmuştur. Cem ve Papandreu, turizm, çevre korunması, yatırımlar ve suç ile terörle mücadele alanlarını kapsayan bir dizi anlaşmaya imza atmıştır. Papandreu'nun ziyaretini, Cem'in 2 Şubat 2000'de Atina'ya yaptığı karşılıklı ziyaret izlemiştir. Cem'in ziyareti, teknoloji ve bilim, deniz taşımacılığında iş birliği, ekonomik iş birliğinin artırılması, eğitim ve kültür ile ilgili ikili anlaşmaların imzalanması ve gümrük ihlallerini önlemek için bir çerçeve oluşturulmasına odaklanmıştır. Bu dokuz anlaşma sonrasında, Türk-Yunan ilişkileri yükseliş eğilimi göstermekte ve iki ülke arasındaki ilişkiler giderek güçlenmektedir.

İsmail Cem, 2001 yılında, Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak “Kıbrıs meselesinde anlaşmaya varılmadan önce Kıbrıs Rum kesiminin katılımı halinde Türkiye’nin tedbir almak zorunda kalabileceğini” belirtmiştir. Bu açıklama Başbakan Ecevit’in Kıbrıs’ın AB’ye üye olması durumunda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin onayının gerekli olduğunu ifade eden açıklamasıyla desteklenmiştir. Ancak AKP yönetimi sırasında Türkiye’nin Kıbrıs’a yönelik politikası değişmiş ve adada çözüm olmadan Kıbrıs’ın AB’ye girmesine karşı pek bir şey yapılmamıştır. Her ne kadar barış süreci Kıbrıslı Türkler tarafından desteklense de Cem ayrıca Türkiye-Yunanistan ilişkileri ve Kıbrıs sorununa özel olarak kitap yazmış ve yakınlaşma sürecinin gelişimi ile kişisel ilişkilerin ve dostluğun diplomasideki önemli rolü hakkında kamuoyunu bilgilendirmeye çalışmıştır (Cem, 2005).

4.1.5.4. Avrasya ile ilişkiler

İsmail Cem, Türkiye’nin hem Avrupalı hem de Avrasya ülkesi olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Bu nedenle, Cem, Türk dış politikasının çok boyutlu olması gerektiğine ve Türkiye’nin, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki etki alanlarında nüfuzunu artırmak amacıyla “tarihi coğrafyanın” avantajlarından yararlanılması gerektiğine inanmaktadır. Cem ayrıca “Türkiye’nin stratejik geleceğinin Avrasya’nın yükselişiyle bağlantılı olduğuna” olan güçlü inancını da sık sık dile getirmiştir. Cem, Avrasya’nın Türk dış politikasındaki artan rolünün, Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve yeni bir dönemin başlamasıyla ilişkili olduğunu düşünmektedir (Cem, 2001: 67). Güç paradigması, saf askeri güçten ziyade ekonomik canlılık ve sürekliliğe dayanmaktadır. Soğuk Savaş döneminde, askeri konuların üstün önceliğe sahip olması nedeniyle Türkiye’nin Atlantik blokuyla ilişkileri, ülkenin dış politikasının temel belirleyicisi olmuştur; oysa günümüz Türkiye’si, ortaya çıkan Avrasya gerçekliğinde öncü bir rol üstlenmekte ve birçok yeni ekonomik ve siyasi fırsat sunmaktadır. Cem, çağdaş Türkiye’nin “Avrasya’nın önde gelen ekonomik ve siyasi aktörü olmayı arzuladığını” ifade etmiştir. Avrasya’dan bahsederken, Cem Batı Avrupa’dan Batı Çin’e kadar uzanan geniş bir coğrafyayı düşünmektedir (Cem, 2001: 67).

İsmail Cem, Avrasya’nın Türk dış politikasındaki önemini üç başlık altında açıklamıştır. Birincisi, açık piyasa ekonomilerinin olanakları sayesinde Avrupa ve Asya’nın üretim, iletişim ve bilgi teknolojileri açısından yakın gelecekte

bütünleşeceğine dairdir. Cem, “gelecek bin yılda ekonomik kalkınmanın büyük bir kısmının Asya’da gerçekleşeceğini ve yeni enerji kaynakları ile iletişim koridorlarının bu ortaya çıkan gerçekliğe tanıklık ettiğini” belirtmiştir. İkincisi, Cem, Soğuk Savaş sonrası siyasi çerçevenin Türkiye’ye yeni bir siyasi çerçeve sağladığını düşünmüştür. Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya’da tarihi ve kültürel boyutları olan uluslararası bir ortamda, uzun süredir devam eden bir aktör olan Türkiye, birçok yeni ülkenin ekonomik yeniden yapılanmasında hayati bir ortak haline gelmiştir. Üçüncüsü olarak Cem bu stratejik değişimin aynı zamanda ortak tarihin ve paralel kültürel özelliklerin dış politikada kullanılması açısından Türkiye’de yeni bir bilinç yarattığını belirtmiştir. Cem’e göre, en dinamik ekonomiye, en gelişmiş silahlı kuvvetlere ve en uzun soluklu demokrasiye sahip olan Türkiye, “istikrara katkıda bulunmak ve yeni Avrasya Düzeni’nin sunduğu fırsatlardan yararlanmak için en uygun koşullara sahiptir”. Cem, “ekonomik ilerlemeciliği tarihsel ve kültürel yakınlıklarla birleştiren yeni bir dış politikayla birleşen Türkiye’nin, eski bölgesel rolünü küresel bir rol haline dönüştürerek yeni bir ekonomik ivme dalgasına girdiğini” öne sürmüştür. Ancak Cem ayrıca, görüşlerinin gerçekçi beklentiler olduğuna inanmasına rağmen, Türkiye hakkında konuşurken “objektif yorumcu” olmamak gerektiğini belirtmiştir (Cem, 2001: 68-69, 91).

4.1.5.5. Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler

Modern Avrupalı bir ailede yetişmesine rağmen, İsmail Cem İslam kültürüne karşı her zaman bir merak ve sempati duymuştur ve gençliğinden itibaren İslam bilgisini artırmaya çalışmıştır. Cem’in Kemalist-sol aydın kesimde nadir görülen bu özelliği, onun ülkenin dindar ve İslamcı kesimleriyle iyi ilişkiler kurmasına ve Türkiye’deki derin laik-İslamcı ayrılığı konusunda daha barışçıl ve ılımlı bir dil geliştirmesine imkân sağlamıştır. Cem, dış politikada da Türkiye’nin İslam dünyasıyla barışçıl ilişkiler kurmasını, İslam’ı ve demokrasiyi başarıyla harmanlamış bir örnek ülke olarak hareket ederek onların ilerlemesine ve modernleşmesine yardımcı olmasını arzu etmiştir. İsmail Cem, görev süresi boyunca Türkiye’nin Orta Doğu ile barışma sürecini başarıyla yönettiğini ve Türkiye’nin İslam Konferansı Örgütü ile ilişkilerini geliştirdiğini düşünmektedir. Cem, İslam İşbirliği Teşkilatı’nın küçük çaplı bir uluslararası aktör olmasına rağmen etkili bir uluslararası aktör olmadığını belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığı döneminde atılan adımların ardından, Türkiye adayı Ekmeleddin İhsanoğlu’nu İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri

pozisyonuna getirmeyi başarmıştır. Cem, 11 Eylül olayından sonra “İslami terör” teriminin kullanılmasının engellenmesi için büyük çaba göstermiş ve “Terörün milliyeti, dini ve mazereti yoktur” diyen ilk kişilerden biri olmuştur (Dündar, 2012: 240-241).

İsmail Cem, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) Başkanı ve önceki Filistin Ulusal Otoritesi Başkanı Yaser Arafat ile de dostluk ve yakın ilişkiler kurmuştur. Cem, Arafat’ı geçmişte Filistin kurtuluş hareketini bir arada tutmak için terörizme bulaşmış gerçek bir savaşçı ama aynı zamanda kişisel ilişkilerinde şefkatli bir insan olarak değerlendirmiştir. Cem, bu süreçte aktif bir arabulucu veya uzlaştırıcı rol üstlenmeye çalışmıştır. Filistin-İsrail çatışması ve özellikle Arafat’ın 2001’deki talebinin ardından, Cem İsrail Dışişleri Bakanı Shlomo Ben-Ami ve ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright ile temasa geçerek iki kamp arasındaki gerilimi hafifletmeye çalışmıştır. Çabaları başarı getirmemiş olsa da Cem, Osmanlı’nın Kudüs’teki taksim modelini analiz ederek Kudüs’ün taksimi için bir plan hazırlamış ve aynı zamanda gerilimi hafifletmeyi başarmıştır. Uluslararası kamuoyunda hem Şimon Peres hem de Yaser Arafat tarafından övgüyle karşılanmıştır. Cem, Filistin’de barışı sağlama çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasının temel nedeni olarak İsrail Başbakanı Ariel Şaron’u göstermiştir. Cem, Yunan mevkidaşı Yorgo Papandreu ile birlikte 2002 yılında Arafat’ı ziyaret ederek evindeki içler acısı duruma dünyanın dikkatini çekmeye çalışmıştır. Cem için bu, ideolojik-siyasi bir tutumdan ziyade insani bir duruştu ve Şaron tarafından engellenmesine rağmen Papandreu ile birlikte Arafat’ın durumunun iyileştirilmesi için Şimon Peres ile temasa geçmişlerdir (Dündar, 2012: 219).

4.1.5.6. Türkiye’nin tarihi coğrafyasında etkinleşmesi

1997 yılının Temmuz ayından itibaren Türkiye, tarihsel olarak coğrafi sınırlarını oluşturan bölgelere yönelik stratejik bir odaklanma sergilemeye başlamıştır. Bu süreçte, söz konusu bölgelerde güvenlik, barış ve istikrarın tesis edilmesi amacıyla aktif bir dış politika izlenmiş, önemli diplomatik adımlar atılmıştır. Bu bağlamda, dönemin Dışişleri Bakanı olan İsmail Cem, özellikle Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya’daki sorunlara yakından müdahil olmuş ve çeşitli arabuluculuk girişimleriyle çözüm yolları aramıştır (Demirtaş Coşkun, 2010).

1990'ların ilk yarısında Bosna'da yaşanan trajedinin ardından, Balkanlar 1998 yılında Kosova'da yaşanan gerginlikle tekrar tansiyonun yükseldiği bir döneme girmiştir. Bu gerginliğin şiddetlenmesi üzerine İsmail Cem, 1998 Mart ayında Belgrad'ı ziyaret etmiş ve Yugoslavya Cumhurbaşkanı Slobodan Miloseviç'e, Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel'in soruna soğukkanlı yaklaşılması yönünde telkinlerde bulunduğu bir mektubu ileterek Türkiye'nin sorunun çözümünde yardımcı olmaya hazır olduğunu bildirmiştir (Milliyet, 9 Mart 1998).

1998 Haziran'ında Türkiye, Yugoslavya, Romanya, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan ve Yunanistan Dışişleri Bakanları İstanbul'da bir araya gelmiş, sorunun çözümüne yönelik ortak bir çaba göstermişlerdir. Ancak Yugoslavya'nın olumsuz tavırları nedeniyle başarılı bir sonuç elde edilememiştir. Türkiye, şiddet kullanma eğiliminde olan Sırbistan'a karşı uluslararası toplumu harekete geçirme çabalarını sürdürmüş ve NATO'nun müdahalesine aktif olarak katılma konusunda hazır olduğunu açıklamıştır (Demirtaş Coşkun, 2010).

1999 Mart ayında NATO'nun öncülüğünde yapılan müdahalede Türkiye, Kosova'ya konuşlandırılan NATO Barış Gücü (KFOR) içinde önemli bir rol üstlenmiş ve bu harekâta aktif olarak yer almıştır (Özlem, 2012: 31). NATO müdahalesi sonrası Kosova'yı ziyaret eden İsmail Cem, Kosovalı Türklere "Allah bizi kavuşturdu, Allah ayırmasın." şeklinde karşılık vermiştir (Milliyet, 19 Temmuz 1999). Kosova, 2008 yılına kadar sürecek olan bağımsızlık sürecine bu dönemde girmiştir.

Balkanlarda, Kosova'daki gelişmelerin ardından 2001 yılında Makedonya'da Arnavut militanlarla güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmalar bölgede yeniden gerginlik yaratmıştır. Neyse ki, uluslararası toplumun müdahalesiyle bu gerginlik, Ohri Çerçeve Anlaşması ile yatıştırılmıştır (Özlem, 2012: 35). Türkiye, yaşananları Makedonya'nın iç sorunu şeklinde değerlendirerek Makedon hükümetinin ihtilafa barışçıl bir yaklaşım sergilemesini beklemiştir. İsmail Cem, OÇA'nın hazırlığı sürecinde Makedonyalı Türklerin haklarını korumak için yoğun çaba göstermiş ancak anlaşmanın imzalanmasının Makedonyalı Türklerin hassasiyetlerini tam olarak karşılamadığı görülmüştür (Biçer ve Doğru, 2013).

Türkiye, 1990'lı yıllarda Ortadoğu'daki barış ve istikrar çabalarında aktif bir rol üstlenmiştir. Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında Birleşmiş Milletler

Güvenlik Konseyi'nin kararı ile Irak'a uygulanan ambargo, Irak'ın kitle imha silahları ürettiği ve sakladığı iddiaları nedeniyle savaş sonrası dönemde de devam etmiştir. Irak, Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu (UNSCOM) tarafından yürütülen silah denetimlerini engellemekte ısrarcı davranınca, 1998 yılında ABD'nin askeri müdahale tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte dışlanan bir devlet konumuna düşen Irak ile krizin büyümesi üzerine Türkiye, Irak'ın komşularıyla görüşerek ambargonun kaldırılması ve bölgesel güvenlik ile iş birliği paktının kurulması için bir plan hazırlamıştır. Ancak planın hayata geçirilmesi için ön koşul olarak Irak'ın Birleşmiş Milletler kararlarına uyması belirlenmiştir. İsmail Cem, 1998 Şubat'ında Irak Dışişleri Bakanı Muhammed El Sahaf ile görüşmek üzere Bağdat'a gitmiş, fakat Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, Türkiye'nin çabalarını takdir etmekle birlikte, planı kabul etmemiştir (Dündar, 2012: 223). Irak'ın Birleşmiş Milletler kararlarına uymaması sonrasında 1998 Aralık'ında İngiltere ve ABD tarafından başlatılan Çöl Tilkisi Harekâtı (Operation Desert Fox) ile Irak hedef alınmıştır.

Ortadoğu'da barış sürecine yönelik bir diğer önemli Türk girişimi, 1999'dan itibaren İsrail ve Filistin arasındaki görüşmelerin duraklaması üzerine ortaya çıkmıştır. Cem, sorunu çözmek için Filistin, Mısır ve İsrail arasında mekik diplomasisi yürütmüştür (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2013: 578). Ancak 7 Mart 2001 tarihinde göreve başlayan İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un uzlaşmaz tutumu, başarılı sonuçlar elde edilmesini engellemiştir. 2001 Aralık'ında İsrail askerleri tarafından Batı Şeria'daki karargâhı kuşatılan Filistin lideri Yaser Arafat'la yapılan görüşmelerde İsmail Cem ve Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu iş birliği içinde hareket etmiş, ancak İsrail, ziyaretin ardından Arafat'ın durumu ile ilgili somut bir adım atmamıştır. Bu süreç, Türkiye ile Yunanistan'ın birlikte yapıcı işler gerçekleştirebileceğini uluslararası topluma göstermesi açısından önemli olmuştur (Dündar, 2012: 313).

İsmail Cem, aynı zamanda Kafkasya bölgesinde de aktif bir dış politika stratejisi izleyerek, özellikle Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu'nu bölgedeki barış, güvenlik ve iş birliğinin en ciddi engellerinden biri olarak değerlendirmiştir. Cem, 2001 yılı Şubat ayında Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) tarafından düzenlenen bir konferansta, sorunun barışçıl yollarla çözülmesi amacıyla taraflar arasında arabuluculuk yapmayı denemiştir. Ancak, Ermenistan'ın bu girişime katılmayı reddetmesi nedeniyle, Cem'in çabaları sonuçsuz

kalmıştır (İşyar, 2017: 313). Bu dönemde Türkiye'nin Kafkasya'da istikrarı öncelikli hale getirmesinin önemli sebeplerinden biri, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı projesidir. İsmail Cem'e göre, bu proje yalnızca Kafkasya ve Orta Asya'da demokratik kurumların gelişimine destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin stratejik önemini de kayda değer şekilde artırmıştır (Cem, 2001: 97).

4.1.5.7. Medeniyetler buluşması girişimi

11 Eylül 2001 tarihinde El Kaide terör örgütü tarafından ABD'ye düzenlenen intihar saldırıları, Avrupa topluluklarında İslamofobinin artışına yol açmış ve uluslararası arenada "İslami terör" söyleminin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler, Batı ve Doğu medeniyetleri arasında kültürel ve dini önyargıların artmasına sebep olmuş ve medeniyetler çatışması tartışmalarını yeniden gündeme taşımıştır (Delibaş, 2004). Türkiye, hem Batılı hem de Doğulu kimliği ile bu iki medeniyet arasında uyum, barış ve diyalogu güçlendirme noktasında önemli bir misyon üstlenmiştir. Bu doğrultuda, İsmail Cem, Avrupa Birliği (AB) ile İslam İşbirliği Teşkilatı (İKÖ) üyesi ülkeleri İstanbul'da bir forumda bir araya getirme fikrini ortaya atmış ve bu konuyu katıldığı uluslararası toplantılarda sıkça gündeme getirmiştir (Çiftçi, 2006).

İsmail Cem, 12 Kasım 2001'de BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, terörizme karşı uluslararası düzeyde ve etkili bir mücadelenin gerekliliğini vurgulamış, terörün herhangi bir dinle ilişkilendirilmesinin hem yanlış olduğunu hem de tüm dinlere karşı bir saygısızlık anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca, medeniyetler arası diyalogu ve uyumu güçlendirme amacıyla, Avrupa Birliği ile İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi devletlerini 2002 yılı Şubat ayında İstanbul'da bir araya getirmeyi planladığını açıklamıştır (Çiftçi, 2006).

Bu öneri uluslararası toplum tarafından olumlu karşılanmış ve Avrupa Birliği ile İslam İşbirliği Teşkilatı tam destek vermiştir. "AB-İKÖ Ortak Forumu" 12-13 Şubat 2002 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Toplantıya, elli biri bakan düzeyinde yetmiş bir devletten temsilciler ve çok sayıda akademisyen katılım göstermiştir (Çalış vd., 2006). Forumda, 11 Eylül saldırıları kınanmış ve bu tür olayların medeniyetler çatışması yerine diyalog fırsatları yaratması gerektiği vurgulanmıştır. İsmail Cem, forumun ardından düzenlenen basın toplantısında, Türkiye'nin bu girişimdeki öncü rolüne dikkat çekmiş ve iki medeniyet arasında

oluşan “İstanbul Ruhı”nun kurumsallaştırılarak sürdürülmesi gerektiğini dile getirmiştir (Cem, 2004: 64). Bu toplantı, Türkiye’nin uluslararası alandaki saygınlığını artırmış ve iki medeniyet arasında köprü kurma çabalarında önemli bir kilometre taşı olmuştur.

4.1.5.8. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri

Türkiye, Avrupa Birliği’ne katılım başvurusunu 14 Nisan 1987’de gerçekleştirmiş ve bu süreçte 1963 yılından itibaren Avrupa Birliği ve önceki yapılarının ortak üyesi olmuştur. Türkiye, AB’ye ilk katılan ülkeler arasında yer alarak 10 kurucu üye ülkeden sonra tam üyeliği kabul edilen ilk ülkedir. Avrupa Konseyi üyeliğine 1949 yılında katılan Türkiye, 1961 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı’nın (OECD) ve 1973 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın (AGİT) kurucu üyelerinden biridir. Batı Avrupa Birliği’nin ortak üyesi olarak kabul edilen Türkiye, Birleşmiş Milletler’deki Batı Avrupa ve Diğerleri Grubu’nun “Batı Avrupa” şubesinin bir parçasıdır. Türkiye, AB ile Gümrük Birliği anlaşması imzalayarak 1995 yılında daha yakın bir ilişki kurmuş ve 12 Aralık 1999’da Helsinki zirvesinde tam üyelik için aday ülke olarak resmen tanınmıştır. Müzakereler 3 Ekim 2005’te başlamış ancak üyelik süreci, AB’nin genişleme politikaları ve tartışmalarıyla karşılaşmıştır (Örmeci, 2011a: 228).

İsmail Cem, çocukluk yıllarından itibaren Avrupa kültürüyle yakından ilgilenmiş ve onu benimsemiş bir ortamda yetişmiştir. Avrupa’nın kültürü ve yaşam tarzıyla büyüyen modern bir Türk ailesinde büyüyen Cem, eğitimini Lozan Üniversitesi’nde alarak Avrupa kültürünü daha yakından gözlemleme fırsatı bulmuştur. Bu süreçte, Fransızca ve İngilizce gibi dilleri iyice öğrenmiş ve Avrupa kültüründen derinden etkilenmiştir. Aynı zamanda, solculuk ve sosyal demokrasi idealleri büyük ölçüde Avrupa solu, özellikle de Fransız Sosyalist Partisi tarafından şekillendirilmiştir (BBC News, 2002).

Cem’in liderliği altında Türkiye’nin AB’ye tam üyelik adaylığını kazanması uluslararası alanda büyük bir itibar sağlamıştır. Helsinki zirvesinde Türkiye’nin tam üyelik için aday ilan edilmesi, Cem’in liderliğindeki dış politika başarısının bir sonucudur. Cem, Türkiye’nin AB üyeliğine olan bağlılığını her zaman dile getirmiş ancak bu hedefin takıntı haline gelmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Önceki Türk hükümetlerini, AB üyeliği konusunda yetersiz kalmakla eleştirmiş ve Türkiye’nin

ikinci sınıf uygulamalara razı olmasını eleştirmiştir. Ona göre, Türkiye hem Avrupalı hem de Asyalı bir kimliğe sahiptir ve her iki kimliğin de önemli olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin Avrupalı kimliği, tarihsel ve coğrafi olarak köklü bir temele dayanmaktadır ve Türkiye'nin çağdaş Avrupa kültürüne entegre olma çabaları önemli bir yer tutmaktadır.

İsmail Cem'in öncelikli hedefi, Türkiye'nin geleneksel AB politikasını değiştirmek ve AB ilişkilerini Türk dış politikasının merkezi bir unsuru haline getirmektir. Cem'in bu politikası, bağımsız bir vizyon yerine siyasi bir strateji olarak nitelendirilebilir. Onun bakış açısına göre, Türkiye hem Avrupa Birliği'ne tam üye olabilir hem de Avrasya'da etkin bir devlet konumuna gelebilirdi. Cem, Avrupa'nın Türkiye'ye olan olumsuz bakışını ve üyelik sürecinde karşılaşılabilecek engelleri bilerek Türkiye'nin AB yetkilileriyle yaşadığı sorunları kullanarak bir korkutma stratejisi geliştirmiştir (Dündar, 2012: 219).

Bu strateji, 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde istenilen etkiyi yaratamadı ancak Cem'in kararlı duruşu ve cesur açıklamaları sonucunda 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye tam üyelik adaylığı statüsü verildi. Cem'e göre, bu başarı soğuk ve gerçekçi bir kar-zarar hesabının yanı sıra AB'ye karşı kendine güvenen bir tavır sergilemenin sonucuydu (Dündar, 2012: 208-209).

Cem, Türkiye'nin AB üyeliğini savunmasına rağmen, artan İslamofobi ve Avrupa halkının Türkiye'nin üyeliğine olumsuz bakması nedeniyle Türkiye'nin tam üyelik sürecinin zor olacağını kabul etmiştir. Ancak Cem, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini ve halkının AB'ye katılım konusundaki şüphelerini anlayarak Türkiye'nin AB standartlarına ulaşma çabalarının devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır (Çarkoğlu, 2003).

4.1.6. İsmail Cem'in vefatı

İsmail Cem, 26 Aralık 2006'da akciğer kanseri tedavisi için İstanbul Cerrahi Hastanesi'ne yatırılmış ve enfeksiyon nedeniyle yoğun bakıma alınmıştır. 15 Ocak'tan itibaren antibiyotik tedavisi görmüştür. Ne yazık ki, 24 Ocak 2007'de saat 09:50'de vefat etmiştir. Cenazesine Yunanistan eski Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu da katılmış ve Zincirlikuyu Mezarlığı'ndaki kabrine çiçek ve toprak atmıştır. Papandreu, 9 Ekim 2009'da gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında,

İsmail Cem'in Türkiye-Yunanistan dostluğunu başlatmasından dolayı mezarına zeytin dalı getirmiştir.

İsmail Cem'in anısını yaşatmak amacıyla, 2010 yılında Antalya Büyükşehir Belediyesi ve Antalya Kültür Sanat Vakfı (AKSAV) tarafından İsmail Cem Televizyon Ödülleri düzenlenmeye başlanmıştır.

4.1.7. İsmail Cem'in yayımlanmış eserleri

- *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, Ankara, 1974.
- *Türkiye Üzerine Araştırmalar*, Cem Yayınevi, Ankara, 1970.
- *12 Mart 2 cilt*, Cem Yayınevi, Ankara, 1973.
- *TRT'de 500 Gün*, Cem Yayınevi, Ankara, 1975.
- *Siyaset Yazıları*, Cem Yayınevi, Ankara, 1980.
- *Geçiş Dönemi Türkiye'si 1981-1984*, Cem Yayınevi, Ankara, 1984.
- *Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Sosyalizm Nedir, Ne Değildir ve Uygulanabilirliği*, Can Yayınları, İstanbul, 1984.
- *Mevsim Mevsim Fotoğraflar*, Ankara, 1985.
- *21. Yüzyılda Türkiye*, Cem Yayınevi, Ankara, 1992.
- *Türkiye'de Sosyal Demokrasi, Engeller ve Çözümler*, Cem Yayınevi, Ankara, 1987.
- *Yeni Sol, Sol'daki Arayış*, Cem Yayınevi, Ankara, 1994.
- *Gelecek İçin Denemeler*, Can Yayınları, İstanbul, 200.
- *Türkiye, Avrupa, Avrasya I, Strateji-Yunanistan-Kıbrıs*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- *Avrupa'nın Birliği ve Türkiye*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

4.2. İsmail Cem'in dış politika anlayışı bağlamında Türkiye-AB ilişkileri

İsmail Cem'in Türkiye Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı dönemde, Avrupa'nın Türkiye üzerindeki tarihsel ve kültürel etkileri, Türk dış politikasının yeniden şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Cem, Avrupa ile olan ilişkilerin tarihsel boyutlarını sorgulayarak Türkiye'nin bu ilişkilerden daha etkili bir şekilde yararlanabileceğini savunmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin Avrupa ile olan ilişkilerindeki yanlışları, tarihsel tercihler ve bu tercihlerin yetersiz sorgulanışını eleştirmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecini değerlendirirken, bu sürecin sadece Türkiye için değil, aynı zamanda Avrupa Birliği için de faydalar sağlayacağını öne sürmüştür. Cem, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin, Avrupa'nın eksik yanlarını tamamlayabileceğini ve potansiyel bir birleşmenin sadece Türkiye-Avrupa ilişkileri için değil, aynı zamanda genel insanlık için de gelişme sağlayacağını belirtmiştir (Cem, 2005: 137).

Cem, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde karşılaştığı sorunların, yüzyıllar süren karşıtlıklar ve komplekslerin bir yansıması olduğunu ifade etmiştir. Avrupa'nın Türkiye'ye yönelik yaklaşımında zaman zaman Haçlı Seferleri'nin etkisiyle şekillenen bir tutum sergilendiğini, bu yaklaşımın Avrupa'nın bazı çevrelerinde Türkiye'ye karşı bir sevgisizlik körüklediğini vurgulamıştır. Ancak Cem aynı zamanda, Avrupa'nın tümü üzerinden genelleme yapmanın yanlış olacağını, olumlu yaklaşımların da mevcut olduğunu belirtmiştir (Cem, 2000a: 251).

Cem, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinin, Avrupa'nın kendi iç çıkarları doğrultusunda gerçekleşeceğini savunmuştur. Türkiye'nin üyeliği, Avrupa ile ilişkilerde saygı gösterilmesi ve kendi çıkarlarının korunması temelinde yürütülürse, Türkiye'nin Avrupa'ya getireceği farklılık, Avrupa'nın yeni ülkelere ve yeni hedeflere açılmasını kolaylaştıracağı için olumlu sonuçlar doğuracaktır (Cem, 2000a: 253-254). Bu bağlamda, Türkiye'nin Avrupalı kimliği ve 700 yıllık tarihi, Avrupa ile olan ilişkilerde bir avantaj olarak kullanılabilirliği ve Türkiye'nin AB üyeliğinin, Türkiye'nin tarihi-kültürel mirasını akılcı ve laik bir yaklaşımla kullanma stratejisiyle uyumlu olduğunu belirtmiştir. Cem'in dış politikadaki bu çok boyutlu yaklaşımı, Türkiye'nin uluslararası alanda etkin bir aktör olarak pozisyonunu güçlendirmeyi amaçlamıştır (Engin, 2009: 56).

4.3. İsmail Cem öncesi Türkiye-AB ilişkileri ve diplomatik gelişmeler

1990'lı yıllar, Avrupa'da önemli politik değişikliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1990 yılında Batı ve Doğu Almanya'nın birleşmesi, 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kuruluşu, Avrupa'daki siyasi yapıyı köklü bir şekilde değiştirmiştir. Bu süreçte, 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan Maastricht Antlaşması ile Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği'ne dönüşmüştür. Bu antlaşmayla birlikte, Avrupa Birliği'nin ekonomik odaklı yapısından siyasi bir yapıya evrilmesi ve Ortak Dış Güvenlik Politikası'nın temel bir politika olarak benimsenmesi süreci başlamıştır. Bu siyasi evrim, SSCB'nin dağılmasının doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Loğoğlu, 2014: 178).

Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği anlaşması, ilişkilerdeki en umut verici gelişme olarak kabul edilmektedir. Bu anlaşma ile Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ticaretteki kısıtlamalar kaldırılmış ve ortak dış politika uygulamalarına başlanmıştır. Ancak bu süreçte Türkiye'deki terör sorunu ve Yunanistan ile olan anlaşmazlıklar, Avrupa Birliği ile ilişkilerde zorluklar yaratmıştır. Bunun yanı sıra, Avrupa Birliği'nin Türkiye'den talepte bulunduğu, hukukun üstünlüğü, asker-sivil ilişkileri, demokratikleşme ve insan hakları alanlarındaki reformlar ve iyileştirmeler de önemli gündem maddeleri arasında yer almıştır (Tekeli ve İlkin, 2000: 159-162).

1996'da Gümrük Birliği ile yükselen Avrupa Birliği'ne yönelik umutlar, 1997 yılında gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nde büyük bir darbe almıştır. Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmediği gerekçesiyle Türkiye, adaylık statüsü kazanamamış ve Avrupa Birliği ile ilişkilerini askıya almıştır. Türkiye, 1999 yılında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği adaylık statüsünü kazanmış ve dış politikasını bu doğrultuda şekillendirmeye devam etmiştir. 1997-1999 seneleri arasında, Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikalarında dikkate değer değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde AB'nin genel genişleme stratejisinde meydana gelen değişiklikler, Türkiye'nin Avrupa Birliği'yle olan ilişkilerinde de önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir (Ateş, 2019: 27-28).

4.3.1. Kardak Krizi (25 Aralık 1995–31 Ocak 1996)

Kardak krizi, Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Kriz, 1995 yılının 25 Aralık tarihinde, Figen Akad adlı Türk ticaret gemisinin Kardak kayalıklarına oturması ile başlamış ve ardından yaşanan uzun süreli tartışmalarla devam etmiştir. Ertesi gün, Ömür isimli Türk kurtarma şirketi tarafından gemi kurtarılarak Güllük limanına çekilmiştir. Aynı gün içinde Yunanistan Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'ye nota verilmesi ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın verilen bu notaya karşılık Kardak Kayalıklarının Osmanlı Devleti tapu arşiv kayıtlarında yer aldığını ve halen Türk egemenliği altında olduğunu belirten bir nota vermesi ile diplomatik bir gerilim başlamıştır. Yunanistan, 10 Ocak 1996 tarihinde Türkiye'nin büyükelçiliğine bir nota daha vererek durumu tırmandırmıştır (Mumcu, 2013: 235).

26 Ocak 1996 tarihinde, Kelemez Adası Belediye Başkanı Dimitris Diakomihalis, Yunan televizyon kanalı *Antenna* çalışanları, bir grup ada sakini ve Kelemez Papazı tarafından kayalıklara Yunan bayrağının dikilmesi ve ertesi gün *Hürriyet Gazetesi'nden* iki Türk gazetecinin helikopterle kayalıklara gelip Yunan bayrağını indirerek Türk bayrağını dikmeleriyle kriz daha da tırmanmıştır. Yunan komandolarının 29 Ocak 1996 tarihinde kayalıklara çıkması ve Türk komandolarının ertesi gün Batı Kardak kayalıklarına çıkarak karşılık vermesi, iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Ancak 31 Ocak sabahına kadar yapılan görüşmeler sonucunda her iki taraftan komandolar kayalıklardan çekilmiş ve bölgeyi terk etmişlerdir (Ateş, 2019: 28-31).

Bu krizin müzakerelerinde açık müzakereler yapılamamış, ancak ABD'nin kolaylaştırıcı rol oynayarak karşılıklı amaç ve algıları yumuşatma çabaları sonuç vermiştir. Türkiye dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in liderliğinde, karşılık verme pozisyonundayken, Yunanistan'ın iç politikada yaşadığı sorunlar nedeniyle Genelkurmay Başkanı Hristos Limberis kriz sonrasında görevden alınmıştır. Türkiye'nin milli suları içinde olduğunu savunduğu Kardak, Yunanistan tarafından ise el konulmuş Yunan toprağı olarak görülmüştür (Mumcu, 2013: 235).

AB'nin bu süreçte Yunanistan'a verdiği destek, krizin sadece iki ülke arasında değil, aynı zamanda Türkiye-AB ilişkilerine de etki ettiği anlamına gelmektedir. Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'yi sert bir dille eleştirmesi

ve AB üyesi Yunanistan'a açık destek vermesi, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde önemli bir gerilim noktası oluşturmuştur (Erdoğan, 2013:6). 1996 yılındaki AB Dışişleri Bakanları toplantısında, Kardak Krizi'nin çözüm sorumluluğunun Türkiye'ye ait olduğu ve Lahey Adalet Divanı'na başvurması gerektiği yönünde kararlar alınmış, bu durum Yunanistan'ın Türkiye'nin AB ile ilişkilerini daha da zorlaştırmasına neden olmuştur. Bu durum, Yunanistan'ın AB içerisinde Türkiye'ye yönelik engellemeleri kurumsallaştırdığı ve Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde önemli sorunlara yol açtığı bir dönemi başlatmıştır (Birand, 2005: 372).

4.3.2. Dublin Zirvesi (13-14 Aralık 1996)

1990'lı yılların ortalarında, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkileri, 13-14 Aralık 1996 tarihinde Dublin'de gerçekleştirilen AB Zirvesi esnasında önemli bir döneme girmiştir. Bu zirve, İç ve Doğu Avrupa ile Baltık ülkelerinin yanı sıra Malta ve Kıbrıs'ın da katılımıyla gerçekleşmiş ve Ege sorunu ile insan hakları standartlarının yükseltilmesi gibi konular ilk kez gündeme getirilmiştir. Tansu Çiller, bu zirvede Türkiye'nin AB'nin yeni genişleme politikalarının dışında bırakılmayacağını vurgulamıştır (Topal, 2009).

Ancak asıl önemli gelişme, 29 Ocak 1997'de Roma'da beş AB ülkesinin (Fransa, İspanya, İngiltere, Almanya, İtalya) liderleriyle yapılan toplantıda yaşanmıştır. Tansu Çiller, Gümrük Birliği'nin gerçekleşmiş olmasını temel alarak Türkiye'nin tam üyeliği için net bir tarih verilmesini talep etmiş, ancak AB liderleri, Kopenhag Kriterleri'nin yerine getirilmesi gerektiğini ve bu şartlar sağlanmadan üyelik sürecinin ilerlemeyeceğini belirtmişlerdir. Bu yanıt, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde yeni bir gerilim dönemini başlatmıştır (Çakmak, 2014: 160-161).

4 Mart 1997'de Brüksel'de gerçekleştirilen Hristiyan Demokrat Partileri zirvesinde ise, dönemin Belçika Başbakanı Martens, Avrupa uygarlığının yapılanmasında Türkiye'nin bir yerinin olmadığını ifade etmiş ve bu durum, Avrupa'da, özellikle laik kesimde büyük bir tartışma yaratmıştır. Bu tartışmalar, Avrupa'nın Türkiye'ye bakışını kimlik ve kültürel farklılıklar ekseninde ikiye bölmüş, bazı kesimler Türkiye'nin farklılığı nedeniyle üyeliğe karşı çıkarken, diğerleri eğer Türkiye Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirirse üyeliğe hak kazanabileceğini savunmuşlardır (Ateş, 2019: 33-34).

15 Temmuz 1997’de Amsterdam Zirvesi’nde imzalanan Amsterdam Anlaşması sonrasında AB, yeni bir genişleme stratejisi belirlemiş ve bu çerçevede “Gündem 2000” adında bir metin kabul edilmiştir. Bu metin, AB’nin yeni genişleme koşullarını ve planlamasını detaylandırmış, ancak Türkiye’nin siyasi yapısının Avrupa müktesebatını uygulama kapasitesine sahip olduğunu, ancak insan hakları ve özellikle ifade özgürlüğü ile kişi hakları alanlarında yetersiz kaldığını belirtmiştir. Ayrıca, Güneydoğu’daki terörle mücadelede daha ılımlı bir yaklaşım benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Aktan, Dileyici ve Özkıvrak, 2004).

Sonuç olarak “Gündem 2000” raporu, Türkiye’nin AB genişleme sürecinde yer almamasının gerekçelerini ortaya koymuş, bu durum Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir gerginlik dönemini başlatmıştır. Türk hükümeti, bu rapora tepki göstererek AB’nin Türkiye ile ilgili olumsuz tutumunun, daha önce ilerletilen ilişkilerle çeliştiğini ifade etmiştir.

Mesut Yılmaz’ın başbakanlığı döneminde, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde önemli diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. Yılmaz, göreve geldikten sonra Almanya Başbakanı Helmut Kohl’den destek talep etmiş, ancak Kohl, iç politikadaki seçim kaygıları nedeniyle Türkiye’ye açık destek sunmaktan kaçınmıştır. Ayrıca, 27 Kasım 1997 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen bir görüşmede Lüksemburg Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile Mesut Yılmaz bir araya gelmiştir. Bu toplantı, yaklaşan Lüksemburg Zirvesi’nin Türkiye açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceğinin bir işareti olarak değerlendirilmiştir. Lüksemburg Başbakanı’nın İstanbul’dan ayrıldıktan sonra yapmış olduğu, “İşkenceci bir ülke tam üye olamaz” şeklindeki açıklaması, iki ülke arasındaki tansiyonu daha da artırmıştır (Birand, 2005: 376).

Türkiye, Lüksemburg Zirvesi’ne sadece iki gün kala, tüm AB ülkelerine yönelik yoğun bir diplomatik çaba içine girmiştir. Başbakan Mesut Yılmaz ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Yunanistan hariç tüm AB ülkelerinin başbakanlarına ve Almanya, Fransa, İtalya’nın cumhurbaşkanlarına mektuplar göndererek Türkiye’nin adaylık süreci için destek talep etmişlerdir. Cumhurbaşkanı Demirel, mektuplarında, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’nın istikrarı ve güvenliğine sağladığı katkıları vurgulayarak zirvede alınacak olumsuz bir kararın Avrupa’ya zarar vereceğine ve Türk halkını inciteceğine dikkat çekmiştir. Başbakan Yılmaz ise, Türkiye’nin genç ve dinamik nüfusunun AB’ye katkı

sağlayacağını belirterek Türkiye'nin Lüksemburg Zirvesi'nde aday ülkeler arasında dahil edilmesi için destek istemiştir (Birand, 2005: 376).

Bu diplomatik girişimler, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde kritik bir dönemeçte gerçekleşmiş ve Türkiye'nin AB genişleme sürecine dahil edilme talebi, AB içerisinde farklı tepkilerle karşılanmıştır. Türkiye'nin bu çabaları, Avrupa içindeki farklı siyasi aktörler arasında çeşitli tartışmalara ve değerlendirmelere neden olmuştur. Bu süreç, Türkiye-AB ilişkilerinin karmaşıklığını ve çok boyutluluğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir.

4.4. İsmail Cem dönemi

1990'lı yıllar, Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye ilişkilerinde yoğun bir dönem olmuştur, özellikle 1996 yılında Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasında Gümrük Birliği'nin hayata geçirilmesi bu ilişkilerin dönüm noktasıdır. Türkiye, AB üyesi olmaksızın Gümrük Birliği'ne dâhil olan tek ülke olmuştur (Bozkurt, 1993). 1997 yılında, AB'nin gelecekteki genişleme stratejisini belirleyen "Gündem 2000" raporu yayınlanmış, ancak Türkiye bu raporda aday ülkeler arasında yer almamıştır. Türkiye, rapora itiraz ederek AB-Türkiye ilişkilerinin mevcut durumunun müktesebata uygun olmadığını dile getirmiştir. Türkiye, resmi olarak genişleme sürecine dâhil edilmesi, diğer adaylarla eşit statüde bir Daimî Konferans'a katılma hakkının tanınması gerektiğini vurgulamıştır (Luxembourg Summit, 1997).

12-13 Aralık 1997 tarihinde toplanan Lüksemburg AB Zirvesi'nde, Birliğin beşinci genişleme dalgası kararları alınmış, ancak Türkiye yine aday ülkeler arasında gösterilmemiştir. Zirvede Macaristan, GKRY, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Slovenya ve Estonya ile üyelik görüşmelerinin başlatılacağı, Romanya, Letonya, Bulgaristan, Slovakya ve Litvanya ile ise ileri bir tarihte üyelik görüşmelerinin başlatılacağı kararı alınmıştır. Buna karşın, Türkiye'nin tam üyeliğe uygunluğu teyit edilmiş ve bir katılım politikası belirlenmesine karar verilmiştir. Ayrıca, Yunanistan ile bağların geliştirilmesi ve Kıbrıs Sorununa nihai bir tablo bulunması, ilişkilerin sağlaştırılmasının ön koşulu olarak belirtilmiştir (Karpuzcu, 2022: 18).

Türkiye, Lüksemburg Zirvesi'nden çıkan kararları yanlı olarak nitelendirerek AB ile ilgili iç meseleleri, özellikle Kıbrıs Sorunu ve Türk-Yunan ilişkileri gibi konuları müzakere etmeyeceğini açıklamıştır. Ayrıca, 1998 yılında düzenlenecek

Avrupa Konferansı'na katılmayacağını ve siyasi kanalları da askıya alacağını beyan etmiştir. Türkiye'nin bu tepkileri, özellikle Kıbrıs Sorunu ve Yunan-Türk ilişkilerinin çözülmesi gerektiği vurgusuna dayanmaktadır. İsmail Cem'in döneminde, Türk dış politikasının AB ile ilişkilerde daha aktif ve etkili bir diplomasi izlediği, ancak bazı konularda AB ile karşı karşıya geldiği görülmektedir. Özellikle, Cem'in Türk-Yunan ilişkilerini ve Kıbrıs Sorununu AB ilişkilerinden ayrı tutma çabalarına rağmen, bu konuların AB politikaları içinde merkezi bir yer tutmaya devam ettiği belirtilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin AB politikalarıyla olan karmaşık ilişkisini ve bu ilişkilerdeki zorlukları yansıtmaktadır.

1998 yılı, Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye arasındaki ilişkilerde önemli gelişmelere sahne olmuştur. AB, 3 Mart 1998 tarihinde, Türkiye'nin önceden talepte bulunduğu "Türkiye için Avrupa Stratejisi" başlıklı katılma öncesi strateji belgesini yayımlamıştır. Bu belge, Türkiye'nin AB üyelik sürecine yönelik somut adımların atılmasını öngörmekteydi. Haziran ayında gerçekleştirilen Cardiff Zirvesi'nde, Türkiye düzenli olarak hazırlanacak olan izleme raporlarından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Bu zirve, siyasi diyalogun askıya alınmasından sonra Türkiye'nin AB ile ilişkilerini yeniden canlandırma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Kabaalıoğlu, 1999:142).

22 Temmuz 1998 tarihinde Türkiye, AB ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olarak "Türkiye ile AB Arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesi için Strateji" isimli belgeyi Avrupa Komisyonu'na sunmuştur. Bu belge, ticari ve ekonomik iş birliğinin artırılmasını hedefleyerek siyasi alandaki gerginliklerin diğer iş birliği alanlarını olumsuz etkilemesini önlemeyi amaçlamaktadır. 1998 yılı Kasım ayında Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin 1998 İlerleme Raporunu yayımlamıştır. Rapor, Türkiye'nin izlediği dış politikanın sonuçlarını ve ilişkilerdeki gelişmeleri özetlemekte, aynı zamanda Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik atılan adımların bir yansıması olarak kabul edilmektedir (Kabaalıoğlu, 1999:142).

Bu süreçte İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olarak izlediği politika, "karşı taraftan gelecek her olumlu adıma, iki olumlu adımla cevap verme ilkesi" çerçevesinde şekillenmiştir. İsmail Cem'in bu politikası, AB'nin Türkiye'ye yönelik katılım öncesi strateji belgesini yayımlamasının ardından Türkiye'nin de ilişkileri iyileştirme yönünde somut adımlar atmasını teşvik etmiştir. Bu karşılıklı adımlar, Türkiye-AB ilişkilerinde 1997 yılında yaşanan gerginliklerin ardından diyalog ve iş

birliğinin yeniden tesis edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreç, İsmail Cem'in diplomasisinin etkin bir şekilde uygulandığını ve Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde daha aktif bir rol üstlendiğini göstermektedir (Cem, 2004).

Gümrük Birliği'nin 1 Ocak 1996'da hayata geçirilmesiyle Türkiye'de, AB ile tam entegrasyon yolunda hızlı adımlar atılacağına dair bir umut yeşermiştir. Ancak beklenen ilerleme bir dizi engelle karşılaşmıştır. İlk olarak 1996'daki Kardak Krizi sonrasında Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik muhalefeti artmış ve AB Bakanlar Konseyi'nde Türkiye'nin sorumlu tutulduğu bir karar alınmıştır. Yunanistan, bu süreçte Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki ilerlemesini engellemek için vetosunu aktif olarak kullanmıştır. İkinci bir faktör olarak Avrupa Parlamentosu, Türkiye'de insan hakları ve demokrasi alanındaki sorunları gerekçe göstererek baskı ve denetimleri yoğunlaştırmıştır. AB'nin kendi iç meselelerine odaklanması da Türkiye'nin üyelik sürecini gölgede bırakmıştır. Türkiye'de ise AB ile bütünleşme konusu, kamuoyu, akademisyenler, basın ve yöneticiler arasında ikinci plana düşmüştür (Baykal ve Arat, 2002: 340-343).

Gümrük Birliği sonrasında, Türkiye'nin AB üyeliği konusunda bir beklenti oluşmuş, ancak 29 Ocak 1997'de gerçekleşen başbakanlar düzeyindeki toplantı esnasında, Başbakan Tansu Çiller'in tam üyelik yolunda net tarih talebine üye ülkeler, özellikle Almanya, olumsuz yanıt vermiştir. AB, Türkiye'nin gümrük birliği çerçevesinde ilişkilerini sürdürmesi ve Kopenhag Kriterleri'nde somut adımlar atması gerektiğini belirtmiştir (Baykal ve Arat, 2002: 340-344).

4.4.1. “Gündem 2000” Raporu

16 Temmuz 1997 tarihli, Komisyon tarafından yayımlanan “Gündem 2000” raporu, AB'nin genişleme sürecini değerlendirmekte ve bu süreçte aday ülkelerle müzakerelerin başlatılmasını önermektedir. Bu rapor, Kopenhag siyasi kriterlerini en başarılı şekilde yerine getiren Çek Cumhuriyeti, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Polonya, Estonya, Macaristan ve Slovenya ile ilk evre müzakerelerin başlatılmasını önerirken, ikinci evrede Romanya, Litvanya, Slovakya, Letonya ve Bulgaristan ile başlaması öngörülmüştür (Erçin, 2002: 105-106).

Raporda, Türkiye farklı bir başlıkta değerlendirilmiş ve Gümrük Birliğinin etkin bir biçimde işlediği, AB-Türkiye bağlarının ilerlemesinde nirengi noktası oluşturduğu açıklanmıştır. Ancak siyasal durumun, 5 Mart 1995 tarihli Gümrük

Birliği kararında öngöröldüğü gibi mali iş birliği ve siyasi diyalogun sürdürölmesine imkân vermediği vurgulanmıştır. Gümrük Birliği, Türkiye ekonomisinin AB müktesebatı ile uyum sağlama kapasitesini göstermesine rağmen, makroekonomik istikrarsızlığın kaygı verici olduğu ifade edilmiştir (European Commision, 1997). Ayrıca, insan hakları, demokratikleşme, Yunanistan ile ilişkiler ve Kıbrıs sorunu gibi siyasi alanlardaki problemler de raporda dile getirilmiştir.

Raporda Türkiye'nin adaylık ehliyeti teyit edilmiş; Ancak tam üyelikle alakalı belirli tarih veya süreç belirtmekte ısrarla kaçınılmıştır (Baykal ve Arat, 2002: 344-345). Türkiye'nin ikinci genişleme grubunda adının geçmemesi, ölkede büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Türk yetkilileri bu bağlamda, Türkiye'nin genişleme sürecine dâhil edilmesi için Aralık 1997'deki Lüksemburg Zirvesi öncesinde rapordaki önerilerin değiştirilmesi yönünde yoğun çabalar sarf etmişlerdir (Birand, 2005: 376-381).

Bu çabalar, Türkiye'nin Avrupa entegrasyon sürecindeki kararlılığını ve AB üyelik sürecindeki zorluklarla başa çıkma azmini göstermektedir. Türkiye'nin bu süreçteki mücadelesi, AB ile olan ilişkilerini derinleştirme ve çeşitli zorlukları aşma yönündeki sürekli çabalarını yansıtmaktadır.

Avrupa Komisyonu tarafından "Gündem 2000" ile eş zamanlı olarak açıklanan "Bildirim" dokümanı, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesini hedeflemektedir. Bu çerçevede, ilişkilerin Gümrük Birliği ötesine geçecek şekilde geliştirilmesi önerilmiştir. Gümrük Birliği, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için sağlam bir temel teşkil etmektedir; ancak siyasi durum, 6 Mart 1995 tarihinde kararlaştırıldığı şekilde mali iş birliği ve siyasi diyalogun sürdürölmesine olanak sağlamamaktadır. Gümrük Birliği'nin uygulanması, Türkiye'nin AB müktesebatını başarıyla üstlenebileceğini göstermiş olmasına karşın, ekonominin makroekonomik istikrarsızlık durumu devam etmektedir (AB Bakanlığı, 2007; DPT, 2007).

Siyasi konularda, insan hakları ve güneydoğu sorunu ile ilgili bilinen görüşlerin tekrarlanması ve bu sorunlara askeri değil, siyasi çözümler bulunması gerektiği vurgulanmıştır. "Gündem 2000"de Türkiye'ye yönelik yapılan değerlendirmeler, Avrupa Komisyonunun 1989'da hazırladığı görüş raporundan farklı bir nitelik taşımamaktadır. Geçen süre zarfında, tam üyelik Türkiye'nin hedefi

olarak kalmış, AB ise Türkiye'yi sorunlu ve stratejik bir bölgede önemli ve iyi ilişkiler kurulması gereken bir ortak olarak görmeye devam etmiştir (Yiğit, 2006: 106).

Türkiye, "Gündem 2000" belgesinin açıklanmasını takiben AB'nin belgede ifade edilen pozisyonunu değiştirmesi için yoğun çaba içine girmiştir. Bu çabaların bir parçası olarak Türkiye öncelikle Brüksel'e Kıbrıs ile müzakerelere başlanmasının adadaki sorunun çözümünü olumsuz etkileyeceği mesajını iletmiştir. "Gündem 2000" belgesinde AB'nin Türkiye'ye tam üyelik verme niyetinde olmadığını, ilişkilerin Gümrük Birliği çerçevesinde yürütülmesi yönünde bir yaklaşımı benimsediklerini çeşitli platformlarda ifade etmişlerdir. Bu durum, Türkiye-AB ilişkilerindeki mevcut dinamiklerin yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

4.4.2. Lüksemburg Zirvesi (12-13 Aralık 1997)

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nde, Avrupa Birliği'nin genişleme süreci ve parasal ve ekonomik birliğin tesisiyle alakalı konular ele alınmıştır. Zirvede, "Gündem 2000" raporu doğrultusunda, Kıbrıs Rum Kesimi, Macaristan, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Polonya'dan oluşan birinci grup ülkelerle Nisan 1998'de üyelik müzakerelerinin başlaması kararlaştırılmış, Slovakya, Letonya, Romanya, Litvanya ve Bulgaristan ile ise daha sıkı ekonomik iş birliği kurulması amaçlanmıştır. Bu ülkelerin müzakere süreçlerinin bir süreliğine beklemesi gerektiği belirtilmiştir (Uysal, 2001: 146-148; Birand, 2005: 384).

Zirve sonuç bildirgesinde Türkiye ile alakalı olarak Avrupa Konseyi'nin Türkiye'nin tam üyeliğe uygun olduğunu teyit ettiği, ancak Türkiye'nin müzakerelere başlayabilecek siyasi ve ekonomik koşullarının henüz sağlanmadığı belirtilmiştir (Karluk ve Tonus, 2004). Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin güçlendirilmesi, insan hakları, azınlıklara saygı, Yunanistan ile istikrarlı ilişkiler kurulması ve Kıbrıs'ta siyasi bir çözüme ulaşılması gibi dört ana konuda ilerleme kaydedilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Baykal ve Arat, 2002: 346; Birand, 2005: 384-385).

Ayrıca, Avrupa Birliği değerlerini benimsemiş Avrupa devletlerini bir araya getirecek Avrupa Konferansı düzenlenmesine karar verilmiş, konferans üyelerinin

barış, güvenlik ve iyi komşuluk ilişkilerine dair taahhütlerini yeniden teyit etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin de dâhil edildiği ancak bazı özel koşulların getirildiği bir ortamda ele alınmıştır. Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmekte diğer aday ülkelerden geri kalmış olmasına rağmen, AB'nin Türkiye'ye tam üyelikte siyasi irade göstermediği eleştirilerine yol açmıştır (Arsava, 2008: 851-853; Karakılıç, 2004: 732-735; Baykal ve Arat, 2002: 347; Birand, 2005: 381-383).

Zirve sonrası ortaya çıkan sonuçlar, Türkiye'nin tam üyeliğe hak kazandığını teyit etmiş, ancak üyelik için gerekli şartların henüz karşılanmadığına işaret etmiştir. Zirve sonrasında Türkiye, AB ile olan siyasi diyalogunu geçici olarak askıya almış, AB'nin yaklaşımında değişiklik olmadığı sürece politik konuların ele alınmayacağını açıklamıştır (Cem, 2005: 61-63; Baykal ve Arat, 2002: 344-347). Türkiye'nin Konferans'a katılmama kararı da bu süreçte alınmıştır, bu durum Türkiye'nin AB politikalarına olan tepkisini göstermiştir.

4.4.3. Lüksemburg sonrası Türkiye-AB ilişkileri

Lüksemburg Zirvesi ardından yaşanan gelişmeler, Türkiye-AB ilişkilerinde önemli dönemeçlerden birini oluşturmuştur. AB, kısa bir süre içerisinde Türkiye ile ilişkileri kesmenin uygunsuz olduğunu fark etmiş, küresel gelişmeler ve Türkiye'deki değişiklikler AB'nin tutumunda değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Özellikle Kosova Krizi sırasında Türkiye'nin gösterdiği stratejik önem ve Washington'un Türkiye'yi bölgedeki sorunların çözümünde kilit ülke olarak göstermesi, Almanya'da Sosyal Demokratların iktidara gelmesi, Türkiye'nin iç reformlara yönelik adımları, Başbakan Ecevit'in Almanya'ya gönderdiği, reformlara devam edileceğini taahhüt eden mektup, Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve idam edilmeyeceğinin gösterilmesi, Yunanistan'ın Simitis-Papandreu hükümeti altında AB ile uyum politikasını benimsemesi ve 17 Ağustos Depremi sonrası Türk ve Yunan toplumları arasında yakınlaşma yaşanması gibi etkenler AB'nin Türkiye politikasını yeniden şekillendirmesinde etkili olmuştur (Birand, 2005: 391-392).

Bu süreçte AB, Türkiye'nin tepkilerini yumuşatmak amacıyla "Türkiye için Avrupa Stratejisi"ni 4 Mart 1998'de açıklamış, Türkiye'nin AB'nin çeşitli programlarına katılımını öngören bu belgede ilişkilerin geliştirilmesi vurgulanmıştır (Çalış, 2006: 360-362; Baykal ve Arat, 2002: 347-348). 1998 yılında gerçekleştirilen

Cardiff ve Viyana zirveleri sırasında Türkiye ile ilgili yapılan değerlendirmeler ve ilerleme raporları, AB ile Türkiye arasındaki siyasi diyalogun yeniden canlandırılmasına yönelik çabalara işaret etmiştir. Özellikle Cardiff Zirvesi'nde Türkiye'ye yönelik mali destek konusunda AB Bakanlar Konseyi'ne çağrı yapılmıştır (Baykal ve Arat, 2002: 349).

1999 yılına gelindiğinde, Yeşiller ve Sosyal Demokratlar'ın Almanya'da iktidar olması ve Avrupa Birliği Dönem Başkanlığı'nın Almanya'ya geçişi, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde olumlu beklentiler yaratmıştır. Ancak Yunanistan ve bazı AB üyelerinin çekinceleri nedeniyle Köln Zirvesi'nde Türkiye'nin beklentilerini karşılayacak bir metnin kabul edilmesi engellenmiştir (Erçin, 2002: 107-108; Karakılıç, 2004: 736).

1999 İlerleme Raporu'nda, Türkiye'nin azınlıkların korunması ve insan hakları alanlarındaki eksiklikleri belirtilmiş, MGK'nın siyasi hayattaki rolüne dikkat çekilmiş fakat Türkiye tam üyeliğe aday olarak gösterilmiş ve katılım öncesi ortaklık önerilmiştir. Bu öneriler, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik yolunda karşılaştığı zorlukları ve yapması gereken reformları gözler önüne sermiştir (Baykal ve Arat, 2002: 349; Erçin, 2002: 105-108; DPT, 2000: 142).

4.4.4. Cardiff Zirvesi (15-16 Haziran 1998)

Lüksemburg Zirvesi'nde alınan "Türkiye'yi genişleme sürecinin dışında bırakma" kararı sonrasında, Türkiye'nin durumunun İngiltere'nin dönem başkanlığı döneminde iyileşeceği ve altı ay sonra gerçekleştirilecek olan Cardiff Zirvesi'nde bu durumun değişeceği beklentisi içerisine girilmiştir. Bu beklentiyle, Türk hükümeti, ülkenin "açık ve net bir şekilde on ikinci aday" olarak tanımlanmasını ve Türkiye'nin tam üyeliğine yönelik kesin bir program ve takvimin belirlenmesini talep etmiştir. Bu taleplerin karşılanmasına kadar Türkiye, Avrupa Birliği ile siyasi ilişkileri belirli konularda durdurma stratejisi izlemiştir. Bu süreçte hükümet, tavizsiz bir politika izlemiştir ve bu kez Avrupa Birliği, ilişkilerin normalleştirilmesi için çabalayan taraf olmuştur (Oktay, 1998: 22-23).

15-16 Haziran 1998 tarihlerinde düzenlenen Cardiff Zirvesi'nde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecine ilişkin önemli adımlar atılmıştır. Zirve sonunda yayımlanan başkanlık bildirisinin genişleme konusunu ele alan bölümünde Türkiye'ye yer verilmiş, ayrıca Avrupa Birliği Komisyonu'nun hazırladığı "Türkiye

için Avrupa Stratejisi” kabul edilmiştir. Bu stratejiye ilave olarak, Türkiye’nin ilerlemesini izlemek amacıyla Avrupa Birliği Komisyonu’nun bir ilerleme raporu hazırlaması da kararlaştırılmıştır. Cardiff Zirvesi’nin sonuç belgesinde, Türkiye’nin “üyelik için ehil” olduğuna dair önceki ifadelerden vazgeçilmiş ve bunun yerine Türkiye, “üyelik adayı” olarak tanımlanmıştır (Telli Üçler, 2014: 212).

Bu gelişmeler, Türkiye’nin AB ile olan ilişkilerinde önemli bir dönüşüm noktasını işaret etmekte olup, AB’nin Türkiye’ye yaklaşımında önemli bir yumuşama yaşanmıştır. Türkiye’nin AB üyelik sürecinde karşılaştığı zorluklar ve stratejik önemi, AB’nin politikalarında gözden geçirilmeler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu süreç, Türkiye’nin AB nezdindeki konumunu güçlendirme ve müzakere süreçlerinde daha etkin bir rol almasını sağlama potansiyeline sahiptir.

4.4.5. Viyana Zirvesi (12-13 Aralık 1998)

12-13 Aralık 1998 tarihlerinde gerçekleştirilen Viyana Zirvesi’nde, Türkiye’nin davet edilmemesi, Avrupa Birliği içindeki çeşitli dinamiklerin etkisini göstermiştir. Fransa, Hollanda ve Almanya’nın desteklemesine rağmen, Yunanistan’ın karşı çıkması sonucu oy birliği sağlanamamış ve Türkiye’nin AB üyeliğine resmi olarak aday gösterilmesi engellenmiştir. Bu durum, Türkiye’nin AB ile olan ilişkilerinde önemli bir engel olarak ortaya çıkmıştır (Oktay, 1998: 31).

Zirve ardından düzenlenen Avrupa Konferansı’na Türkiye, 11 üye devlet ile birlikte “11+1 formülü” adı altında katılmıştır. Ancak bu konferansın sonucunda da Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliğine adaylık sürecine dair olumlu bir sonuç elde edilmemiştir. Bu durum, Türkiye’nin AB genişleme sürecindeki konumunu ve zorlukları gözler önüne sermiştir (Telli Üçler, 2014: 212-213).

Bu olaylar, Türkiye-AB ilişkilerinin zorlu ve karmaşık yapısını ortaya koymakta, Avrupa Birliği’nin genişleme politikasında üye devletler arasındaki farklı çıkar ve görüş ayrılıklarının nasıl etkili olabileceğini göstermektedir. Türkiye’nin AB ile entegrasyon sürecindeki zorluklar, üye devletlerin iç politik dinamikleri ve dış politika stratejileri tarafından şekillendirilmekte, bu durum Türkiye’nin üyelik sürecini doğrudan etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’nin AB ile olan ilişkilerini daha etkin bir şekilde yönetebilmesi için üye devletlerle ikili ilişkilerini güçlendirmesi ve AB politikalarında etkin bir rol oynaması gerekmektedir.

4.4.6. Köln Zirvesi (4 Haziran 1999)

1999 yılının Haziran ayında toplanan Köln Zirvesi, Avrupa Birliği'nin dış ilişkiler ve güvenlik konularında daha aktif bir rol üstlenmeye yönelik kararlılığını vurgulamıştır. Ancak bu dönemde Türkiye'nin AB ile ilgili beklentileri önemli ölçüde azalmış, yaklaşan parlamento ve yerel seçimler nedeniyle de Türkiye'nin bu zirveye ilgisi sınırlı kalmıştır (Oktay, 1998: 34). Köln Zirvesi'nde Almanya safından sunulan, Türkiye'nin isteklerini karşılayabilecek özellikteki taslak metin, Fransa ve İngiltere'nin desteklerine rağmen Yunanistan ve diğer bazı üyelerin çekinceleri nedeniyle kabul edilmemiştir (AB Bakanlığı, 2007).

Lüksemburg ve Köln Zirveleri arasındaki süreçte, Türkiye tam üyelik sürecinde ciddi bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye karşı "ne içimizde ne dışımızdasınız" yaklaşımı, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecine olan ilgisini azaltmıştır. Bu esnada, 1998 Mart ayında Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile başlayan tam üyelik müzakereleri, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine ek bir balta vurmuştur (Telli Üçler, 2014: 212). Ancak 17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan İzmit depremi sonrasındaki süreçte, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkiler yeniden kıvılcımlanmaya başlamıştır. Bu doğal afet, AB'nin Türkiye'ye yönelik yardım ve desteklerini artırmasına ve iki taraf arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açılmasına olanak sağlamıştır (Oktay, 1998: 63).

Bu süreç, AB'nin Türkiye'ye karşı tutumunu yumuşatmasına ve ilişkilerin yeniden güçlenmesine katkıda bulunmuş, Türkiye'nin AB üyelik sürecindeki beklentilerini tekrar canlandırmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde yeni fırsatlar ve müzakere yollarının açılmasına önayak olmuştur.

4.4.7. Helsinki Zirvesi öncesi

1997 yılında Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyelik süreci konusunda yaşanan durgunluk, 1999 Helsinki Zirvesi'nde yeniden ivme kazanmıştır. Lüksemburg'da AB'nin kapılarını Türkiye'ye kapatan Avrupa, Helsinki'de bu kapıları tekrar aralamış ve Türkiye'nin tam üyelik süreci gündemin üst sıralarına yerleşmiştir. Bu dönemde, dünya basını ve Türkiye kamuoyu, AB ile ilişkilerin seyrini büyük bir merakla takip etmiştir (Telli Üçler, 2014: 211-212).

1999 yılında, DGM'nin askeri üyelerinden arındırılması, Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümetin Avrupa Birliği ülkeleri tarafından olumlu karşılanan ilk

adımı olmuştur (Yetkin, 2002: 23). Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemi ve AB politikalarındaki etkisi daha fazla fark edilmiş ve Türkiye'nin adaylık süreci bu perspektifte ele alınmıştır (Demirel, 2002: 57).

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi, Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Zirvede, Avrupa Birliği'nin genişleme sürecine dair hazırlıklar, Avrupa Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası, kamu sağlığı, organize suçlarla mücadele ve sürdürülebilir ekonomik büyüme gibi konular ele alınmıştır.

Helsinki'de, Türkiye'nin adaylık süreci ve müzakerelerin gelişimi, AB üye devletler tarafından onaylanmış ve Türkiye'nin aday ülke statüsü tescillenmiştir. AB, diğer aday ülkeler için uyguladığı Kopenhag Kriterleri'ni Türkiye'ye de uygulamaya karar vermiştir. Bu kriterler, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların korunması ve kabul görmesini teminat altına alan kurumların istikrarını; işleyen bir piyasa ekonomisi ve Avrupa Birliği içindeki rekabet baskısı ile başa çıkma kapasitesini ve siyasi, iktisadi ve parasal birliklerin amaçlarını kabullenme yükümlülüklerini içermektedir (Telli Üçler, 2014: 212-214).

Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'ye Kıbrıs ve Ege ile ilgili şartları içeren bir doküman sunularak adaylık teklif edilmiştir. Avrupa Birliği Komisyonu, Türkiye'nin bu sürecinin resmi olarak onaylanması gerektiğine karar vermiş ve bu karar, zirvede oybirliği ile kabul edilmiştir. Böylece, Türkiye diğer aday ülkelerle eşit koşullarda adaylık statüsüne kavuşmuştur. Ayrıca, altı ülke ile devam eden üyelik müzakerelerine ek olarak diğer altı ülke ile de Şubat 2000'de başlanmasına karar verilmiştir.

Helsinki Zirvesi sonrasında, Türkiye'nin AB katılım öncesi stratejisinden yararlanması ve topluluk programlarına katılma imkânına sahip olması öngörülmüştür. 2000 yılında Türkiye için tarama aşamasına geçiş planlanmış ve bu doğrultuda Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi toplanarak Avrupa Birliği mevzuatının analitik incelenmesi için sekiz alt komisyon oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyon yolunda atacağı adımların belirlenmesinde kritik bir öneme sahip olmuştur (Somuncuoğlu, 2002: 66- 67).

4.4.8. Helsinki Zirvesi (10-11 Aralık 1999)

10-11 Aralık 1999 tarihinde Finlandiya Cumhuriyeti'nin Dönem Başkanlığı yaptığı zamana denk gelen Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye oy birliği ile Avrupa Birliği'ne tam üye adayı sıfatı ile kabul edilmiştir. Bu zirvede, Türkiye'nin aday olan diğer ülkelerle eşit şartlar ve kriterler çerçevesinde değerlendirilmesine karar verilmiş ve katılım ortaklığı kurulmasını öngören bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yeni yaklaşım, Türkiye'nin AB müktesebatını üstlenmesi için gereken Ulusal Program'ın hazırlanması ve katılım sürecinin yoğunlaştırılması amacını taşımaktadır (Baykal ve Arat, 2002: 350-351).

Helsinki bildirgesinin 4 sayılı paragrafında Ege'deki anlaşmazlıklar ve bunların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır. AB Konseyi, devam eden sınır anlaşmazlıklarının ve diğer ilgili sorunların çözümü için çaba gösterilmesi gerektiğini, çözüme ulaşılamaması durumunda ise Uluslararası Adalet Divanı'na başvurulması gerektiğini belirtmiştir. Konsey, 2004 yılı sonuna kadar bu tür anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasını teşvik etme niyetini ifade etmiştir.

9 sayılı paragrafın a bendinde Kıbrıs sorunu ele alınmış, Konsey'in barış odaklı müzakerelere olan desteği ve siyasi bir kararın Güney Kıbrıs'ın Avrupa Birliği üyeliği sürecini büyük ölçüde kolaylaştıracağı vurgulanmıştır. Aynı sayılı paragrafın b bendinde ise çözüme ulaşılamaması durumunda Avrupa Birliği Konseyi'nin Güney Kıbrıs'ı üye olarak onaylama kararı alabileceği ifade edilmiştir (European Council, 1999).

Karar metninin Türkiye için yeni ön koşullar içerip içermediği tartışmaları sürerken, Finlandiya Başbakanı Lipponen, genişlemeden sorumlu AB Komiseri Verheugen ve AB Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Solana'nın Ankara'ya gerçekleştirdikleri ziyaretler, Türkiye'nin endişelerini gidermeye yönelikti. Lipponen'in dönüşünde Ankara'ya gönderdiği mektup, karar metninin nasıl yorumlanması gerektiğini açıklamış, Kopenhag Kriterleri'ne eklenmiş yeni bir kriter olmadığını, meselelerin siyasi diyalog çerçevesinde ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bu açıklamalar, Kıbrıs'ın üyeliğiyle ilgili kararlarda tüm faktörlerin dikkate alınacağını belirtmiştir (Arsava, 2008: 854).

Bu sürecin ardından AB yetkilileri, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik adaylığını kabul etmek üzere Başbakan Ecevit başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nu ikna

etmek için Ankara'ya gelmişlerdir. Sonuçta, Türkiye'nin AB'ye adaylık statüsünün kabul edilmesine yönelik karar alınmıştır (Baykal ve Arat, 2002: 354; Birand, 2005: 401-403). Bu gelişmeler, Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir sayfa açmış ve Türkiye'nin Avrupa entegrasyon sürecinde önemli bir adım atılmasını sağlamıştır.

Helsinki Zirvesi sonrasında, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke statüsü kazanması, Avrupa Birliği'nin genişleme sürecine dâhil olmasına yol açmıştır. Bu kapsamda, Avrupa Komisyonu tarafından Katılım Ortaklığı belgesi hazırlanması gerekmektedir. Bu belge, Avrupa Birliği müktesebatının üstlenilmesi ve katılım öncesinde gerçekleştirilmesi gereken kısa ve orta vadeli hedeflerin belirlenmesine yönelik temel bir doküman olarak nitelendirilmektedir. (Çalış, 2006: 390-392). Avrupa Birliği'nin Bakanlar Konseyi tarafından onaylanan belgeye paralel olarak Türkiye de Ulusal Programını hazırlayarak AB'ye sunmuştur.

Ortaklık Konseyi toplantısının 11 Nisan 2000'de yeniden yapılmasıyla, Türkiye-AB ilişkileri normalleşme sürecine girmiş ve mevcut mekanizmalar canlandırılmıştır. Bu toplantıda, topluluk müktesebatını oluşturan 31 alanın detaylı bir şekilde incelenmesi için araştırma çalışmalarını organize edecek olan Ortaklık Komitesi'ne bağlı 8 adet alt komite kurulmuştur. Ayrıca, Gümrük çalışmaları kapsamında daha önce başlatılan çalışmaların devamı olarak hizmetlerin serbest dolaşımı konusundaki görüşmelerin planlanması ve uygulamaya konması konusunda mutabakata varılmıştır (Baykal ve Arat, 2002: 354-355).

Finansman konusunda ise, Türkiye'ye, AB'ye üyelik sürecinde yapılacak düzenlemelerin finanse edilmesi amacıyla 15 milyon Euro hibe edilmesine karar verilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin diğer aday ülkelerle birlikte 2000 yılına yönelik planlanmış olan 8,5 milyar Euro değerindeki Avrupa Birliği kredi paketinden yararlanması karara bağlanmıştır (Çalış, 2006: 391-393). Bu adımlar, Türkiye'nin AB ile entegrasyon sürecindeki somut ilerlemelerini ve karşılıklı iş birliği çabalarını göstermektedir. Bu süreç, Türkiye'nin AB müktesebatını daha etkin bir şekilde üstlenmesini ve AB ile uyumunun artırılmasını hedeflemektedir.

4.4.9. Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB)

Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye adayı olarak kabul edilmesi, Avrupa Komisyonu tarafından Katılım Ortaklığı Belgesi'nin (KOB) hazırlanması sürecini tetiklemiştir. Bu belge, 8 Kasım 2000 tarihinde ilk olarak

açıklanmış, Yunanistan ve Türkiye'nin itirazları sonrası revize edilerek 4 Aralık 2000 tarihinde Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi tarafınca onaylanmıştır. Belgenin hedefi, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecini belirli şartlara ve zaman çizelgesine endekslemek ve bu sürecin finansmanı olarak teknik yardımlarla da destekleyerek süreci izlemektir (Baykal ve Arat, 2002: 355).

Katılım Ortaklığı Belgesi yedi ana bölümden oluşmaktadır: "Giriş", "Amaçlar", "İlkeler", "Öncelikler ve Orta Vadeli Hedefler", "Programlama", "Koşullar" ve "İzleme". Türkiye'nin hazırlayacağı Ulusal Program'ın, belgenin önceliklerine uygun hale getirilmesi gerektiği, aksi takdirde Türkiye ile Avrupa Birliği arasında çeşitli sorunların ortaya çıkabileceği "Amaçlar" bölümünde ifade edilmektedir. "İlkeler" başlığında, her aday ülke için belirlenen önceliklerin, bu ülkelerin Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlama kapasitesine bağlı olduğu belirtilmiş, ayrıca Madrid Zirvesi'nde belirlenen ilkeler doğrultusunda, aday ülkelerin AB'ye katılım sonrasında idari yapılarını bu kriterlerle uyumlu hale getirme zorunluluğu vurgulanmıştır. Lüksemburg Zirvesi'nde ise, mevzuatın yalnızca uyumlaştırılmasının değil, aynı zamanda etkin bir şekilde uygulanmasının da büyük bir önem taşıdığına dikkat çekilmiştir (Erçin, 2002: 127-134).

KOB'un "Öncelikler ve Orta Vadeli Hedefler" bölümü, aday devletlerin üyeliğe hazırlanırken hangi alanlarda çalışmalar yapması gerektiğini belirtir. "Kısa Vadeli Öncelikler" olarak ifade özgürlüğü, din ve inanç özgürlüğü gibi temel hakların güvence altına alınması, yargı reformu gibi konular belirlenmiştir. "Orta Vadeli Öncelikler" arasında ise, kamu harcamalarının denetlenmesi, istikrar ve yapısal reform programının sürdürülmesi gibi ekonomik kriterler yer almaktadır (Baykal ve Arat, 2002: 356-357).

Türkiye'nin bu dönüşüm sürecinde sağlanacak mali desteklerin planlaması "Programlama" kısmında ele alınırken, "Koşullar" başlığında ise, Kopenhag Kriterleri ya da belgede belirlenen önceliklerin yerine getirilmemesi durumunda mali yardımların durdurulabileceği vurgulanmaktadır. Belgenin uygulanması "İzleme" bölümünde detaylandırılmış, belirlenen şartlar ve önceliklerin takibinin Ortaklık Konseyi ve alt komiteleri tarafından gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin AB'ye uyum sürecindeki yol haritasını belirlemekte ve AB müktesebatına uyumunu sağlamaktadır.

4.4.10. Nice Zirvesi (7-8 Aralık 2000)

7-8 Aralık 2000 tarihlerinde gerçekleştirilen Zirve, Avrupa Birliği için kritik bir kilometre taşı olarak değerlendirilmektedir. Bu zirve, Amsterdam Anlaşması sonrasında devam eden Hükümetler arası Konferans safhasındaki Nice Anlaşması'nın onaylanması sebebiyle önem arz etmektedir. Nice Anlaşması, AB'nin genişleme süreci nedeniyle ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda kurumsal yapıda yapılan değişiklikleri kapsamaktadır. Anlaşma, özellikle AB'nin karar alma mekanizmalarını ve kurumlarını, yeni üye devletlerin katılımı sonrasında daha işlevsel hale getirmeyi amaçlamıştır.

Nice Zirvesi'nin Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bakımından önemi, anlaşmanın "AB'nin Genişlemesi Hakkında Bildiri" başlıklı ilavesinde yer alan ve AB organlarındaki üye devlet temsilci sayılarına ilişkin projeksiyonlardır. Bu projeksiyonlarda adaylık süreci devam eden diğer ülkelerin Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi ve Avrupa Parlamentosu tarzı kurumlarda alacakları temsilci sayıları belirlenmişken, Türkiye'nin müzakerelerin henüz başlamamış olması gerekçe gösterilerek yer verilmemiştir. Bu durum, AB'nin diğer aday ülkelerle müzakerelere başlamış olmasına karşın Türkiye ile müzakerelerin başlatılmamış olmasının vurgulanmasına yol açmıştır (Karakılıç, 2004: 738).

Bu ayrımcılık, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak görülebilir. AB'nin genişleme sürecindeki tüm aday ülkeleri kapsayıcı bir yaklaşımla ele alırken, Türkiye'nin dışlanmış olması, Türkiye-AB müzakerelerinin başlamamasıyla ilgili mevcut durumun gözden geçirilmesine ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur. Türkiye'nin müzakere sürecinin başlatılması için gerekli kriterleri ve koşulları yerine getirme çabalarının, AB içindeki kurumsal ve siyasi dinamiklerle paralel bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bu durum, AB'nin genişleme politikasında eşitlik ve şeffaflık ilkelerinin önemini bir kez daha gündeme getirmekte ve Türkiye'nin bu süreçteki konumunun yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

4.4.11. Ulusal Program

Katılım Ortaklığı Belgesi onaylandıktan sonra, Türkiye'nin Ulusal Programı'nı Avrupa Birliği'ne sunma aşamasına geçildi. Nitekim "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı" Bakanlar

Kurulu'nun 19 Mart 2001 tarihli toplantısı sonucunda kabul edilmiş ve 24 Mart'ta Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Ulusal Program, diğer tüm aday ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'nin de Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan kısa ve orta vadeli ödevlere nasıl uyum sağlayacağını detaylandıran bir belge niteliğindedir (Özer, 2007: 68). Altı ana başlık altında toplanan bu program; "Giriş", "Siyasi Kriterler", "Ekonomik Kriterler", "Üyelik Yükümlülüklerini Üstlenme Yeteneği", "Müktesebatın Uygulanması İçin İdari Kapasite" ve "Reformların Mali Değerlendirmesi" şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Türkiye, Ulusal Program'da Katılım Ortaklığı Belgesi'nin "siyasi kriterler" bölümünde ele alınan Ege ve Kıbrıs meselelerini "Giriş" kısmına taşıyarak, bu konuları birer kriter olarak görmediğini ifade etmiştir (Baykal ve Arat, 2002: 363-364). Bu bağlamda, komşularıyla ilişkilerini geliştirmeye özen göstereceğini ve özellikle Yunanistan ile yaşanan sorunları diyalog yoluyla çözmek için adımlar atacağını belirtmiştir (Çalış, 2006: 435-436).

Başlıklardan "Siyasi Kriterler" ele alındığında, hükümetin 2001 yılında yargı, siyasi ve idari reformlarına yönelik çalışmalarını hızlandırma kararı aldığı ve bu doğrultudaki önerilerini mümkün olan en kısa süre içerisinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmayı planladığı ifade edilmiştir. Aynı zamanda, demokrasi ve insan hakları konusunda gerçekleştirilecek reform sürecinde anayasanın yeniden ele alınacağı vurgulanmıştır. Bu bağlamda, kısa ve orta vadede hem yasal hem de idari düzenlemelerin hayata geçirileceği belirtilmiştir (Baykal ve Arat, 2002: 363). 19 Mart 2001 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanan Ulusal Program, Avrupa Birliği müktesebatı çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereken ekonomik, siyasi, sosyal ve kültür bazlı konulardaki mevzuatı, bu düzenlemelerin zaman aralıklarını ve kapsamını detaylandırmaktadır. Program, Türkiye'nin AB ile entegrasyon sürecinde önemli bir aşama olarak değerlendirilmekte olup, şu ana başlıklar altında reformlar öngörülmektedir (Canbolat, 2006: 210; Sandıklı, 2001: 251-252):

1. Düşünce ve İfade Özgürlüğü: Bu alanda yapılacak düzenlemelerle, ifade özgürlüğünün güvence altına alınması hedeflenmektedir.

2. *Dernek Kurma ve Barışçıl Toplantı Hakları*: Sivil toplumun güçlendirilmesi, dernek kurma ve toplantı düzenleme özgürlüklerinin genişletilmesi amaçlanmaktadır.

3. *İşkenceyle Mücadele*: İşkence ve kötü muamele vakalarına karşı etkin mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi öngörülmektedir.

4. *İnsan Hakları İhlallerinin Düzeltilmesi*: İnsan hakları ihlallerinin sonuçlarını düzeltecek mekanizmaların güçlendirilmesi planlanmaktadır.

5. *Kamu Görevlilerinin Eğitimi*: Devlet memurları ve kamu görevlilerine yönelik insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularında eğitimler verilmesi öngörülmektedir.

6. *Yargının İşlevselliği ve Verimliliği*: Yargı sisteminin, özellikle Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) işlevselliğinin ve verimliliğinin artırılması hedeflenmektedir.

7. *Bölgesel Dengesizliklerin Azaltılması*: Ekonomik, sosyal ve kültürel imkânların artırılması amacıyla bölgesel dengesizliklerin azaltılması amaçlanmaktadır.

8. *Eşitlik ve Temel Özgürlükler*: Tüm bireylerin her türlü ayrımcılığa maruz kalmaksızın insan haklarından tam olarak yararlanması sağlanacaktır.

9. *İdam Cezasının Kaldırılması*: İdam cezasının yasalardan çıkarılması ve AB normlarına uyum sağlanması hedeflenmektedir.

10. *Anayasa ve Yasaların AB Müktesebatına Uyumu*: Anayasa ve ilgili yasaların AB standartlarına uygun hale getirilmesi planlanmaktadır.

11. *Uluslararası Sözleşmelere Uyum*: Türkiye'nin, uluslararası insan hakları sözleşmelerine tam uyumu hedeflenmektedir.

Ulusal Program, Türkiye'nin demokratik yapısını güçlendirme, hukukun üstünlüğünü sağlama ve Kopenhag ekonomik kriterlerine uyum sağlama gibi temel hedeflere odaklanmaktadır. Bu hedefler, Türkiye'nin AB üyesi ülkelerin ulaştığı ölçütlere süratle uyum sağlamasını amaçlamaktadır. Bu kapsamlı yasal düzenlemeler, Türkiye'nin ekonomik, politik, sosyal ve kurumsal yapısında reform niteliğinde değişikliklerin gerçekleştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Ulusal Program, Avrupa Birliği ile karşılaştırıldığında, anadilde eğitim ve ölüm cezası gibi meselelerde farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde ölüm cezasının fiili olarak uygulanmadığı, kısa vadede bu durumun devam edeceği, orta vadede ise tamamen kaldırılacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ilgili maddesinin kabul edilmesi talep edilmiştir. Ancak Ulusal Program'da, bu konunun sadece orta vadede ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kapsam ve şekil açısından ele alınabileceği vurgulanmıştır. Kültürel haklar ve bireysel özgürlükler bağlamında, Katılım Ortaklığı Belgesi, Türk vatandaşlarının anadillerinde yayın yapmalarını yasaklayan anayasa maddelerinin kısa ve orta vadede yürürlükten kaldırılmasını önermiştir. Buna karşılık, Ulusal Program, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dilinin Türkçe olduğunu belirtmiş, ancak farklı dillerin, lehçelerin ve ağızların gündelik yaşamda serbestçe kullanılabilmesini ifade etmiştir. Bununla birlikte, bu özgürlüğün ayrılıkçı veya bölücü amaçlarla kullanılmayacağı da açıkça dile getirilmiştir.

Nihai olarak Katılım Ortaklığı Belgesi, Milli Güvenlik Kurulu'nun zaman içinde bir danışma organına dönüştürülmesini ve sivil otoritenin askeri güç üzerindeki denetiminin artırılmasını talep etmiştir. Buna karşın, Ulusal Program'da Milli Güvenlik Kurulu'nun anayasal bir kuruluş olarak, ulusal güvenlik meselelerinde danışma görevi gördüğü belirtilmiş; kurulun işlevi ve yapısının daha net belirlenebilmesi için orta vadede Anayasa ve ilgili yasal düzenlemelerin gözden geçirileceği ifade edilmiştir (Çalış, 2006: 439).

Ulusal Program doğrultusunda, dernek kurma yasası ve medya üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması gibi tartışma yaratması beklenmeyen maddeler içeren anayasa değişiklikleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir. Dördüncü İlerleme Raporu'nda ise Türkiye'nin gerçekleştirmesi gereken daha birçok reform olduğu vurgulanmıştır (Birand, 2005: 418).

14-15 Aralık tarihlerinde gerçekleştirilen Laeken Zirvesi'nde, Türkiye'nin son dönemde yaptığı anayasa değişiklikleriyle siyasi kriterlere uyum sürecinde önemli mesafe kat ettiği ve müzakerelerin başlatılması için gerekli koşullara yaklaştığı ifade edilmiştir (Erçin, 2002: 113-114; Birand, 2005: 417).

4.4.12. 2001 yılı Türkiye ilerleme raporu

2001 yılında yayımlanan Avrupa Birliği Strateji Belgesi, Türkiye haricindeki aday ülkelerin siyasal kriterleri karşıladığını belirtmekte ve 2002 yılında beyan edilmesi planlanan raporda, Komisyon'un üyeliğe hazır olan aday ülkeleri belirleyeceği vurgulanmaktadır. İlk genişlemenin 2004 yılında gerçekleşmesi hedeflenmiş olup, bu tarihte AB'ne katılamayan ülkeler için ilerleme raporlarının, söz konusu ülkeler katılım koşullarını yerine getirene kadar devam edeceği ifade edilmektedir. Strateji Belgesi'nde ayrıca, Avrupa Birliği'nin katılım için yeni koşullar oluşturmayacağı ve aday ülkelerin yönetsel yetkinliklerinin güçlendirilmesi amacıyla çeşitli finansmanlar sağlanacağı belirtilmektedir (TİSK, 2008).

2001 yılındaki Rapor'da, sektörlerin rahat bir yapıya kavuşturulması hedefiyle ilgili düzenlemelerin yapıldığına ve düzenlemelerin bir kısmının ekonomik reform çalışmaları sonucunda oluşturulduğuna değinilmektedir. Serbestleşme sürecine geçiş için 2004 yılının ilk gününün beklenmesinin gerekmeyeceği belirtilirken, düzenleyici çerçevenin Avrupa Birliği'nin müktesebatıyla paralel olması için atılan adımların yanı sıra, özellikle ara bağlantı, numaralandırma, evrensel hizmet ve veri gizliliği koruması gibi konularda daha fazla efor gösterilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, tarifelerin maliyet esas haline getirilmesi, Türk Telekom'un muhasebe çalışmalarına başlaması ve çıktılarına göre tarifelerin maliyet esaslı dengelenmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2018).

Bu belgeler, Türkiye'nin AB'ye entegrasyon sürecinde karşılaştığı zorlukları ve atılması gereken adımları göstermekte, aynı zamanda AB'nin genişleme politikası çerçevesinde aday ülkelerle ilgili stratejilerinin nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin AB'ye tam entegrasyonu için yapılacak reformların hem yerel hem de uluslararası düzeyde geniş kapsamlı etkiler yaratabileceği anlaşılmaktadır.

4.4.13. Laeken Zirvesi (14-15 Aralık 2001)

14-15 Aralık 2001 tarihleri arasında Laeken şehrinde gerçekleştirilen Zirve, Avrupa'nın geleceğini, 11 Eylül saldırıları sonrası Avrupa Birliği tarafından gerçekleştirilen eylemleri, sosyal ve ekonomik gelişim ile süreklilik arz eden bir

kalkınmayı, güvenlik, adalet ve özgürlük alanlarının güçlendirilmesi ile dış ilişkileri ele alan önemli bir toplantı olmuştur (DTM, 2002: 256-258). Bu zirvede, Türkiye'nin Ekim 2001'de gerçekleştirdiği Anayasa değişiklikleri, Türkiye ile Avrupa Birliği müzakerelerinin başlatılması yönünde atılan önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.

Ulusal Program çerçevesinde belirlenen kısa ve orta vadedeki önceliklerin sonuçlandırılması yönündeki yasal mevzuat uyumu ve yönetsel yapılanma bakımından önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye'nin siyasi ve ekonomik kriterlere olan uyumu, sürekli reformlarla desteklenerek AB normlarına entegrasyon süreci güçlendirilmiştir. Laeken Zirvesi'nde, Türkiye'nin AB müktesebatına uyum sürecinin değerlendirilmesi ve bu sürecin yeni bir aşamaya geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (DPT, 2007).

Bu çerçevede, Türkiye'nin AB ile müzakerelerin başlatılması ve sürdürülmesi sürecinde atılacak adımlar, ülkenin AB normlarına uyumunu daha da ileriye taşıma potansiyeline sahiptir. Ayrıca, AB ile müzakerelerdeki ilerlemelerin, Türkiye'nin dış politika ve bölgesel konulara yaklaşımını şekillendirme sürecinde de önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Laeken Zirvesi, bu süreçlerde Türkiye'nin yapıcı bir rol oynaması gerektiğini ve AB ile ilişkilerdeki önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir.

4.4.14. Sevilla Zirvesi (21-22 Haziran 2002)

21-22 Haziran 2002 tarihleri arasında Sevilla'da toplanan Avrupa Konseyi toplantısında, Barselona Zirvesi sonuçları çerçevesinde, Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon arasındaki artan diyalogun memnuniyetle karşılandığı belirtilmiştir. Sevilla Zirvesi'nde, Avrupa Birliği'nin geleceği, istihdam politikaları, genişleme süreci ile iltica ve göç politikaları geniş bir çerçevede irdelenmiştir. (DTM, 2002: 260-262). Zirvede, Türkiye'nin son zamanlarda gerçekleştirdiği reformlar olumlu olarak değerlendirilmiş, Katılım Ortaklığı Belgesinde bahsedilen önceliklerin uygulanması yönündeki çabaların desteklendiği ifade edilmiştir (Yiğit, 2006: 139-140).

Sevilla Zirvesi süresi boyunca Türk basın kuruluşları, Türkiye'nin idam cezası ve anadilde eğitim gibi konularda yapması gereken reformlar hakkında yoğun bir şekilde haber yapmıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin Kopenhag Zirvesi öncesinde

atması gereken yeni adımların önemi vurgulanmıştır (Yücel, 2003: 135-136). 9 Ekim 2002 tarihinde yayımlanan İlerleme Raporu, Avrupa Birliği-Türkiye Ortaklık Anlaşması kapsamında, Türkiye'nin Kopenhag bağlamında kaydettiği ilerlemeleri ele almıştır (Karluk, 2007: 887-889). Rapor, Türkiye'nin kriterleri tam olarak karşılayamadığını net bir biçimde ifade etmiş, temel hak ve özgürlüklere dair kısıtlamaların tam anlamıyla kaldırılmadığına işaret etmiştir (Emek, 2005: 121-122).

Bu süreçler, Türkiye'nin AB ile entegrasyon sürecinde atması gereken stratejik adımların ve yapılması gereken reformların önemini göstermektedir. AB'nin genişleme politikası çerçevesinde, Türkiye'nin yürüttüğü reformlar ve bu reformların AB normlarına uyumu, ülkenin üyelik sürecinin anahtar unsurlarından biri olarak kalmaktadır. Bu çabalar, hem Türkiye'nin kendi iç dinamiklerini güçlendirmesi hem de AB ile olan ilişkilerini derinleştirmesi açısından kritik öneme sahiptir.

4.5. İsmail Cem'in dış politika anlayışı

1990'lı yıllar, Türkiye'nin siyasi tarihinde koalisyonlar hükümeti dönemi olarak anılır. 1991 seçim sürecinin sonrasında SHP-DYP koalisyonu ile başlamış olan bu süreçte, Türkiye on bir yıl boyunca aralıksız koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde, birçok bakanlık, koalisyon ortakları arasında yapılan siyasi pazarlıklar neticesinde sık sık el değiştirmiştir. Özellikle Dışişleri Bakanlığı, bu dönemde sıkça değişen ve büyük önem atfedilen bir makam olmuştur (Tuğtan, 2016: 5). Örneğin, 1991-2002 seneleri arasındaki dönemde bir Dışişleri Bakanının görev görevde kalma süresi ortalama sekiz ay dolaylarında olmuştur. Bu süreçte Erdal İnönü, Deniz Baykal ve Tansu Çiller gibi isimler bakanlık yaparken, parti liderliği ve ülke siyaseti ile yoğun bir şekilde ilgilenmişlerdir. Sonuç olarak dış politika büyük ölçüde MGK, Dışişleri ve özellikle Genelkurmay gibi devletin etki kapasitesi efektif ve köklü kurumları ile organize içinde yürütülmüştür (Özcan, 2001).

İsmail Cem, bu dönemde 1997-2002 yılları arasında beş yıl süreyle Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenmiş ve bu süre zarfında kendi öncüllerinden ayrılarak dış politika vizyonu ve günlük politika uygulamaları konusunda liderlik sergilemiştir. İlk olarak bir azınlık hükümetinde, ardından üç partili koalisyon hükümetinde görevini icra etmesine rağmen, Cem güçlü bir liderlik sergileyerek makamını etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu başarısını hem kendi hükümetlerinin hem de devletin diğer kurum

ve kuruluşlarının ve önemli dönemlerde (Avrupa Birliği adaylık müzakereleri sırasında) kamuoyunu arkasına alarak sağlamıştır (Tuğtan, 2016: 5-7).

Özellikle 1970’lerde sol siyasi yazında önemli bir entelektüel olarak öne çıkan İsmail Cem, Dışişleri Bakanı sıfatıyla görevini yaptığı sürede, Türkiye’nin kültürel ve tarihsel mirasını kullanarak dış politikada yeni bir yaklaşım benimsemiştir. Soğuk Savaş kalıplarından uzak, daha dinamik ve proaktif bir dış politika geliştirmeye çalışmıştır. İsmail Cem, hem içeride hem dışarıda saygı gören, kredibilitesi yüksek bir bakan olarak tanınmış ve dönemin kritik uluslararası gelişmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, Bülent Ecevit sonrası Türkiye solunun önemli liderlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu liderlik özellikleri, İsmail Cem’in Türk dış politikasına olan katkılarını ön plana çıkarmaktadır (Tuğtan, 2016: 6).

İsmail Cem, hem siyasi hem de entelektüel kimliği ile Türkiye’nin dış politikasına önemli katkılarda bulunmuş bir isimdir. 1990’lar ve 2000’ler boyunca, Türkiye’nin uluslararası ilişkiler sahnesindeki pozisyonunu yeniden tanımlama çabası içinde olmuştur. Cem’in çalışmaları, özellikle Türkiye’nin kültürel ve tarihi mirasını dış politika stratejilerine entegre etme yönünde önemli bir paradigma değişikliği önermektedir. Türkiye’nin tarihine ve kültürel mirasına dayanan stratejik avantajlarını kullanma konusunda ısrarcı olan İsmail Cem, geleneksel Türk dış politikasının zamanla coğrafi “genişliği” ve mekânsal “derinliği” olmaktan uzak, statik ve batıya yönelik bir anlayışla sınırlı kaldığını eleştirmiştir (Özcan, 2001).

Cem, “Türkiye’nin dış politikası dar bir 50 yıllık çerçeveye sığdırılmış, bu yılların özellikleri ile sınırlı kalmıştır. Yedi yüzyılın, bin yılın sağladığı öncelikler ve ayrıcalıklar göz ardı edilmiş, hatta bazen inkâr edilmiştir” şeklinde ifade etmektedir (Cem, 2004: 15). Bu bakış açısına göre, dış politika, ülkenin ulusal menfaatlerinin bir matematiği olarak görülmeli, hesaplı ve stratejik olmalıdır. Bu perspektif, Türkiye’nin tarihini ve kültürel bağlarını önemseyen, dinamik ve değişken uluslararası koşullara uyum sağlayabilen bir dış politika anlayışını savunmaktadır (Cem, 2004: 13).

İsmail Cem, Cumhuriyetin ilk yıllarında belki anlaşılabilir olan ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden değerlendirilmesi gereken “Batı’ya yönelme ve Doğu’dan kopma” politikasının artık Türkiye’nin dış politik seçeneklerini gereksiz

yere sınırladığına dikkat çekmiştir. “Dış ilişkiler, menfaatin ve menfaat hesabının, menfaati şekillendiren etkenlerin sürekli değişim içinde olduğu, diyalektik bir süreçtir. Dış siyasette başarı, gerçekçi değerlendirmelerle mümkündür” şeklindeki görüşleriyle, dış politikanın statik değil, sürekli gelişen dinamik bir süreç olduğunu vurgulamıştır (Cem, 2004: 11-13).

İsmail Cem’in bu yaklaşımı, Türkiye’nin küresel düzeyde daha etkin bir dış politika izlemesi için tarihi ve kültürel mirasıyla uyumlu, gerçekçi ve esnek bir politika geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu hem içeride hem dışarıda Türkiye’nin itibarını ve etkinliğini artıracak stratejik bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Cem, 2004: 21).

İsmail Cem, hem gazeteci hem de entelektüel kimliğiyle Türkiye dış politikasına derinlemesine etki etmiş bir siyasetçidir. Türkiye’nin tarih ve kültür mirasının gücünü vurgulayan Cem, bu unsurların, yalnızca iç dinamiklere değil, uluslararası ilişkilere de yön verebileceğini savunmuştur. Cem, tarihî mirasın, sadece fırsatları değil, aynı zamanda zorlukları da beraberinde getirdiğini ve bu karmaşık etkileşimin doğru bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir: “Hüner, sorunları sınırlarken, imkânların önünü açabilmektir. Bunun ön koşulu ise ‘doğru’ bir durum değerlendirmesi yapmaktır” (Cem, 2000b: 75).

Cem’e göre, tarihî ve kültürel derinlikler, Türkiye’nin dış politikasında daha etkin bir rol oynamasını sağlayabilecek güç unsurlarıdır. Ancak bu zenginliğin geleneksel Türk dış politikasında yeterince değerlendirilmediğini eleştirmiştir. Geleneksel yaklaşımların, Türkiye’nin dış siyasetini “idealist” tanımlar çerçevesinde algıladığını, dost ve düşman ülke kavramlarına sıkça başvurduğunu, bu durumun Türkiye’nin gerçek potansiyelini kısıtladığını belirtmiştir. Cem, realist bir perspektiften, dış politikada menfaat temelli, dinamik ve gerçekçi değerlendirmelerin yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, E.H. Carr ve Hans J. Morgenthau gibi düşünürlerin eserlerinde bulunan klasik realist teorilere paralellik göstermektedir (Tuğtan, 2014).

İsmail Cem, Türkiye’nin dış politika vizyonunu yeniden şekillendirirken, “laik-İslamcı”, “Doğu-Batı”, “Avrupa-Asya” gibi yapay ayrımların üstesinden gelinmesi gerektiğini vurgulamıştır. İç politikada bu ayrımların aşılması, dış politikada ise Türkiye’nin hem Batı hem Doğu ile olan ilişkilerini kendi çıkarları

doğrultusunda dengelemesi gerektiğini öne sürmüştür. Türkiye'nin dış siyasetinde birçok kültürden etkilenmesi gerektiğini, bu çeşitliliğin Türkiye'ye stratejik bir avantaj sağlayacağını belirtmiştir (Cem, 2004: 23).

İsmail Cem'in dış politika vizyonu, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel derinliğini global stratejik avantajlarla birleştiren yenilikçi bir yaklaşımı temsil etmektedir. Cem, tarih ve kültürün, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki konumunu güçlendiren temel unsurlar olduğunu savunmuştur. "Doğu/Batı Denklemi" olarak tanımladığı bu anlayışta, Türkiye'nin hem Doğuda hem de Batıda başarılı olması, dış politikada kullanılabilecek güçlerin artmasını sağlayacaktır. Türkiye, Avrupalı ve Asyalı olma özelliğine sahip bir ülke olarak bu iki kimliğini bir avantaj olarak kullanabilmelidir; bu durum ülkenin uluslararası alandaki gücünü artıran bir özelliktir (Cem, 2004: 73).

Cem, geleneksel Türk dış politikasını "idealist" olarak tanımlarken, kendi döneminde "realist" bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu yeni yaklaşım, dış politikada rasyonel menfaat hesapları ve doğru durum değerlendirmeleri yapılmasını zorunlu kılar. Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren unsurlar; yeniden yorumlanmış tarih, kültürel kimlik, ekonomik dinamizm, bölgesel barış ve istikrar ile "Türkiye modeli"dir. Bu unsurlar, Türkiye'nin bölgesel ve küresel bir güç olarak etkinliğini artırmada kilit rol oynar (Cem, 2004: 73).

Cem'in dış politika anlayışında, Türkiye'nin Avrasya'nın zenginliklerinden yararlanabileceği, bu bölgenin küresel gelişimin merkezi olacağı öngörüsü yer almaktadır. Türkiye, Avrasya'da kültürel ve tarihsel bağları sayesinde bölgeler üstü bir güç olarak konumlanabilir. Bu stratejik konum, Türkiye'nin hem Doğu hem Batı ile olan ilişkilerini dengeli bir şekilde yönetmesini gerektirir. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerindeki zorluklar, Avrasya kimliği ile dengelemeli ve Türkiye, AB'ye olan bağımlılığını azaltacak alternatif politikalar geliştirmelidir (Cem, 2004: 10).

Özetle, İsmail Cem'in dış politika vizyonu, Türkiye'nin çeşitli kültürel ve tarihsel miraslarından yararlanarak hem içeride hem dışarıda güçlü ve etkin bir konum elde etmeyi hedeflemektedir. Bu vizyon, Türkiye'nin global stratejik çıkarlarını, kültürel ve tarihsel derinliği ile uyumlu hale getirerek dış politikada yeni bir sayfa açmıştır.

İsmail Cem'in dış politika anlayışı, tarih ve kültürü önemseyen, ancak aynı zamanda evrensel değerlere de vurgu yapan zengin bir perspektife sahiptir. Türkiye'nin jeopolitik olarak Avrasya'da yer almasının getirdiği avantajları vurgulayan Cem, bu coğrafyanın tarihsel ve kültürel bağlamda Türkiye için büyük önem taşıdığını belirtmiştir. Bu bölge, hem Doğu hem de Batı ile olan tarihi ve kültürel bağlantılar açısından Türkiye'nin dış politikada manevra alanını genişletmektedir (Tuğtan, 2016: 12).

Cem, Avrupa Birliği ile ilgili değerlendirmelerinde, Türkiye'nin AB üyeliğinin sadece Türkiye için değil, aynı zamanda AB için de önemli faydalar sağlayacağını savunmuştur. AB'nin Türkiye'yi kabul etmesinin, Birliği gerçekten çok kültürlü ve laik bir Avrupa topluluğu haline getireceğine inanmaktadır. Bu durum, AB'nin çeşitlilik içinde birlik idealini güçlendirecek ve AB'nin küresel sahnede daha geniş bir vizyona sahip olmasını sağlayacaktır. İsmail Cem ayrıca, küresel değerlerin coğrafi ve kültürel sınırların ötesine geçtiğini, modern çağın demokrasi, insan hakları, laiklik ve cinsiyet eşitliği gibi unsurlarının uluslararası düzeyde yaygınlaşmasının önemini vurgulamaktadır. Cem bu bağlamda, evrensel değerlerin sadece Avrupa'ya özgü olmadığını, tüm insanlığın ortak mirası olduğunu belirtmiştir. Bu değerlerin, tüm uygarlıkların katkılarıyla şekillendiğini ve bu yüzden tekil olarak "insan uygarlığına" ait olduğunu savunmuştur (Tuğtan, 2016: 12-13)

Bu perspektif, Türkiye'nin AB üyeliği meselesini sadece politik veya ekonomik bir mesele olarak değil, aynı zamanda kültürel ve medeniyetsel bir entegrasyon olarak değerlendirmenin önemini ortaya koymaktadır. İsmail Cem'in vurguladığı gibi, Türkiye'nin AB üyeliği, Türkiye'nin Avrupalı kimliğini pekiştirirken, AB'nin de kendi iç çeşitliliğini ve kapsayıcılığını artırarak daha geniş bir medeniyetler ittifakı kurmasına olanak tanıyacaktır. Bu, hem Türkiye'nin hem de AB'nin küresel düzeyde stratejik bir güç kaynağı olarak daha etkin bir rol oynamasını sağlayabilir.

4.5.1. İsmail Cem'in Türk dış politikasına kritiği

İsmail Cem, Türkiye'nin dış politikasına yönelik eleştirilerini, özellikle tarihsel ve kültürel mirasın yeterince değerlendirilmemesi ekseninde şekillendirmektedir. Cem'e göre, Türk dış politikası hem zaman hem de mekân açısından yeterli derinliğe sahip değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllar

boyunca hüküm sürdüğü topraklarla olan tarihsel bağların zayıflatılması, Türkiye'nin stratejik avantajlarını kullanamamasına yol açmıştır (Cem, 2001: 2). Ancak Cem'in eleştirileri yalnızca dış politika stratejileriyle sınırlı değildir. İsmail Cem'e göre, Osmanlı toplumu, Avrupa'daki sınıfsal dönüşümlere paralel bir gelişim gösterememiş ve bu durum modernleşme sürecini olumsuz etkilemiştir. Osmanlı ekonomik ve sosyal yapısı, Avrupa'nın feodaliteden burjuvaziye geçiş sürecine uyum sağlayamamış, bunun yerine bağımlı bir ekonomik model geliştirmiştir. Cem'e göre, Avrupa kölelikten derebeyliğe, derebeylikten burjuvaziye evrilirken, Osmanlı toplumu farklı bir yönde ilerlemiş ve gelişmiş bir sistem yerine, kendi içinde sınırlı bir sosyal ve ekonomik yapı üretmiştir (Cem, 2008). Avrupa'da girişimci ve devrimci burjuvazi gelişirken, Osmanlı'da bu sınıfın oluşumu sınırlı kalmış, ortaya çıkan ekonomik aktörler Batı'ya bağımlı bir yapı içinde varlık göstermiştir. Türkiye'nin Balkanlar, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Kafkasya gibi bölgelerle sahip olduğu tarihsel bağlar, Cumhuriyet döneminde göz ardı edilmiş ve özellikle Soğuk Savaş döneminde etkin bir şekilde kullanılamamıştır. Bu durum, Türkiye'nin dış politikasında tarihsel aidiyet duygusunun zayıflamasına ve bölgesel ilişkilerde stratejik boşlukların oluşmasına neden olmuştur. Osmanlı'nın Avrupa'daki sınıfsal dönüşümleri yakalayamaması, ekonomik yapısının modern uluslararası sisteme uyum sağlayamamasına yol açmış, dolayısıyla Türkiye'nin dış politika vizyonunu daraltmıştır. Cem'e göre, Osmanlı'dan devralınan bu kırılğan modernleşme zemini, Türkiye'nin uluslararası arenadaki stratejik hamlelerini kısıtlamış ve uzun vadeli dış politika perspektifinin gelişmesini engellemiştir. Türkiye, Osmanlı'nın tarihsel gücünü stratejik bir avantaj olarak değerlendirememiş, aksine bu dönüşüm eksikliği nedeniyle dış politikasında kısa vadeli ve tepkisel kararlar almak durumunda kalmıştır (Cem, 2001).

İsmail Cem, Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistemin Türkiye'ye tarihsel birikimini dış politikada daha etkin kullanma fırsatı sunduğunu savunmaktadır. Ona göre, Türkiye'nin komşularıyla geliştirmesi gereken ilişkilerde mesafeli bir tutum benimsemesi stratejik bir hata olmuştur. Bu tarihsel kopukluk, Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'nin kendisini Avrupa'ya ve NATO'ya bağımlı kılmasıyla daha da pekişmiştir. Cem, Türkiye'nin çevresindeki tehdit algılarına odaklanarak güvenliğini Batı ittifakına bağımlı hale getirdiğini ve bu durumun uzun vadeli dış politika vizyonunu sınırladığını ileri sürmektedir (Kıvrak, 2022: 47-48).

Cem ayrıca, Türk Dış Politikasında kültür boyutunun eksikliğini de eleştirmiş, Türkiye'nin zengin kültürel mirasını modern dış politika uygulamalarında yeterince değerlendiremediğini belirtmiştir. Türkiye'nin Anadolu coğrafyası gibi medeniyetlerin ve kültürlerin beşiği olan bir bölgeden gelen mirası, Cumhuriyet döneminde yeterince önemsemediğini, kültür boyutunun dış politikada kullanılmasının eksikliklerini vurgulamıştır. Türkiye'nin hem Batı hem de Doğu kültürlerini harmanlayabilme ayrıcalığına sahip olduğunu, bu durumun Türkiye'ye sıra dışı bir güç kazandırdığını ifade etmiştir (Cem, 2001: 11). İsmail Cem, geleneksel Türk Dış Politikasının idealist tanımlamalarını da eleştirmiş, Türkiye gibi stratejik öneme sahip bir bölge gücünün dış politikasının gerçekçi bir perspektiften yönetilmesi gerektiğini savunmuştur. Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dünya düzeninde, soyut değil, somut ve gerçekçi politikaların Türkiye'yi başarıya ulaştıracağını belirtmiştir. Gerçekçi dış politika anlayışı, Türkiye'nin uluslararası alanda etkili bir şekilde pozisyon almasını sağlayacak temel unsurlar arasında yer almaktadır (Cem, 2001: 54-59).

İsmail Cem, Türkiye'nin geleneksel dış politikasının en büyük eksikliklerinden biri olarak kendisini Avrupalı ya da Asyalı, Doğulu ya da Batılı olarak konumlandırma zorunluluğu hissetmesini eleştirmektedir. Türkiye, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren güçlü bir şekilde Avrupa'ya yönelmiş ve Soğuk Savaş esnasında da Batı Bloğu içinde kendini konumlandırmıştır. Böylece kendi kültürel mirası ve tarihi ile bağlarını zayıflatmış, çevresindeki bölgeleri Batı veya Sovyetler Birliği'nin etki alanına bırakmıştır. İsmail Cem'e göre, Türkiye bu süreçte "tarafli ama dengeli bir siyaset" anlayışının sağlayacağı fırsatları göz ardı etmiştir. Cem ayrıca, geleneksel Türk dış politikasının "Batı" kelimesini yanlış yorumladığını savunmuştur. Cem, Türkiye'nin ancak Avrupa Birliği'ne üye olursa Avrupalı sayılacağına dair hâkim anlayışı reddetmektedir. Ona göre, Türkiye zaten yüzyıllar boyunca Avrupa'nın bir parçası olmuş bir devlettir ve bu miras, Türkiye'nin Avrupa gücü olarak tarihindeki yerini pekiştirmektedir (Cem, 2004: 28).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yapılan köklü reformlarla Avrupa'nın yapısal düzenlemelerini benimseyen Türkiye, dış politikada da Garpcılık ekseninde bir rotaya yönelmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrası kurulan iki kutuplu dünya düzeninde, Türkiye Batı Blok'una dâhil olarak Sovyet tehdidine karşı güvenliğini sağlama yolunu tercih etmiştir. Soğuk Savaş döneminde Batı için büyük önem taşıyan

Türkiye, bu süreçte “uzak karakol” işlevi görmüş ve iç-dış politikalarını bu rol üzerine inşa etmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Türkiye'nin Batı nezdindeki stratejik değeri azalmış, Türkiye'nin temel işlevi anlamını yitirmiştir (Cem, 2004: 56).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye'nin karşılaştığı yeni uluslararası dinamikler, geleneksel Türk Dış Politikasının eksikliklerini daha belirgin hale getirmiştir. Türkiye, dönüşen uluslararası sistemde yeni şartlara uyum sağlayacak bir dış politika stratejisi geliştirmekte zorlanmıştır. Özellikle Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları konularındaki eksiklikleri, Batı tarafından daha fazla vurgulanmaya başlanmış, Türkiye'nin komşuları da PKK gibi terör örgütlerine açık destek vermeye başlamıştır. İsmail Cem, bu yeni şartlarda geleneksel Türk Dış Politikasının yenilenmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır (Cem, 2004: 59-54).

4.5.2. İsmail Cem'in dışişleri bakanlığı döneminde Türk dış politikasındaki yenilikler

İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı dönemi, Türk Dış Politikası'nın yeniden şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Cem, tarihi ve kültürel bağlantıları esas alan hem Asya hem de Avrupa ile derinleştirilmiş ilişkileri hedefleyen çok boyutlu bir dış politika stratejisini reel anlamda geliştirmiştir. Türkiye'nin tarihi coğrafyasının geniş bir spektrumda değerlendirildiği bu strateji, Orta Asya, Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi önemli bölgelerde aktif bir dış politika izlenmesini sağlamıştır (Kıvrak, 2022: 50).

Cem'in döneminde, Türkiye'nin Avrupa ve Asya ile olan tarihsel ve kültürel bağları, dış politikanın temel unsurları olarak ön plana çıkarılmıştır. Türkiye, bu dönemde hem Avrupalı hem de Asyalı kimliğini güçlendirici politikalar izlemiş, bu çifte kimlik Türkiye'nin uluslararası sahnede stratejik bir aktör olarak konumunu pekiştirmiştir. İsmail Cem, Türkiye'nin dünyadaki saygınlığını ve etki alanını artırmak için kültürel ve tarihsel derinliğini vurgulayan politikalar geliştirmiştir (Cem, 2001: 25).

Ayrıca, Cem'in bakanlık yaptığı dönemde ekonomik boyut da dış politikanın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri, siyasal zeminle güçlendirilmiş, ekonomik diplomasiye büyük önem verilmiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin ekonomik ilişkilerdeki stratejik fırsatları değerlendirme kapasitesi

artırılmış, ekonomik yatırımlar ve çeşitli uluslararası ekonomik inisiyatifler desteklenmiştir (Cem, 2001: 58).

İsmail Cem'in dış politika anlayışı, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel zenginliklerini küresel etkinlik ve çıkarlar doğrultusunda kullanmayı amaçlamıştır. Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı dönemde Türkiye, Avrasya bölgesinde ve geniş anlamda uluslararası arenada etkili bir güç olarak konumlanmıştır. Bu süreçte, "Dünya Devleti" vizyonu çerçevesinde Türkiye'nin kültürel, ekonomik ve stratejik bağlantılarını güçlendirme yönünde önemli adımlar atılmıştır. İsmail Cem'in yenilikçi dış politika anlayışı, Türkiye'nin tarihî mirasını ve kültürel zenginliklerini yeni ve çoğulcu bir dış politika anlayışıyla birleştirerek Türkiye'yi global bir aktör olarak daha etkin konumlandırılmasını hedeflemiştir. Bu politika, Türkiye'nin hem doğu hem de batı ile olan ilişkilerini dengeli bir şekilde yürütmesini sağlayarak uluslararası alanda yeni fırsatlar yaratmıştır (Kıvrak, 2022: 50-51).

İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı dönemindeki diplomasi anlayışı, komşu ülkelerle ilişkileri iyileştirme ve çatışma yerine iş birliğini teşvik etme üzerine kurulmuştur. 1997 Eylül ayında BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, Türkiye'nin "karşı taraftan gelecek her olumlu adıma, iki olumlu adımla cevap verme" prensibini önemsediğini belirtmiştir. Bu yaklaşım, özellikle Suriye, Yunanistan ve İran gibi uzun süredir gergin ilişkiler içinde olduğu komşularıyla ilişkilerde olumlu gelişmeler sağlamıştır (Cem, 2001: 57-58).

İsmail Cem, dış politika uygulamalarında sadece geleneksel diplomatik yöntemlerle sınırlı kalmayıp, ekonomi ve kültür diplomasisini de önemli araçlar olarak görmüştür. Bu çerçevede, Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin uluslararası alandaki etkinliğini artırmak amacıyla TBMM, akademik çevreler ve diğer bakanlıklarla iş birliği içinde çalışmalar yürütmüştür. Özellikle dış politika kararlarının oluşturulmasında güvenlik, ekonomi ve diğer boyutları dikkate alarak ilgili kurumlarla koordinasyon sağlamıştır (Kıvrak, 2022: 52).

Ayrıca, İsmail Cem döneminde Türkiye'nin dış politikada maruz kaldığı haksız eleştirilere karşı sessiz kalmama politikası gütmüş, ulusal ve uluslararası basında yer alan asılsız iddialara karşı Türkiye'nin resmi görüşünü yansıtan makaleler yayınlamıştır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin dış politikasının doğru anlaşılmasını sağlamak ve uluslararası toplumda itibarını korumak için stratejik

olarak önemli olmuştur. İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı dönemi, Türkiye'nin dış politikada benimsediği proaktif, çoğulcu ve çok boyutlu yaklaşımın temellerinin atıldığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönem, Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel bir aktör olarak konumunu güçlendirmeye yönelik önemli adımların atıldığı bir süreci temsil etmektedir (Cem, 2004: 89).

4.5.3. Genel olarak İsmail Cem döneminde Türkiye-AB ilişkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren belirlediği dış politika doğrultusunda Batı ile entegrasyonu ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma hedefi kapsamında, Avrupa'nın önemli devletlerarası kuruluşlarına üyelik süreci izlenmiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin Atlantik Paktı ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü gibi kuruluşlarda aktif rol alması, dış politika hedeflerinin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Özellikle, 1958'de kurulan AET'ye üyelik için 1959 yılında yapılan başvuru, Yunanistan'ın benzer bir adım atmasının ardından gerçekleştirilmiş ve Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme sürecinde geri kalmama arzusu bu kararda belirleyici olmuştur (Çayhan, 1997).

1963 yılı, Türkiye-AET ilişkilerinde kritik bir dönemeç olarak kabul edilmekte olup, bu tarihte Ankara Anlaşması imzalanarak Türkiye'nin üyelik süreci resmen başlamıştır. Ankara Anlaşması'na 1970 yılında eklenen Katma Protokol ile Gümrük Birliği hazırlıkları gibi geçiş dönemi koşulları netleştirilmiştir. Bu süreçte 22 yıl sürecek bir Gümrük Birliği hazırlığı öngörülmüştür (Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019).

İnişli ve çıkışlı devam eden 1970-1980 arası dönem, 1980 yılında 12 Eylül ile birlikte Türkiye-AET ilişkilerinde bir duraksama yaşanmasına neden olmuştur. Ancak 1987 yılında yeniden canlanan ilişkiler, Türkiye'nin AET'ye tam üyelik başvurusu ile yeni bir boyut kazanmıştır (Bozkurt, 1992).

1997 yılı, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerde belirleyici bir dönem olmuştur. AB'nin genişleme politikalarını içeren "Gündem 2000" raporunda Türkiye, aday ülkeler arasında gösterilmemiştir. Bu durum, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin mevcut durumunu uygun bulmayarak tepki göstermesine sebep olmuştur. Türkiye, AB'nin genişleme sürecinde resmi olarak yer almayı ve diğer aday ülkelerle eşit statüde kabul edilmeyi talep etmiştir (Avrupa Komisyonu, 1998). Aynı sene Aralık ayında düzenlenen Lüksemburg AB Zirve Toplantısı'nda Avrupa Birliği'nin

beşinci genişleme dalgasına yönelik kararlar alınmış, Türkiye bu kararlarda yine aday ülkeler arasında anılmamıştır. Ancak Türkiye'nin tam üyeliğe uygunluğu teyit edilmiş, katılma stratejisi belirlenmesi ve Yunanistan ile ilişkilerin iyileştirilmesi, Kıbrıs Sorunu'nun çözümü gibi konuların güçlendirilmesi gerekli görülmüştür (Luxembourg Summit, 1997).

Bu süreçte, Türkiye dış politikada Yunanistan ve Kıbrıs meseleleri gibi kritik konuları Avrupa Birliği ile müzakerelerde ele almayacağını net bir şekilde ortaya koymuştur ve 1998 yılında düzenlenmesi planlanan Avrupa Konferansı'na Türkiye'nin katılım göstermeyeceğini açıklayarak siyasi diyalogu durdurma kararı almıştır. Bu dönemde Türkiye'nin yaklaşımı, Avrupa Birliği ile ilişkilerde daha bağımsız ve kararlı bir tutum sergilemeye yönelik olmuştur. Cem'in Dışişleri Bakanı sıfatı ile görevini icra ettiği bu dönemde, Türkiye'nin AB ile ilişkileri, esasen daha geniş bir diplomatik ve uluslararası boyuta taşınmıştır (Karpuzcu, 2022: 17).

İsmail Cem'in politik ve diplomatik çabaları, Türkiye'nin uluslararası alanda çok yönlü politikalar izlemesi ve proaktif bir role bürünmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Özellikle Türkiye'nin Avrupa ile ilişkileri, Avrupa Birliği'nin genişleme sürecindeki dinamiklerle iç içe geçmiş ve Türkiye'nin stratejik olarak güçlü bir pozisyon elde etmesine yönelik önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. İsmail Cem döneminde Türkiye, Avrupa ve Avrasya coğrafyalarında etkili ve dengeli bir dış politika izleyerek hem bölgesel hem de küresel düzeyde önemli gelişmelere imza atmıştır. Cem, Türkiye'nin hem Doğu ile hem de Batı ile ilişkilerini dengeli bir şekilde yönetilmesi gerektiğini savunarak Türkiye'nin jeopolitik avantajlarını maksimize etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda, Avrupa Birliği ile müzakerelerin yanı sıra, Orta Asya ve Kafkaslar ile ilişkilerini de güçlendirme yönünde önemli adımlar atmıştır. Bu çok yönlü politika, Türkiye'nin uluslararası alanda farklı platformlarda söz sahibi olmasını ve uluslararası politikalarda etkin bir aktör olarak tanınmasını sağlamıştır (Karpuzcu, 2022: 17-18).

İsmail Cem'in dış politika vizyonu, Türkiye'nin global bir aktör olarak konumlanmasına yönelik stratejik derinlik kazandırmış ve Türkiye'nin uluslararası topluluk nezdindeki itibarını artırmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin AB ile ilişkileri bu dönemde önemli bir dönüşüm geçirerek Türkiye'nin AB üyeliği yolunda kritik adımlar atmasını sağlamıştır. Cem, Türkiye'nin Avrupa politikalarını yeniden şekillendirirken, Avrasya'da da güçlü bağlar kurulması gerektiğini öne sürmüştü ve bu

iki yönlü politika Türkiye'nin hem doğuda hem batıda etkili bir güç merkezi olarak öne çıkmasını sağlamıştır (Cem, 2004: 28).

Küresel ölçekte yaşanan politik değişimlerin etkisiyle Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni devletlerle ilişkilerini güçlendirmeye çalışmış, Avrupa Birliği'nin stratejik anlamda genişleme ihtiyaçları doğrultusunda bu ülkelerin Avrupa Birliği'ne entegrasyonu Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerine yeni bir perspektif kazandırmıştır. Bu durum, Türkiye'nin genişleme dalgalarında ikinci planda çakılı kalmasının önemli sebeplerinden biri olarak görülmüştür. İsmail Cem döneminde Türkiye, hem Avrupa hem de Avrasya coğrafyasında etkili bir dış politika izlemeye çalışmıştır (Cem, 2001: 56-60).

1997 yılında Avrupa Birliği'nin genişleme ve dönüşümünün sürecini anlatan "Gündem 2000" raporunda Türkiye'nin aday ülke sıfatıyla değerlendirilmemesi, Türkiye-AB ilişkilerinde gerilime yol açmıştır. Türkiye'nin tepkisi, raporda yer almamasının AB ile müktesebata uygun olmadığını belirterek ilişkilerin geliştirilmesi için AB tarafından atılması gereken adımları vurgulamak olmuştur. Türkiye, AB'nin genişleme sürecinde tam üyelik için resmi kabulünün yanı sıra bir katılma öncesi stratejisinin tespiti ve diğer aday ülkelerle eşit şartlarda daimî konferanslara katılma talebini iletmektedir (Kabaalioğlu, 1999: 141-146).

Lüksemburg Avrupa Konseyi Zirve Toplantısı'nda, Türkiye'nin talepleri kabul edilmiş ve tam üyelik uygunluğu teyit edilmiştir. Ancak, üyelik müzakerelerine başlamak için gerekli ön koşullar olarak Yunanistan ile ikili diyalogun iyileştirilmesi ve Kıbrıs Sorunu'na çözüm bulunması belirlenmiştir (Luxembourg Summit, 1997). Bu şartlar, Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerindeki gerilimi azaltma ve siyasi ilişkileri güçlendirme çabalarının bir parçası olarak konmuştur. Bu koşullar hem Türkiye'nin AB sürecini hem de genel dış politikasını doğrudan etkileyen, bölgesel istikrar ve uluslararası ilişkiler açısından kritik öneme sahip unsurlardır.

1998 yılında Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye için hazırlanan "Türkiye ile Avrupa Birliği Arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesi için Strateji" belgesi, ticari ve ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesi amaçlı yolları içermektedir. Bu belge, siyasi ilişkilerde yaşanan problemlerin diğer alanlara sirayet etmesinin önlenmesi çabalarının bir göstergesidir. Yine aynı yıl Türkiye, İlerleme Raporu'nda AB ile

ilişkilerdeki ilerlemeyi olumlu bir adım olarak değerlendirmiştir, ancak bu süreçteki krizler ve çözümler, Türkiye'nin AB ile olan karmaşık ilişkilerinin bir yansıması olarak kalmıştır (Avrupa Komisyonu, 1998).

İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde AB ile ilişkilerdeki yönetim anlayışı, Türkiye'nin AB sürecinde daha etkin ve bağımsız bir politika izlemesine öncülük etmiştir. Özellikle Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylık statüsünün tanınması, Cem'in dış politika vizyonunun bir neticesi olarak değerlendirilmektedir. İsmail Cem, AB ile ilişkilerde her zaman pragmatik bir yaklaşım benimsemiş, AB'yi bir hedef olarak görmüş ancak bunu bir takıntıya dönüştürmemiş, Türkiye'nin uluslararası alanda diğer stratejik çıkarlarını da gözetmiştir (Dündar, 2012).

İsmail Cem'in dış politika anlayışı, Türkiye'nin hem Avrupa hem de genişleyen uluslararası çıkar alanlarında dengeli bir politika izlemesini sağlamıştır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin uluslararası sistemde etkin bir şekilde yer almasını ve kendi stratejik çıkarlarını koruyarak uluslararası bir aktör olarak tanınmasını teşvik etmiştir. Bu süreçte, Cem'in liderliği, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmesine ve AB adaylık statüsünün kazanılmasına önemli katkılar sağlamıştır (Telli Üçler, 2014: 212).

2000 yılı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile tam üyelik koşullarını sağlamak amacıyla yoğun reform çabaları içinde geçmiştir. Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik ciddi gayretleri, Başbakanlık bünyesinde çalışacak Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nin kurulmasıyla daha da güçlenmiştir. Bu yapılanma, Türkiye'nin AB sürecine olan sıkı bağlılığını göstermektedir ve üyelik sonrası dönemi de kapsayacak şekilde geniş bir koordinasyon ve izleme görevi üstlenmiştir (Resmî Gazete, 2009).

2001 yılı ise hem Türkiye için hem de dünya için çeşitli krizlerle dolu bir yıl olmuştur. Bu durum, AB-Türkiye ilişkilerinde büyük gelişmelerin yaşanmasını sınırlamış, Türkiye kendi iç sorunlarına odaklanmak zorunda kalmıştır. Özellikle ölüm cezasının kaldırılması gibi önemli bir adım atılmış, ancak ekonomik krizler ve 11 Eylül saldırıları gibi küresel olaylar Türkiye'nin dış politika gündemini gölgelemiştir (Resmî Gazete, 2001).

2002 yılında ise Türkiye, AB reform sürecine devam etmiş ve Avrupa Komisyonu Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlamak için gösterdiği çabaları takdir etmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmalar, katılım müzakerelerinin

başlaması için zemin hazırlamıştır (Avrupa Komisyonu, 2002: 122). İsmail Cem, Türkiye'nin AB üyeliği konusunda gerçekçi bir yaklaşım sergilemiş, Türkiye'nin AB sürecini her ne kadar desteklemiş olsa da AB'nin Türkiye'ye yönelik olası olumsuz yaklaşımlarına karşı pragmatik bir duruş sergilemiştir.

İsmail Cem'in dış politika anlayışında, AB ile ilişkilerin yanı sıra Türkiye'nin kendi iç reformlarına ve bölgesel politikalara da önem verdiği görülmektedir. Özellikle AB sürecinde karşılaştığı zorluklar ve Türkiye'nin stratejik konumunu etkili bir şekilde kullanma çabaları, Cem'in yönetimindeki dış politikanın temel dinamiklerinden biri olmuştur. 1997'den 2002'ye kadar geçen sürede Türkiye'nin AB ile ilişkilerde kaydettiği ilerleme, İsmail Cem'in pragmatik ve çözüm odaklı yaklaşımı sayesinde mümkün olmuştur. Bu süreç, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası alanda daha aktif bir rol almasına ve AB ile ilişkilerde daha etkili bir diyalog kurmasına olanak tanımıştır.

4.5.4. İsmail Cem dönemi Türkiye-AB ilişkilerinin diğer dışışleri bakanlarının dönemleriyle karşılaştırılması

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkileri, İsmail Cem'in Dışışleri Bakanı olarak görev yaptığı 1997-2002 yılları arasında önemli dönüşümler yaşamıştır. Bu dönem, Türkiye'nin AB ile entegrasyon sürecinde stratejik derinliğin artırılması ve müzakere süreçlerinin başlatılmasına şahit olmuştur.

İsmail Cem, dış politikada Avrupa ile ilişkileri canlandırmış ve Türkiye'nin AB üyelik sürecini yoğun bir şekilde desteklemiştir. 1999 Helsinki Zirvesi, Cem'in politikalarının somut bir başarısı olarak değerlendirilir; bu zirvede Türkiye, aday ülke statüsü kazanmıştır. Cem dönemi, AB ile müzakerelere yönelik yapısal hazırlıkların ve politik diyalogun güçlendirilmesi açısından kritik olmuştur.

İsmail Cem'in politikaları, İhsan Sabri Çağlayangil'in 1960'lar ve 1970'lerdeki dış politika çerçevesinden büyük ölçüde farklılık gösterir. Çağlayangil dönemi, özellikle Kıbrıs Krizi ve soğuk savaş dinamikleri ile meşgulken, AB ile ilişkiler daha az öncelikliydi. Cem'in döneminde ise AB ile entegrasyon, Türkiye'nin dış politikasının merkezine oturmuştur.

Halefoğlu'nun 1980'lerdeki yaklaşımı, Cem'in politikalarıyla benzer yönler taşımaktadır, Halefoğlu dönemi, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini iyileştirme

çabalarıyla doludur. Ancak Cem dönemi, AB ile entegrasyon sürecinde daha belirgin ve stratejik adımlar içermektedir.

Mesut Yılmaz, dış politikada Avrupa ile daha yakın ilişkiler kurmayı hedeflemiştir, fakat bu süreç İsmail Cem'in stratejik derinlik ve etkin müzakere politikaları kadar belirgin değildir. Yılmaz dönemi, Gümrük Birliği gibi somut başarılarla doludur, ancak Cem'in AB ile üyelik müzakerelerini başlatma başarısı daha stratejik bir önem taşımaktadır.

Hikmet Çetin'in dış politika anlayışı, AB ile ilişkilerde Cem kadar etkili olmamıştır. Çetin, daha çok bölgesel güvenlik ve siyasi istikrar üzerine yoğunlaşmışken, Cem AB ile ilişkileri yeniden canlandırmış ve müzakereler için zemin hazırlamıştır.

İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı 1997-2002 yılları, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinde önemli dönüşümler yaşadığı bir dönemdir. Bu süreç, Türkiye'nin AB ile entegrasyonunu derinleştirmeyi ve stratejik derinlik kazanmayı hedeflemiştir. İsmail Cem dönemi, Türkiye-AB ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak öne çıkmakta ve AB ile ilişkilerdeki bu dönemsel farklılıklar, Türkiye'nin dış politikasının dinamik yapısını ve farklı dış politika önceliklerinin zaman içinde nasıl değişebileceğini göstermektedir. Cem, AB ile ilişkilerde Türkiye'nin stratejik derinliğini artırarak, Türkiye'nin uluslararası alanda etkin bir aktör olarak konumlanmasına büyük katkılarda bulunmuştur.

Cem'in politikaları, önceki dönemlerdeki dış politika anlayışlarından farklı olarak, AB ile entegrasyonu Türkiye'nin dış politikasının merkezine yerleştirmiştir. 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke statüsü kazanması, Cem'in AB politikalarının somut bir başarısı olarak kabul edilir. Bu dönem, AB ile müzakerelere yönelik yapısal hazırlıkların ve politik diyalogun güçlendirilmesi açısından kritik olmuştur.

Cem, AB ile ilişkilerde dengeleme stratejisini benimsemiş, Türkiye'nin hem Batı ile olan bağlarını güçlendirmiş hem de doğudaki bağımsız devletlerle ilişkilerini sürdürerek jeopolitik bir denge kurmuştur. Ayrıca, AB ile müzakerelerde Türkiye'nin bağımsız politikalar geliştirme çabası, Cem'in tasmayı gevşetme stratejisiyle uyumlu bir yaklaşım sergilemiştir.

Cem dönemi, Türkiye'nin uluslararası alanda etkin bir aktör olarak konumlanmasına büyük katkılarda bulunmuş ve AB ile ilişkilerde yeni bir dönem başlatmıştır. Türkiye'nin stratejik derinliğini artırarak uluslararası arenada daha belirgin bir rol oynamasını sağlamıştır. Bu süreç, Türkiye'nin dış politika önceliklerinin zaman içinde nasıl değişebileceğini ve AB ile ilişkilerdeki dönemsel farklılıkları göstermektedir.

5. SONUÇ

İsmail Cem, Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olan, gazeteci ve entelektüel kimliğiyle de tanınan bir diplomat ve siyasetçidir. 1940 doğumlu olan Cem, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Paris Siyasal Bilgiler Enstitüsü'nde eğitim görmüştür. Çok yönlü kariyeri boyunca özellikle 1997-2002 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Görevde olduğu sürede Türk dış politikasına yeni bir imaj vermiş ve Avrupa Birliği ile ilişkilerde belirgin değişiklikler yapılmasını sağlamıştır.

İsmail Cem dönemi, Türkiye'nin AB stratejileri açısından yeniden şekillendirilmiş ve Türkiye'nin uluslararası politikada daha aktif bir rol alması sağlanmıştır. Özellikle AB ile ilişkilerde, İsmail Cem'in öncülüğünde Türkiye, geleneksel Türk Dış Politikasına eleştirel bir yaklaşım getirmiş ve daha entegre, çok boyutlu bir politika izlenmiştir. Türkiye'nin Avrupa ile olan ilişkilerinde dengeli ve stratejik bir politika izlenmesi, Cem'in politik öngörülerinin bir göstergesi olarak ön plana çıkmaktadır.

İsmail Cem'in geleneksel Türk Dış Politikasına eleştirel yaklaşımı, özellikle Türkiye'nin tarih ve kültür boyutlarını yeterince kullanmamış olmasına odaklanmıştır. Bu bağlamda, dış politikanın sadece güncel politik ve askeri iş birlikleriyle sınırlı kalmayıp, kültürel ve tarihi derinliklerle de beslenmesi gerektiğini savunmuştur. Cem, Türkiye'nin kültürel ve tarihi zenginliklerinin, dış politika stratejilerinde bir güç unsuru olarak kullanılması gerektiğini vurgulamıştır.

Dışişleri Bakanlığı döneminde İsmail Cem, Türk Dış Politikasında birçok yeniliği hayata geçirmiştir. Bu dönemde Türkiye, Avrasya coğrafyasında aktif rol alırken, AB ile ilişkilerde de önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle AB'ye tam üyelik sürecinde, İsmail Cem'in Avrupa genişleme politikalarına stratejik yaklaşımları, Türkiye'nin 1999 Helsinki Zirvesi'nde aday ülke olarak tanınmasına önayak olmuştur. Bu süreç, Türkiye'nin uluslararası politikadaki yerini yeniden tanımlamasında kritik bir dönemeç olmuştur.

Sonuç olarak İsmail Cem'in Dışışleri Bakanlığı görevi sırasında Türkiye'nin dış politika stratejileri, diğer dönemlere göre hem Avrasya hem de Avrupa ekseninde çeşitlenmiş ve derinleşmiştir. Cem'in dönemi, Türkiye'nin uluslararası alanda daha aktif ve etkili bir aktör olarak konumlanmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerindeki stratejik değişiklikler, Türkiye'nin Avrupa siyasetindeki etkinliğini arttırmış ve AB üyelik sürecinin temellerini güçlendirmiştir. İsmail Cem'in yaklaşımı, Türkiye'nin kültürel ve tarihsel potansiyelini uluslararası politikada etkili bir şekilde kullanmasını öngörmekte ve bu vizyon, dış politikanın şekillenmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren belirlediği dış politika, Batı ile entegrasyon ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye NATO, BM ve OECD gibi önemli devletlerarası kuruluşlarda aktif rol almıştır. Özellikle 1959 yılında, Yunanistan'ın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na başvurmasının ardından yapılan üyelik başvurusu, Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme sürecinde geri kalmama arzusunun bir göstergesi olmuştur. 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile Türkiye'nin AET ile ilişkileri resmîyet kazanmış, 1970'te eklenen Katma Protokol ile Gümrük Birliği hazırlıkları gibi geçiş dönemi koşulları belirlenmiştir. Ancak 1980 yılındaki askeri darbe ile Türkiye-AET ilişkileri duraksamış, 1987'de yeniden canlanarak Türkiye'nin tam üyelik başvurusuyla yeni bir boyut kazanmıştır.

1997 yılı, Türkiye-AB ilişkilerinde dönüşüm yaratan önemli bir yıldır. AB'nin "Gündem 2000" raporunda Türkiye aday ülkeler arasında yer almamış, bu durum Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur. Türkiye, AB'nin genişleme sürecinde eşit şartlarda yer almayı talep etmiştir. Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylık statüsü teyit edilmemiş, ancak tam üyeliğe uygunluk ve Yunanistan ile ilişkilerin iyileştirilmesi gibi koşullar belirlenmiştir.

İsmail Cem'in Dışışleri Bakanlığı dönemi, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde yenilikçi bir dönem olmuştur. Cem, Avrupa ve Avrasya coğrafyalarında etkili ve dengeli bir dış politika izlemiştir. Özellikle Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylık statüsünün tanınması, Cem'in etkili diplomasisinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. 2000 ve 2001 yılları, Türkiye için iç ve dış politikada çeşitli zorluklarla dolu olmuş, özellikle 2001 ekonomik krizi ve küresel terör olayları Türkiye'nin dış politika gündemini etkilemiştir. Ancak 2002 yılında Avrupa Birliği

reform sürecine devam edilmiş, Fakat Komisyon, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni sağlama yönünde attığı adımları olumlu olarak değerlendirmiştir.

1997-2002 arası İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde Türkiye'nin AB üyelik sürecine etkileri ve bu süreçte karşılaşılan sorunlara ilişkin politika stratejilerinin incelemesi sonuçlarını değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1: İsmail Cem dönemindeki dış politika stratejileri, Türkiye'nin AB üyelik sürecinde önemli ilerlemeler kaydetmesine katkı sağlamıştır.

- İsmail Cem, AB üyeliği sürecinde etkin bir dış politika anlayışı benimsemiştir. Özellikle Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylık statüsünün tanınması, bu dönemin stratejilerinin somut bir başarısı olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin adaylık sürecinin tanınması, AB ile olan ilişkilerde yeni bir dönemin başlaması ve müzakerelere zemin hazırlanması açısından kritik bir aşama olmuştur.

- İsmail Cem'in AB ile diğer aday ülkelerle eşit şartlarda ilişkiler kurulması yönünde politikalar izlemesi, Türkiye'nin adaylık sürecinin resmi olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur. Ancak bu süreçteki ilerlemelerin AB tarafından daima olumlu karşılanmadığı, bazı siyasi engellerle karşılaşıldığı da göz ardı edilmemelidir.

2: İsmail Cem dönemindeki stratejiler, Türkiye-AB ilişkilerindeki mevcut sorunların üstesinden gelmede kısmen etkili olmuş, ancak bazı anahtar konularda yetersiz kalmıştır.

- İsmail Cem'in döneminde, AB ilişkilerinde yaşanan birçok gelişme olumlu yönde ilerlemiş olmasına rağmen, Türkiye'nin tam üyelik sürecine yönelik bazı temel sorunlar çözülememiştir. Örneğin, insan hakları, azınlık hakları ve Kıbrıs meselesi gibi konular sürekli engel teşkil etmiştir.

- Türkiye'nin AB'ye tam üyelik süreci, dönemin siyasi atmosferi ve AB içindeki çeşitli ülkelerin çekinceleri nedeniyle zorlaşmıştır. İsmail Cem'in politikaları, bu türden çekincelere rağmen Türkiye'nin AB ile ilişkilerini sürdürme ve diyalog kanallarını açık tutma konusunda önemli adımlar atmıştır.

İsmail Cem'in dış politika stratejileri Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde belirli bir ilerleme sağlamış, ancak tam üyelik sürecinde karşılaşılan yapısal ve siyasi engeller bu etkiyi sınırlamıştır. Cem'in politikaları, AB ile ilişkilerde yeni bir

dönemin başlamasına katkıda bulunmuş ancak özellikle siyasi kriterler ve Kıbrıs sorunu gibi konularda daha fazla ilerleme sağlanması gerekmektedir. Bu süreç, Türkiye'nin uluslararası platformda daha aktif bir rol almasını teşvik etmiş ve AB ile olan diyalogları daha stratejik bir hale getirmiştir.

Sonuç olarak İsmail Cem dönemi, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde stratejik ve pragmatik yaklaşımların benimsendiği, Türkiye'nin uluslararası alanda etkin bir şekilde yer almasını sağlayan politikalar izlendiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Cem'in politikası, Türkiye'nin hem Avrupa hem de Avrasya'da dengeli bir şekilde ilerlemesine olanak tanımış, Türkiye'nin uluslararası toplum içindeki itibarını artırmış ve AB üyeliği yolunda önemli gelişmeler kaydetmesine katkı sağlamıştır. Bu süreçte, Türkiye'nin AB ile daha etkili bir diyalog kurmasını ve kendi stratejik çıkarlarını koruyarak uluslararası bir aktör olarak tanınmasını teşvik etmiştir.

KAYNAKÇA

- AB Bakanlığı. (2007). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihçesi*, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=11181=1>
- Akçay, E. Y. (2012). 1970'lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye'nin AET'ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7).
- Akdemir, E. (2018). Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri ve Politikası: Avrupa Birliği'nin Bütünleş(eme)mesi Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 17 (2), 181-218.
- Aktan, C. C., Dileyici, D., & Özkıvrak, Ö. (2004). *Yeni Avrupa ve Türkiye-Yarım Asırlık Bir Yolculuğun Kilometre Taşları ve Geleceğe Yönelik Beklentiler*, İstanbul: Türk Harb-İş Sepam Yayınları.
- Arı, T. (2004). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arsava, A. F. (2008). 1980-1999 Dönemi Dış Politikası: AB İle İlişkiler, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Haydar ÇAKMAK (Ed.), Ankara: Platin Yayınları, Ankara, s. 846- 856.
- Ataman, M. (2003). Özalist Dış Politika Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(2).
- Ateş, E. (2019). 1996- 2002 Arası Dönemde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerindeki Gelişmeler. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 7(1), 26-50.
- Avrupa Komisyonu. (1998). *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un Düzenli Raporu*, Ankara, https://www.ab.gov.tr/files/ab_iliskileri/adayliksureci/ilerlemeraporlari/turkiye_ilerleme_rap_1998.pdf [Erişim tarihi: 10 Aralık 2024].
- Avrupa Komisyonu. (2002). *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu*, Ankara, https://www.ab.gov.tr/files/ab_iliskileri/adayliksureci/ilerlemeraporlari/turkiye_ilerleme_rap_2002.pdf [Erişim tarihi: 21 Aralık 2024].
- Bahadır, H. H. (2019). *Dış Politika Analizinde Karar Alma Yaklaşımı, Dışişleri Bakanlığının Rolü: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Bay, M., Akpınar, S. ve Yılmaz, R. (2016). "Stratejik Yönetim Süreci İçinde Sektör Rekabet Analizi ve Bir Uygulama". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 1409-1415.

- Baykal, S. ve Arat, T. (2002). 1990-2001: AB'yle İlişkiler, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt II), (Ed). Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, s.326-365.
- BBC News. (2002). *Profile: Ismail Cem-supreme diplomat*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2123057.stm>
- Beyazipek, B. (2018). *Türk Siyasi Hayatında Hikmet Çetin: Dışişleri Bakanlığı Dönemi (1991-1994)*. Yüksek Lisans Tezi, Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Biçer, E. ve Doğru, B. (2013). Kuruluşundan beri Makedonya – Türkiye İlişkileri. *Tuicakademi*, <https://www.tuicakademi.org/kurulusundan-beri-turkiye-makedonya-iliskileri/> [Erişim tarihi: 21 Aralık 2023].
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2018). *Üyelik Müzakereleri*, <https://btk.gov.tr/uyelik-muzakereleri> [Erişim tarihi: 7 Ocak 2024].
- Bilgiç, B. S. (2015). Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 31(91), 1-28.
- Bilgin, P. (2009). Türkiye-AB İlişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü. *Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye*, Cem Karadeli (drl.), Ankara: Ayraç Kitabevi.
- Bilici, N. (2005), *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Seçkin Yayınları, Ankara
- Birand, M. A. (1987). *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985*, Milliyet.
- Birand, M. A. (2005). *31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, 12. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand, M.A. (2005). *Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, İstanbul: Doğan Kitapevi.
- Bozkurt, E., Özcan, M. ve Köktaş, A. (2021). *Avrupa Birliği Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Bozkurt, V. (1992): *Türkiye ve Avrupa Topluluğu*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Bozkurt, V. (1993), *Avrupa Birliği*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Bozkurt, V. (2001). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Bursa: Vipaş A.Ş. Yayınları.
- Brooks, S. & Wohlforth, W. (2005). Hard Times for Soft Balancing, *International Security* 30(1).
- Canbazoglu, C. (2020). İsmail Cem ve TRT: Güzel Rüya Kısa Sürdü, *Sinemamuzik*, <https://www.sinemamuzik.com/detay/ismail-cem-ve-trt-guzel-ruya-kisa-surdu> [Erişim tarihi: 4 Ağustos 2024].
- Canbolat, İ. (2006). *Avrupa Birliği ve Türkiye: Uluslarüstü Bir Sistemle Ortaklık*, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Cem, İ. (1976). *TRT'de 500 Gün: Bir Dönem Türkiye'sinin Hikâyesi*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Cem, İ. (2000a). *Avrupa'nın "Birliği" ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cem, İ. (2000b). *Gelecek için Denemeler*, İstanbul: Can Yayınları.
- Cem, İ. (2001). *Turkey in the New Century*. Mersin: Rustem Bookshop.

- Cem, İ. (2004). *Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci Cilt: Strateji Yunanistan Kıbrıs*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cem, İ. (2005). Türkiye, Avrupa, Avrasya C. 2: Avrupa'nın "Birliği" ve Türkiye. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cem, İ. (2008). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Christensen T. J. and Snyder, J. (1990). Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity", *International Organization*, 44, (2).
- Çağlayangil, İ. S. (1966). Türkiye-Ortak Pazar Anlaşmasının Ekonomik ve Siyasi Önemi, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 1(4), 15 Haziran 1966.
- Çağlayangil, İ. S. (1969). Türkiye-AET Ortaklık Anlaşması, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 4(46).
- Çağlayangil, İ. S. (1970). Ortak Pazar ve Düşündürdükleri. *Bayrak*, 676, 5-6.
- Çakmak, H. (2014). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, İstanbul: Barış Kitap.
- Çalış, Ş. H. (2006). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Çalış, Ş. H., & Metkin, K. (2017). Algı ve Yanılgı: AB Normları, Türkiye'nin Üyeliği Ve Ak Parti'nin Rolü. *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 1-39.
- Çalış, Ş. H., Akgün, B. ve Kutlu, Ö. (2006). *Uluslar arası Örgütler ve Türkiye*, Konya: Çizgi Kitabevi,
- Çarkoğlu. A. (2003). Who Wants Full Membership? Characteristics of Turkish Public Support for EU Membership. Ali Çarkoğlu and Barry Rubin (ed.) *Turkey and the European Union: Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*. New York: Frank Cass & Co. Ltd.
- Çayhan, E. (1997): *Dünden Bugüne Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, İstanbul: Boyut Yayınevi.
- Çayhan, E. ve Ateşoğlu Güney, N. (1996). *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye*, Afa Yayınları, İstanbul.
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2013). Söylem Analizi. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 27(27), 99-117.
- Çelikkol, O. (2015). *Dünden Bugüne Türk - Yunan İlişkilerine Bir Bakış*, İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Çelikipala. M. (2005). Geçmişten Günümüze Vazgeçilemeyen Kavram: Ulusal Çıkar, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1).
- Çiftçi, İ. (2006). *Uluslararası İlişkilerde 'Öteki' Kavramı ve Avrupa Birliği İle İslam Konferansı Örgütü'nün 2002 İstanbul Buluşmasında 'Türk Modeli' Söylemi*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çimen, A. (1996). *Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri*, Ankara.

- Çubukcu, M. (2018). "Stratejik Yönetimin Gelişim Süreci ve Stratejik Yönetime Dair Literatürdeki Güncel Araştırma Konularının Sınıflandırılması". *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 61-84.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayıncılık.
- Dedeoğlu, B. (1996), *Adım Adım Avrupa Birliği*, Çınar Yayınları, İstanbul.
- Delibaş, K. (2004). İslami Fundamentalizmden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan İslamophobia Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2).
- Demirel, A. (2002). Avrupa Basınında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirtaş Coşkun, B. (2010). Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008). *Uluslararası İlişkiler*, 7(27), 51-86.
- Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2019). *Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi*, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html. [Erişim tarihi: 9 Kasım 2024].
- Doğan, F. (2017). Peşine Takılma Stratejisi ve Bedavacılık Arayışı: Azerbaycan Örneği (Bandwagoning Strategy and Free-Rider Seeking: The Case of Azerbaijan). A. Yalçinkaya, A. Al ve H. Mehmetcik (Ed.), *V. International Blue Black Sea Congress Political Economy and Regional Security* içinde (ss. 252-263).
- Doğan, S. (2021). *Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Ahmet Davutoğlu Etkisi (2002-2016)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DPT. (2000). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: DPT Yayınları.
- DPT. (2007). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*. Ankara: DPT Yayınları.
- DTM. (2002). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Ankara, Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları.
- Dündar, C. (2012). *Ben Böyle Veda Etmeliyim İsmail Cem Anlatıyor*, Can Yayınları, İstanbul..
- Ecer, K., & Güner, O. (2020). Avrupa Birliği'nde Ekonomik Diplomasinin Kurumsal Boyutuna Genel Bir Bakış. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 2(2), 68-83.
- Emek, B. (2005). *Avrupa Birliği'nin Anayasallaşma Süreci ve Türkiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Engin, C. (2009). *İsmail Cem'in Yaşamı, Yapıtları, Fikirleri, Uygulamaları ve Türk Toplumsal Yaşamına Katkısı: Kamu Yönetimi Açısından Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Erçin, E. (2002). *Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye*, İstanbul: İKV Yayınları.

- Erdem, M. S. ve Yenilmez, F. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 91-119.
- Erhan, Ç. ve Arat, T. (2002). AET'yle İlişkiler, 2001, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, I, Ed: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2013). 1990-2001 İsrail'le İlişkiler, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- European Commission. (1997). *Agenda 2000: Volume I - Communication: For a Stronger and Wider Union* (DOC/97/6). European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/doc_97_6 [Erişim tarihi: 11 Mart 2024].
- European Council. (1999). *Presidency conclusions: Helsinki European Council, 10 and 11 December 1999*, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/ACFA4C.htm [Erişim tarihi: 10 Eylül 2024].
- Fontaine, P. (2014). *AB nedir?*, Ankara: Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu.
- Freedman, L. (2013). *Strategy: A History*. Oxford University Press.
- Gautam, A. (2014). *Alliance Politics in a Unipolar World. IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, 19(3, Ver. II), 35-41.
- Gökçek, E. (2020). *Stratejik Yönetim Sürecinin Kurumsal Performans Üzerine Etkisi: Kalkınma Ajanslarına Yönelik Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Gönlübol, M. (2000). *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güçlü, N. (2015). *Avrupa Birliği'ne Giden Süreçte Turgut Özal Dönemi Türkiye'nin AET Politikası*. Yüksek Lisans Tezi, Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, A. (2014). *Demokrasi ve Hukuk Yolunda*, Cumhurbaşkanlığı Yayınları.
- Günuğur, H. (1995). Türkiye-AB ilişkileri Tarihçesi, *Avrupa Birliği El Kitabı*, Ankara: TCMB Yayınları.
- Hillenbrand, C. (1999). *The Crusades: Islamic Perspectives*. Routledge.
- İşyar, Ö. G. (2017). *Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler*, Bursa: Dora Yayıncılık.
- Kabaalioğlu, H. (1999). Turkey and the European Union-Converging or Drifting Apart?, *Marmara Journal of European Studies*, 7(1-2), 109-165.
- Kantar, G. (2017). TBMM Açılış Konuşmalarında Politik Dil Kullanımı: Ahmet Necdet Sezer ve Abdullah Gül'ün Siyasal Söylemlerinin İçerik Analizi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 53-80.
- Karabulut, U. (2007). Anavatan Partisi İktidarının İlk Yıllarında Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkileri ve Türkiye'nin AET'ye tam üyelik Başvurusu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14.

- Karabulut, U. (2011). 12 Eylül Döneminden Gümrük Birliği Üyeliğine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikalarına Genel Bir Bakış, *Belgi Dergisi*, 1(1).
- Karaca, M. (2022). *Türk Siyasal Hayatında Abdullah Gül*. Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karadayı Aksu, M (2019). *Bir Dış Politika Stratejisi Olarak Yumuşak Dengelemeyi Türk Dış Politikası Üzerinde Test Etmek*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karagüzel, A. (2020). Yeni Yüzyılda ABD'nin Ortadoğu Politikası: Büyük Ortadoğu Projesi. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 3(2), 27-46.
- Karakılıç, H. (2004). Avrupa Birliği Üyeliği Sürecinde, Batı ve Doğu Arasında Türkiye, *Uludağ Üniversitesi 1. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu: Değişen Dünyada Türkiye'nin Önemi* (Cilt II) (6-7 Mayıs 2004), Bursa: Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Kurulu Yayınları.
- Karluk, R. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karluk, R. ve Tonus, Ö. (2004). Avrupa Birliği'nin Genişleme Perspektifi'nde Türkiye'nin Yeri, *2004 Türkiye İktisat Kongresi*, 05-09 Mayıs 2004, http://www.geocities.com/ceteris_tr2/karluk_tonus.doc
- Karpuzcu, T. (2022). Neo-Klasik Realizm Teorik Çerçevesinde İsmail Cem ve Türk Dış Politikasının Dönemsel Oluşumu. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2022(1), 1-26.
- Kaya, A. (2024). Devletlerin Dış Politika Stratejileri, *Akademik Paradigma*, <https://www.akademikparadigma.com/devletlerin-dis-politika-stratejileri/> [Erişim tarihi: 28 Aralık 2023].
- Kılınç, M. (2018). Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi (1950-1983). *Turkish Studies History*, 13 (16), 171-183.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kıvrak, S. (2022). *Dışişleri Bakanı İsmail Cem Dönemi (1997-2002): Türkiye-Yunanistan İlişkilerinin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Köroğlu, S. A. (2015). Literatür Taraması Üzerine Notlar ve Bir Tarama Tekniği. *GİDB Dergi*(01), 61-69.
- Köse, T. (2014). Stratejik Derinlik ve Düzen Kurucu Dış Politika. K. Talha, A. Okumuş, & B. Duran, *Stratejik Zihniyet; Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik* (189-219). İstanbul: Küre.
- Kösebalaban, H. (2014). *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*. (H. İnanç, Çev.) Ankara: Bigbang Yayınları.
- Kuik, Ç. K. (2008). The Essence of Hedging: Malaysia and Singapore's Response to a Rising China, *Contemporary Southeast Asia*, 30 (2).
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980). "Dış Politika" Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 35(01), 309-335.

- Layne, C. (2002). The “Poster Child for Offensive Realism”: America as a Global Hegemon. *Security Studies*, 12(2), 120–164.
- Lind, J. M. (2004). Pacifism or Passing the Buck? Testing Theories of Japanese Security Policy, *International Security*, 29(1).
- Loğoğlu, F. (2014). Helsinki’nin Birinci Yılında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. *Mülkiye Dergisi*, 25(226), 175-200.
- Luxembourg Summit. (1997). Presidency Conclusions, *Europarl*, https://www.europarl.europa.eu/summits/lux1_en.htm [Erişim tarihi: 11 Temmuz 2023].
- Manisalı, E. (1998). *Türkiye Avrupa ilişkileri*. Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Milliyet. (1998, 9 Mart). *Belgrad’a ‘kanı durdur’ mesajı*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/belgrada-kani-durdur-mesaji-5367133> [Erişim tarihi: 11 Ekim 2024].
- Milliyet. (1999, 19 Temmuz). *“Cem: Allah bizi ayırmazın...”*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/cemallah-bizi-ayirmasin-5244037> [Erişim tarihi: 29 Aralık 2023].
- Mumcu, C. (2013). Kardak Krizi 1996, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed.by Haydar Çakmak, Ankara: Kripto Yayınevi.
- Muradoğlu, A. (2002). *İpekçiler ve İsmail Cem*, Bakış Yayınları, İstanbul.
- NTVMSNBC. (2000). *Cem ve Papandreu ‘Yılın Adamları’*, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/3575.asp>
- Okano-Heijmans, M. (2011). Conceptualizing Economic Diplomacy: The Crossroads of International Relations, Economics, IPE and Diplomatic Studies, *The Hague Journal of Diplomacy*, 6: 7-36.
- Oktay, M. (1998). AB’nin 12-13 Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesi’nde aldığı genişleme kararının Türkiye’deki toplumsal akıl tarafından değerlendirilmesi (Yayın No: 1998/7). İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Gümrük Birliği Danışma Ofisi.
- Oran, B. (2007). *Türk Dış Politikası: 1919-1980 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Örmeci, O. (2011a). İsmail Cem’s Foreign Policy (1997-2002). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi*, 23, 223-245.
- Örmeci, O. (2011b). *Bir Türk Sosyal Demokrati İsmail Cem*, Uşak: AKY Yayınları.
- Özcan, M. (2001). 1990 Sonrası AB-Türkiye İlişkileri, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, (Der.) İdris BAL, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 131-151.
- Özdağ, Ü. (2003). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, 3. Baskı, Ankara: ASAM Yayınları.
- Özdil, A. (2017). Bir Egemenin Emniyet Sibobu: Dış Politika. *Stratejik Ortak*, <https://stratejikortak.com/2017/01/emniyet-sibobu-dis-politika.html> [Erişim tarihi: 31 Aralık 2023].
- Özer, M. A. (2007), Temel Belgeler Eşiğinde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, *Sayıştay Dergisi*, S. 66-67 (Temmuz-Aralık), s. 67-98.

- Özer, M.A. (2015). “İşletmelerde Stratejinin Önemi Üzerine Değerlendirmeler”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7(14), 69-84.
- Özkan Borsa, M. (2016). İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Dış Politikasının Analizi. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (54), ss. 81-102.
- Özkan, G. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1).
- Özlük, E. (2017). Dostlarını Yakın Tut, Düşmanını Daha Yakın Tut: Bağlamak (Tethering) Stratejisini Rusya ve Türkiye İlişkileri Üzerinden Test Etmek. A. Yalçınkaya, A. Al ve H. Mehmetcik (Ed.), *V. International Blue Black Sea Congress Proceedings* içinde (ss. 306-324).
- Resmî Gazete. (2001). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, S. 24556. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm> [Erişim tarihi: 1 Mart 2024].
- Resmî Gazete. (2009). AB Genel Sekreterliği Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun. S. 27283. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090709-1.htm> [Erişim tarihi: 17 Mayıs 2024].
- Richards, J. F. (1993). *The Mughal Empire (The New Cambridge History of India, Vol. 5)*. Cambridge University Press.
- Rolland, N. (2017). *China's Eurasian Century? Political and Strategic Implications of the Belt and Road Initiative*. National Bureau of Asian Research.
- Sandıklı, A. (2001). *Türkiye'nin Dış Politikasında Avrupa Birliği ve Alternatifleri*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Sarı, İ. (2015). 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1).
- Sarotte, M. E. (2014). *The Collapse: The Accidental Opening of the Berlin Wall*. Basic Books.
- Schweller, R. L. (1994). Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In. *International Security*, 19(1), 72–107.
- Sevinç, B., (2014). “Strateji Kavramı ve Örgütlerde Bir Yönetim İlkesi Olarak Kullanılması”. *Türk İdare Dergisi*, 479, 213-242.
- Solak, İ. (1975). İsmail Cem Dosyası, Anka Yayınları, Ankara.
- Soyaltın Colella, D. (2020). Türkiye-Avrupa Birliği (AB) İlişkilerinde 1990'lı Yılların Analizi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*(3), 26-56.
- Sümer, G. (2013). *Dış Politika Stratejileri*, İkinci Adam Yayınları, İstanbul.
- Şener, B. (2011, Aralık 20). Türk Dış Politikasında AKP Romantizmi ya da “Stratejik Derinlik”te Yuvarlanmalar: Türk Dış Politikası “İslam”ileşiyor mu? *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, www.21yyte.org Web Sitesi: <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/milliguvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/turk-dis-politikasinda-akp-romantizmi-ya-da-stratejik-derinlikte-yuvarlanmalar-turk-dis-politikasi-islamilesiyor-mu> [Erişim tarihi: 11 Ocak 2024].

- Tamçelik, S. (2011). Kıbrıslı Rumların Bölge Barışını Tehdit Eden Silahlanma Çabaları, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6 (3), 391-424.
- Tecer, M. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye sorular-yanıtlar*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2000). *Türkiye ve Avrupa Birliği*, Cilt 3, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Tekin, F. (1990), *Uluslararası Maliye*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Telli Üçler, Y. (2014). Gümrük Birliği'nden Sonra Türkiye-Ab ilişkileri. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2014, 27, 204-231.
- Tezcan, E. (2013). Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinin Ortaklık Boyutu: Hukuki Çerçeve, B. Akçay & S. Akgül Açıkmeşe, ed., *Yarım Asrın Ardından Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- TİSK. (2008). *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun AB Komisyonu'nun 2001 Genişleme Stratejisi" ve "2001 Türkiye İlerleme Raporu"na İlişkin Görüşleri*, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=399&id=24
- Topal, C. (2009). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, *Çok Kültürlü Bir Avrupa için Tarih ve Sosyal Bilgiler Eğitimi*, S. Aktekin, P. Harnett, M. Öztürk, D. Smart (Ed.), Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 13-27.
- Tosun, Y. (2012). *2. Dünya Savaşından Sonra 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Çevre Ülkelerin Soruna Bakışı*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Tuğtan, M. A. (2014). Güç, Anarşi ve Realizm, Evren Balta (der.), *Küresel Siyasete Giriş*, İstanbul, İletişim Yayınları
- Tuğtan, M. A. (2016). Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu, *Uluslararası İlişkiler*, 13(49), 3-24.
- Tunçbilek, M. M. (2019). *İşletme Stratejisi ve İnsan Kaynakları Stratejisi Uyumu*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Türkiye-AET Ortaklık Konseyi. (1967). *Başbakan Süleyman Demirel ve Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Yapmış Oldukları Konuşma Metinleri*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 16 Mayıs 1967, Brüksel.
- Uçar, N. M. (2010). *Stratejik Yönetim ve Kamu Sektörü Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uysal, C. (2001). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin tarihsel süreci ve son gelişmeler. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1, 140-153.
- Uysal, C. (2001). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler, *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, sayı: 1.
- Uzgel, İ. (2015). Balkanlarla İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001*, (481-523). İstanbul: İletişim.
- Ülgen, H. ve Mirze, S.K. (2016). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul:Beta Yayını.

- Ülger, İ. K. (2003). *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar-Kurumlar-Kişiler)*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yalvaç, F. (2016). Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar. Gözen, R. (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yaman, K., & Gül, M. (2018). Kuruluşundan Günümüze Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(2), 198-217.
- Yetiv, S. A. (2004). *Crude Awakenings: Global Oil Security and American Foreign Policy*. Cornell University Press.
- Yıldırım, A. (2014). İngilizlerin Yatıştırma Politikası, *TUİC Akademi*, <http://www.tuicakademi.org/ingilizlerin-yatistirma-politikasi/>
- Yıldırım, A. (2019). *Türk Siyasi Hayatında İhsan Sabri Çağlayangil*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yiğit, D. (2006). *Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Sosyal Bilimler Ens.
- Yücel, Ö. (2003). *Tam Üyelik Sürecinde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Waltz, K. N. (1967). International Structure, National Force, and the Balance of World Power, *Journal of International Affairs*, 21(2).
- Whaley, J. (2012). *Germany and the Holy Roman Empire, Volume 2: The Peace of Westphalia to the Dissolution of the Reich, 1648–1806*. Oxford University Press.